

KOPPÁNY ZSOLT

A GONDOLAT BIRODALMA

Beszélgetésszék, esszénovellák, miniesszék

TARTALOM

BESZÉLGETÉSESSZÉK

NOMEN EST OMEN

Kocsis Zoltán - művészetről, halálról, ötvenhatról

A HÉT TORONY ŐRIZŐJE

Makovecz Imre - az organikus építészetéről és az imaginatív gondolkodásról

PAPÍRVARÁZS

Vattay Elemér - Pilinszkyről és akiket még lencsevégre kapott

RÉGI IDŐK ÍRÓJA

Mándy Iván - tárgyakról, érzékenységről, részvétről

KIÁLTÁSNYI A CSÖND?

Rákos Sándor - jóságról, gyöngeségről, kívülállásról

A GONDOLAT BIRODALMA

N. N. - a predesztináció és a megváltás ontológiájáról

ESSZÉNOVELLÁK

CÁRNŐ A RAKPARTON

Szemes Mari

EGÉRLYUK ÉS RÓZSAMÁGLYA

Belohorszky Pál

ÖRMEZEI HÓSTETTEK

Kálnoky László

A LÉLEK VÉSNÖKE

Véski Endre

A HATVANÖTÖDIK HATTYÚ

Nemes Nagy Ágnes

TALPALATNYI PARKETT

Vas István

MINIESSZÉK

LENNI VAGY NEM LENNI

WEÖRES SÁNDOR HETVEN ÉVES

ANGYALSZÁRNYAK ÉJJELI RÖPTE

Pinczési Judit föltámadására

MÉGIS, KINEK A HALOTTJA?

Gérecz Attila, ötvenhat mártír költője

VÉGSŐ MENEDÉK

Zolnay Vilmosról, „A gyermekkor édessége”

című posztumusz regénye ürügyén

A CSÖND SŰRŰSÉGE

Rákos Sándor: Két vers között

KÖLTŐ, FEKETE DOBOZBAN

Szikra János: Hajlíthatatlanul

CHOPINT HALLGATVA

BABITS ANTIKVITÁSA

BOLDOGTALANOK?

DIVAT, AKTUALIZMUS?

A MŰVÉSZET KÖZNAPIASÍTÁSA

KONVEJER

MIKOR LESZ KLASSZIKUS?

EGY PILINSZKY-LEVÉL

ÁRNYÉKBAN A MEGVÁLTÓ

BESZÉLGETÉSESSZÉK

NOMEN EST OMEN

Kocsis Zoltán - művészetről, halálról, ötvenhatról

Több mint tíz esztendő telt el azóta, hogy először nyomtam le a Zeneakadémia legendás 8-as tantermének szecessziós rézkilincset, hogy Kocsis Zoltán óráit aztán folyamatosan látogassam, elvesvén a titkot, a zenét, a zenei gondolat végtelen birodalmát. Nem sikerült. A titkot csak Ő tudja, meg azok a kiválasztottak, akik otthonosan mozognak e birodalomban.

- Mindig keresünk valami apropót. Valami kurzust. Politikai vagy egyéb aktualitást. Ilyen a természetünk. Vagy szokás ez inkább? Nem tudom. És most mi is beleesünk, hogy az aktualitás jelen legyen, mindenek fölé helyezzen egy embert, aki talán tényleg mindenek fölött álló, de adunk neki még egy löketet, hogy az emelkedés az Isten magasságába érjen. *Mozart*-év ez az idei. Jó bornak nem kell cégér. De kell-e Mozartnak?

Kocsis Zoltán: - Mozartról egy szócikk - nem tudom már melyik lexikonban -, azt írja, hogy életműve az emberiség közös kincse. Na most mi az, hogy *közös kincs*? Az, amit mindenki a magáénak érez, és mindenkinek joga van egyformán meríteni belőle. Azt hiszem, hogy ezzel máris válaszoltam, mármint, hogy Mozartnak nemigen kell a cégér. Mozart azok közé a vitathatatlan nagyságok közé tartozik, akik mindenféle divathullámon túl örök értékűek. Ilyen tényleg csak néhány van; természetesen nem csak évfordulók, vagy más aktualítások, esetleg divatörületek kapcsán is föllángolhat az érdeklődés egyes komponisták művei iránt. Az *Amadeus*-film után hirtelen több tízszeresére nőtt az eladott lemezek és az előadott Mozart-művek száma.

Természetesen a legkiemelkedőbb nagyságok sem kerülhetik el a divathullámokat, de azt hiszem, hogy leginkább ők kerülnek el. Ők az élet minden pillanatában aktuálisak, tehát nem árt nekik még ez sem. A zenetörténetből maximum, ha tíz nevet tudnék mondani... természetesen Mozart ezek közül is kiemelkedik. Már nem tudom, ki mondta róla, hogy a szellem-történet legegységesebb zsenije volt. Bizonyosan így van, bár más szempontból nem biztos, és én nem szeretem az összehasonlítgatásokat; lehetséges, hogy a zenetörténetben is létezett átfogóbb agy, vagy nagyobb szellem, de tehetségesebb művész - aligha. *Bach* agya sokkal inkább hasonlítható egy komputerhez, mint a *Mozarté*, de nyomban vitatkoznék is önmagammal, mert hiszen Mozart állítólag egyszerre egyetlen pillanatban tudott hallani egy szimfóniát, ezt ő le is írta, *Bach* viszont sohasem írt ilyet, de honnan tudjuk, hogy *Bach* nem volt erre képes? Az ő kompozíciói bonyolultabbak, ám a bonyolultsági fok nem lehet értékmérő. Nem lehet mércéje annak, hogy mennyire tökéletes egy mű, mennyire szól az emberekhez és az emberekre. Ilyen értelemben, ha pusztán a tehetség felől közelítünk, Mozart talán valóban minden idők legnagyobb zsenije volt. Beleértve tudósokat, filozófusokat és más művészeket is. Múltkor nagyon érdekes beszélgetésben vettem részt: valaki fölvetette, hogy ha filozófiai síkra át lehetne fordítani a legnagyobb zenészek alkotásait, akkor talán lényegesebb, alapvetőbb gondolatokat tudnánk a magunkévá tenni, mint mondjuk a legnagyobb bölcselők munkáiból.

Én erre azt mondom csak, hogy szerencsére nem átvihető, hiszen egy nyelv sajátosságait, ha úgy tetszik, *értékét* pontosan azok az elemek adják meg, amelyek csakis abban a nyelvben fordulnak elő. Hiába mondja *Pilinszky*, hogy *Bach* nagyobb gondolkodó mint *Kant*, a zene nyelve mégiscsak más. Nem feltétlenül teljesebb; de talán árnyaltabb kifejezésre alkalmas, mint a szavak. Ha végiggondoljuk, hogy *Debussy* egyetlen másodperc alatt micsoda utakat képes lélekábrázolásban bejárni a zenével - most a *Pelléas és Mélisandera* gondolok -, akkor

azt kell mondanom, hogy szavakkal ezt nem lehet megoldani; ugyanakkor nem is lehet célja a művészeteknek, hogy egymással konkuráljanak.

Elkanyarodtunk Mozarttól; a legelső, ami a zenéjéről az eszembe jut, hogy egyetemes, örök érvényű, és valami furcsa módon öröktől fogva létező. A *Eine Kleine Nachtmusik*-ról az az érzésem, hogy mindig is megvolt, csak meg kellett születnie Mozartnak, aki ezt leírta. Nem tudom, te hogy vagy vele, irodalmi alkotások tekintetében, neked is voltak nyilván ilyen érzéseid, egyes versekről, vagy akár regényről is, hogy örök érvényű, bármikor megtörténhet és öröktől fogva létező.

- Persze, ilyen nálam *Dosztojevszkij* majd' minden regénye, de *József Attila* is. Most azonban szálljunk lejjebb a szerzők között, de *Schäffer* drámáját ne minősítsük, annál inkább a *Forman*-film kódját, ahogy az ócska zsákba varrt kis termetű holttest belecsúszik a gödörbe, s közben a *Requiem Lacrimosája* feketére festi a véget nem érő esőt, s fölporzik a mész, a fertőzést megelőzendő. Szóval ez a jelenet méltó volt Mozarthoz? Ez a jelenet maga volt Mozart, az ember? Ha létezik a művészi skizofrénia illet ez Mozarthoz, a művészhez is?

Kocsis Zoltán: - A dologban az a szép, hogy beteljesedik valami, ami túl van azon, hogy most díszes temetést rendeznek neki, vagy mint egy kutyát dobják a tömegsírba. Egy ekkora szellem esetében teljesen másodlagos az, hogy a corpus milyen módon kapja meg a végtisztességet. Nem az egyetlen példa a szellemtörténetben, hogy valakit jeltelen sírba temetnek, vagy nem is tudják, hogyan halt meg; gondolj csak erre a *Petőfi*-hercehurcára! Petőfi halála óta egyre-másra bukkannak föl a legendák, de úgy vélem Petőfit nem ez tartja fenn, hanem a művei, a szelleme. Mozart esetében ez még inkább így van, mert csak sokadsorban gondol az ember arra, hogy te jó Isten ez az ember nem kapta meg azt a végtisztességet sem, amelyet minden tisztességes polgár megérdemel.

A harmadosztályú temetés abban az időben a tömegsírt jelentette. Egyszerűen nem volt pénze az özvegynek. Ez minősítheti az özvegyet; minősítheti Mozart idézőjelbe tett barátait, de minősítheti magát Mozartot is, aki nagy jövedelmekkel rendelkezett és két kézzel szórta a pénzt. De azt hiszem, mindez nem érdekes. Megint csak azt tudom mondani, teljesen sokadlagossá teszi, hogy ennek az embernek a földi porhüvelyével hogyan bánik az utókor, mert az utókor Mozart *szellemének* megadta azt a tiszteletet, amelyet megérdemel. Persze nem biztos, hogy mindig, minden pillanatban. Hajlamosak vagyunk egy Mozart lényét *természetesnek* fölfogni, de az ő léte mindenképpen *ajándék*, ajándék a későbbi koroknak, és nem lehetünk elég hálásak. Hogy Isten megengedte, hogy ezen a világon éljen harmincöt évig. Néha hihetetlennek tűnik, hogy ezen a szörnyű és ugyanakkor gyönyörű világban élt egy Mozart. De a léte is ilyen volt. Rövid élete alatt mindent megélt, és saját tehetségével való szintézisben mindezt közkinccsé tette, nos, ennél többet nem lehet szellemtől elvárni. Nem lehetett volna méltóbb és adekvátabb életet élnie, mint hogy poklokon és mennyországokon át vándorolva alkossa meg életművét.

- „Az ész álma szörnyeket teremt” - mondta *Goya* rajza. A filmben micsoda pitiáner szörnyecske volt ez a Mozart! S a levelei! Nagy művészeket Krisztushoz hasonlítunk, vagy ahogyan *Pilinszky* mondta, vannak Fiú- és Atyaistenek, Mozart a Fiúisten és akkor azok a hátborzongató kacajok, röhögések, szarkasztikus vihogások és szikrája sincs az alázatnak. Lehet Isten egy Mozart?

Kocsis Zoltán: - Lehetetlen most már - amit egyébként igyekeztem volna elkerülni -, hogy ne mondjam el a benyomásaimat a filmről. Mi tagadás, tetszett, de mindjárt hozzá is kell tennem, hogy nekem Mozart többet jelent, mint a filmbéli, akinél jóval árnyaltabb, gazdagabb, összetettebb egyéniségnek képelem. Természetesen egyetértek azzal, hogy tele volt infantilis

megnyilvánulásokkal, és a tudatosan kialakított polgárpukkasztó viselkedésmóddal. Aki a hercegérsek előtt föl mert állni és ki merte mondani, „örülök, hogy nincsen dolgom önnel”, ahelyett, hogy azt mondta volna, mint minden akkori normális ember, például Öfőmagassága, vagy ilyesmi, illetve aki parolázott *II. Józseffel* az mindent megtehetett. De nem a polgárpukkasztás, hanem a szellem jogán tehette ezt. Mindez a filmben a szokottnál nagyobb hangsúlyt kap, bár *Salieri* szemén keresztül az egész joggal kaphatott ilyen színezetet. Ő aztán igazán udvari szolga volt, akit mindenféle szabályok kötöttek, amelyeket persze maradéktalanul be is tartott és tartatott, és aki elég éles eszű és tehetséges volt ahhoz, hogy Mozartban fölismerje a korszakalkotó zsenit. A film tudatos bosszantásnak állítja be Mozart közéleti és egy picit túl ösztönös-zseniálisnak a zenei megnyilvánulásait. Valószínűnek tartom, hogy mindennek ellenére Mozart mégsem volt ennyire infantilis, bármit is ír például a leveleiben. Biztos vagyok abban is, hogy nagyon is tudatos az a folyamat, amelyben a saját egyéniségét fölépítette; még egy Mozart esetében is fönnáll az, hogy az egyéniségét meg kellett találnia. A zenéhez való viszonyát a végsőkéig kiszélesítve kialakította a saját stílusát. Az a lassú tétel, a fűvősszerenád, amellyel az *Amadeus* indul, egy teljesen kialakult, érett Mozart-stílus. És akkor még hol vagyunk a nagy zongoraversenyektől!

Mozart elsősorban zenésznek tekintette magát, másodsorban is zenésznek, harmadsorban is. Annyira zenei jelenség, hogy valószínűleg mindent a zenén keresztül látott. Az Isten által kapott adományokat a lehető legtökéletesebb módon kamatoztatta. Mindez tudatos; egyre jobb műveket írt, nyilvánvalóan a kései darabjai a legjobbak. Mert nagyon jó a 449-es Esz-dúr zongoraverseny, vagy a 450-es B-dúr, de az 595-ös B-dúr még ezeknél is jobb.

- Nem beszélve a *Requiemről*!

Kocsis Zoltán: - Hát igen, az megint egy különleges dolog... Már az maga félelmetes, hogy valaki egy rekviemmel fejezzon be egy életművet, ugyanakkor egy rövid élet alatt olyan zárt oeuvre-t hagyjon hátra, amely bárki élemedett korú komponistának a becsületére válna. Én nem hiszem, hogy *Salieri* megmérgezte, azt sem hiszem, hogy a szabadkőművesek eltették láb alól, mert túl sokat tudott; nem. Egy ilyen élet természetszerűleg a korai halált is magában hordozza. Még azt sem mondhatom, hogy a végén *sietett* volna, nem úgy mint *Schubert*, aki szintén rövid életet élt, de az életműve csonka maradt. Mozart műve még a műfajok tekintetében is teljes és kerek, nehéz is számba vennem, mit nem csinált; csellisták például hiányolják, hogy szinte nem is írt csellóművet, de istenkém, nem az ő hangszere volt.

Ha élt volna még mondjuk öt évet, akkor se hiszem, hogy írt volna.

Tehát nem az életének rövidségén múlt... Az a csodálatos, hogy minden műfajhoz megvan az az alaphang-árnyalata, amely egy életműben az egyes művek helyét kijelöli. Ugyanakkor azokat is meg tudom érteni, akik stílusában homogénnek, sőt, ne adj Isten egyformának hallják Mozartot, de erre csak egy válaszom lehet: ez a *stílus tisztasága*.

- Egy interjúban azt mondtad arra a bizonyos mit kívánnál egy jótündértől kérdésre, hogy *Chopint* szeretnéd hallani és látni, ahogy zongorázik, Bachot áhítani, ahogyan orgonál, de *Paganini* hegedűjátékát is szívesen megcsodálnád.

Csak a zene birodalmát fürkésznéd, visszaballagván az időben? Én például szívesen meglapulnék *Grünwald* műtermében állványok és vásznak mögül lesve, ahogy fölhordja a mindent elöntő fehérségre irtóztató görcseit.

Kocsis Zoltán: - Mivel én zenész vagyok, természetesen elsősorban zenében gondolkodom. Szakértő lévén apró finomságokat jobban érzékelek és nyilván ezért jobban is érdekel minden, ami a zenével kapcsolatos. Természetesen imádom *Grünwaldot*, *Boscht*, *Breughelt*, vagy bárki festőt mondhattál volna, de az én számomra nem sokat mond, hogy a festő milyen

arányban keveri a festéket a palettán, így tehát a kész kép hat rám, természetesen elemi erővel. Nem szakértő lévén a műhelytitkok így nem érintenek meg.

Hogy miért említettem Chopin zongorával, Bachot orgonával és Paganinit hegedűvel, az pontosan abból következik, hogy ennél a háromnál nem tudom elképzelni, hogyan is játszottak. Vagyis a látvány és a hangzó anyag összhangját, tehát látom amit hallok és hallok amit látok, sőt, Chopin esetében nem is tudom elképzelni, hogyan lehetett világokat felforgatni olyan keskeny spektrumban, amit a Chopin előadásmód dinamikailag megkíván. Mások biztosan Lisztet szeretnék hallani-látni, de róla igenis el tudom képzelni, hogyan játszhatott. Mozartról azért tudom ugyanezt elképzelni, mert túl sok zongoraművet alkotott ahhoz, hogy képünk legyen róla, bár azt sohasem szabad elfelejtenünk: Mozart hegedűsként kezdte! Félig-meddig vonós gondolkodónak is maradt meg. Egyes kimagasló kortársak szerint zongorán nem tudott igazán éneklő legatot játszani - Beethoven írta valahol, hogy aki ilyen legatora kíváncsi, inkább hallgassa meg *Hummelt*. Minden igazságuk mellett abban tévednek, hogy Mozartnál a legato - más. Ő virtuóz volt, komponálásban és valószínűleg előadás-technikában is, mint ahogy Bach a kontrapunkt kezelésében és így tovább. Ha valaki belemászik valamibe, előbb-utóbb tökélyre viszi, amit csak ő tud. Mozart a belső szólamok énekeltesítésével, a témák sokrétűségével, a kifejezőerő addig sohasem hallott szintjére emelésével elért olyasmiket, amelyek mellett abszolút érdektelen az, hogy mindezt milyen technikai eszközökkel valósítja meg. Az, hogy nála tényleg van egyfajta nonlegatos anyagkezelés, szerves része a stílusának. Beethoven természetesen sokrétűbb, de Mozart nélkül ő sem lett volna Beethoven. (Ezt egyébként ő maga sem tagadta.) Ha megnézzük Beethoven korai műveit, hát azokban sem teng túl a legato. Ezek után az is világos, hogy miért szeretném Beethovent is inkább hallgatni, látni, ahogyan játszott, mint Mozartot. Ha persze olyan választásom lenne, hogy Mozartot meghallgassam, vagy ne, akkor minden pénzt megadnék, hogy halljam, de ha arról lenne szó, hogy Beethoven, vagy Mozart, akkor én az előbbit választanám. Még azért is őt választanám, mert profi zongorista és a mai zongoratechnika szemszögéből nézve progresszívebb volt, igaz persze, hogy a hangszer is sokat fejlődött. Mozartot szinte magam előtt látom, ahogy előadja saját műveit, számomra ez teszi darabjait kevésbé enigmatikussá; úgy érzem, ebben is van a műveinek korszakokon túl nyúló ereje. Emlékszel, mit mondtam Rachmaninovról? Hogy olyan, mint egy öröktől fogva izzó csillag. Most azt mondom igen, de nem kerülheti el csillagsorsát: egyszer biztosan kihuny. *Mozarté soha.*

- *Joszif Brodskij* az orosz származású Nobel-díjas amerikai költő egyik írásából idézek: „Az a téveszme pedig, hogy a művész az egyszerű földi halandó számára elérhetetlen dolgokat is képes érzékelni, felfogni és kifejezni, körülbelül annyi igazságot tartalmaz, mintha azt mondanánk, hogy a művész a polgárnál felfokozottabban érzékeli a fizikai fájdalmat, az éhséget és a szexuális kielégültséget.” Ezzel elkanyarodunk a művész úgynevezett hétköznapi létébe, amely számomra megegyezik a művészi léttel, hacsak nincsen valamiféle művészi skizofrénia; na most kizárt, hogy a művész igenis képes érzékelni olyan finomságokat, amit az egyszerű ember nem? És a fizikai fájdalmat, nem beszélve a lelkiről (vagy csak arról) nem szenved meg jobban? Ha akarod, válaszd ketté a művészetet interpretáló és kreatív csoportokra... Nos, ha Brodskij igazát véled, akkor a művész miben különbözik - például egy *Dosztojevszkij* - az egyszerű földi halandótól? Csak abban, hogy mást csinál mint mások?

Kocsis Zoltán: - Azt hiszem, hogy ezt az egész kérdést mi művészek feszegetjük a leginkább, mert mi érezzük úgy, hogy az érzékenység a mi privilégiumunk. Szerintem ez nem igaz. Vannak sokkal érzékenyebb emberek, egyéb kategóriákban sokkal inkább kifejezőek, önmegvalósítóak, mint a művészek. Ebben a Brodskij-fölvetésben nem az a fő kérdés, hogy van-e egyáltalán különbség művész és nem művész között, hanem az: mi a művészet? Ha már itt a szexuális kielégülésről szó esett, akkor például a szexuális együttlét is lehet a művészi

kifejezőerő szép példája. Vagy bármilyen életfunkcióhoz kötött jelenségek, gondolok itt a leg-egyszerűbb, a mindennapi élethez leginkább kapcsolódó tevékenységekre, például a szakács-művészetre, vagy bármire, melybe az ember a saját esztétikumát belopja. Ilyen értelemben nekem az az utcaseprő, aki nem csak azért söpör, mert fizetik érte, hanem azért, hogy ragyogjon az utcája, az éppen olyan művész, mint *Richter*. Lehet a zongorázást is úgy csinálni, hogy távol van a művészet fogalmától, és lehet az utcaseprést, mosást, takarítást is úgy csinálni, hogy esztétikai kincs az eredmény. Na most kérdésedben van egy fogalom: egyszerű halandó. De mi az, hogy egyszerű halandó? Ráadásul földi! Dosztojevszkijben a sátán lakozott. De bármilyen mezei halandóban lakozhat a sátán. Ahhoz nem kell Dosztojevszkijnek lennie. Bizonyára Dosztojevszkij ettől volt az, ami. De mi a helyzet az emberek közötti különbséggel? Az azonos foglalkozást űzők közti különbséggel? Van jó író, rossz író. És válasszuk le a technikai fölkészültséget a mondanivaló fontosságáról. Mint tudjuk, a technika megszerezhető, mert ha valaki elég tehetséges, előbb-utóbb megszerzi hozzá a technikát is. És elérkeztünk az emberek közti különbséghez, amiről hallgatni illik - én nem hallgatom. Mások és mások vagyunk, noha azt hiszem mindenkinek van valamihez tehetsége. És kiáltó különbségek vannak azonos foglalkozásúak között és akkor valahol mégis úgy van, hogy nem a művészség, hanem a *tehetség* a választóvonal. Rosszul gondolkodik az, aki azt mondja: ez a művész, ez meg nem művész. Ez ide tartozik, az meg amoda. A két csoport máshol válik el, ha ugyan van választóvonal, mert meglepő átfedések vannak. Dosztojevszkijnek egész életében problémája volt az írással. Viszont amit írt...

- Régen, valamikor a hetvenes évek közepén, amikor újságíró iskolába jártam, amolyan gyorstalpalóba, dühösen léptem föl az előadó elvtárs ellenében, hogy bizony *Petőfi* nem volt katona, *Petőfi költő* volt. (No, nemcsak ezért rúgtak ki...) Persze tudom, hogy katona volt, de a valóság az, hogy egy költő nem lehet katona. Ezt ma is tartom. Pedig fegyverrel a kezében halt meg az ötvenhatos szabadságharcban *Gérecz Attila* a költő és költőségét, lírikusságát senki sem vonja kétségbe. *Rembrandt* ugyan nem volt katona, de úgy boncolt kisettenkedve az éjszakába, hogy a szeme sem rebbent. *Kosztolányi* is hidegvérrel nézett *Osvát* fölakadt szemébe a klinika halottasházában. Mondhatom-e, hogy ezek az emberek nem voltak az átlagnál érzékenyebbek? Egyáltalán, költő mégiscsak lehet katona? Rendes apa? Kórboncnok?

Kocsis Zoltán: - Ez a kérdés már nehezebb falat. Erre már nem olyan könnyű tetszetős választ adni. De meg kell, hogy mondjam, a kérdés sem tetszik igazán, mert megint egyfajta választóvonalat jelez. *Pilinszky Hölderlin* című verse jut az eszembe, annak is egy mondata: „mi nem voltam én”. Ha valaki tehát minden volt már, akkor nem köti senki és semmi ehhez a világhoz, legalábbis, ha úgy érzi, hogy minden volt. Mindenki lehet minden. Ilyen értelemben még egy *Kosztolányi* is lehetett volna véres kezű gyilkos. Mozart is attól volt Mozart, hogy bármi lehetett volna. És ha visszaemlékezem *Pilinszky*vel egy vacsorára, akkor szintén ezt a deklarációt igazolják az ott elhangzottak. *Pilinszky* egy ma élő zeneszerzőre mondta ott az asztalnál, aki egyébként jelen is volt, de mindezt nem hallotta, hogy *ez az ember egy zseni. Minden megtörténhet vele*. Mennyire összeférhetetlen a katona a művésszel? *Rimszkij-Korszakov* tengernagy volt, *Muszorgszkij* is szolgált hivatásos katonaként, nem beszélve arról, hogy például *Puskin* párbajban halt meg; ha csak az orosz művészetre gondolunk, vagy egyáltalán a férfi-létre, annak szerves része volt a katonaság, a katonaelet. Ugyanez volt, bár nem ilyen elegánsan, arisztokratikusan a németeknél, a franciáknál, tulajdonképpen minden francia férfiban ott rejtőzik a katona. Miért pont a művészen ne bujkálna!

- Ha azt a kérdést teszik föl valahol, hogy mi a művész föladata, mindig az jut az eszembe, mi a folyó, a hegy, a szakadék, az erdő, a halál föladata? És mi az, hogy föladat? Talán a művész nem folyó, hegy, szakadék, erdő és halál? Vagy mi a cél? A művészet célja? Mert hiszen nem sportról, mégcsak nem is politikáról van szó... Néha csodálkozom, hogy mint igen jelentős

előadó belefolyasz mindenféle politikába. Emlékszem, egyszer a Zeneakadémia aulájában támasztottuk a ruhatár pultját. Te odaszóltál valakinek, egy tanítványodnak, hogy belőled, az örök lázadóból egy konszolidált úriember lett. De nem nyugodtál Te semmit az évek alatt, ma is lázadsz, az úgynevezett rendszerváltás idején, ahelyett, hogy introvertáltabb lennél, és olyanná válj, mint nagy példaképed, *Glenn Gould*. Hogy egyszer a Te lemezedet lőjék ki a Plútón túlra, mondván: ez a kultúra, ez a földi teremtés, alkotás netovábbja! Most én persze nem arra gondolok, hogy elaprózod magad..., és van egy publicisztikus éned, ahol mindezt kiélheted, és ki is éled, s akkor talán nem mehet a művészeted rovására. Mert az írókra is akkor haragudtam igazán, amikor a mű nem volt mű, hanem merő publicisztika, pedig a napi gondokat, aktualitásokat meg lehet fogalmazni az úgynevezett újságírói műfajokban is. De mit csináljon egy zenész? Írjon publicisztikát? Vagy inkább a szó fegyverével döfjön, ha már oly nyughatatlan a közügyekben mint történetesen Te?

Kocsis Zoltán: - Biztos, a művészetnek nem az a célja, hogy vihart kavarjon. Hirtelen nem jut eszembe jelentős műalkotás, amely ha volt is, nem lehetett mégsem jelentős és kihullott azon a bizonyos időrostan, amely kizárólag azért született meg, hogy botrányt okozzon, vagy hogy pro és kontra vélemény-nyilvánításra serkentse az embereket, pláne nem a zenében. Én például nem érzem *Wagner* művein, hogy olyan rettenetesek lennének és ezért két pártra kellene szakadni az emberiségnek; de meg kell, hogy mondjam, más, alapvetően nonkonformista beállítottságú művészeknél sem érzem ezeket, talán az egy *John Cage*-t leszámítva, aki viszont nem zeneszerző, abban az értelemben, ahogy azt ma gondoljuk. A művészetnek talán az a feladata, hogy olyannak láttassa a dolgokat, amilyennek a művész szeretné látni. Úgy kellene szólnia hozzám, a befogadóhoz, hogy „hű, ez nekem nem jutott volna az eszembe”, vagy így „nem jutott volna az eszembe”. Na most ez a nagy alkotások esetében nemcsak az első találkozásnál van így, hanem újra és újra előjön. Ezeken a szigorúan vett esztétikai faktorokon keresztül lehet aztán a jóval fontosabb mondanivalókat belopni az emberbe. Gondolok itt például a Kékszakállú-problematikára, amely eléggé sarkalatos kérdése az emberiségnek. Tehát, hogy van ez a férfi-nő kapcsolat, meddig mehet el a nő a felderítő hadműveletekben, hol kezdődik az a világ, ahová a legszorosabban vett testi-lelki partner sem nyerhet betekintést. Ezt a témát feldolgozták egy csomóan, többek közt *Balázs Béla* is. Nagy sikk ma azt mondani, hogy nem tudni, mi fogta meg *Bartókot* az így megírt történetben. Nyilván nem lehet azt hinni, hogy a szöveg. Sokkal inkább a téma. De persze lehet, hogy ez sem igaz. Tény, hogy megfogta. Az is tény, hogy ebből a vitatható értékű darabocskából, amely tagadhatatlanul fontos kérdést dolgoz fel, halhatatlan remekművet csinált - a zenéjével. Mégpedig olyan módon, hogy teljesíti a wagneri normákat, mely szerint a zene a mondanivaló elmélyítését szolgálja. A zene tehát ott kezdődik, ahol a szó véget ér. Ez tehát a művészek feladata. A politikai állásfoglalás? Ha műveikben nem sikerül, mert nem sikerülhet, mert a művészet maga olyan, amilyen, akkor, ugye, nagyon egyszerű kibújni. Nagyon egyszerű az éppen kurrens rendszerhez odadörgölődve azt mondani, hogy kérem, én művész vagyok és ha tegyük fel, nincs engedélyezett fasizmus és rasszizmus, akkor a rendszer akár szimpatikus is lehet. Igen ám, de a művész, aki az emberek előtt jár, nemcsak térben, de időben is, aki emberekhez szól, még hozzá nagy tömegekhez adott esetben, nem hallgathatja el a politikai állásfoglalását, még akkor sem, ha történetesen keramikusi, vagy olyan művész, aki abszolút távol áll a politikától. Mint emberek előtt járó ember, fel *kell* vállalnia a példamutató szerepét. Ez a ti hivatásotokban fokozottan így van, hiszen egy író aztán végképp nem bújhat ki a politikai állásfoglalás alól. Az írók általában nem is bújnak ki. Most maradjunk szűkebb hazánkban, a magyar irodalom táján és kiderül, hogy ki hogyan gondolkodik, mert talán a műveiben nem hazudik az ember, még akkor sem, ha azok a művek másodrendűek vagy a létrehozó szellem másodrendű.

- Te négy esztendő voltál ötvenhatban, én egy. Így tehát fizikai értelemben vett közünk nem lehetett a harchoz. Az iskolában sem igazán ismerhettük meg a tényeket. Otthon - hallgatás, vagy túlzások. Pro és kontra. Én elolvastam mindenféle fehér könyvet és bizony látva a Köztársaság téri események archív fotóit furcsa bizsergés öntött el és arra gondoltam -, hogy szép kis hősök ezek, védtelen, már visszaütni nem tudó embereket akasztgatnak a fára. Ingyen lehet kitépni egy darab húst az emberből amely, ugye, nem disznó, nem is csirke, ugyanolyan, mint akik tépik, mégis állat lett ott, abban a pillanatban. Aztán jött az újratemetések korszaka és megdöbbenve hallgattam a kígyózó névsort, az ártatlanul kivégzetteket, az igazi hősök életért kiáltó neveit, megismertem az ok és okozat összefüggéseit és azt, hogy egy forradalomban nem igen van humanista megfontolás. Holott, akik elengedték a kommunistákat, éppúgy ráfizettek, mint azok, akik akasztgattak. Vagy aki csak harcolt, a magyar függetlenségért, szintén kiterítettett. „Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis! / Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis”. Ez József Attila és az ő sorsa, akit természetesen ugyanúgy fölakasztottak volna ötvenhat után, mint mártírjait a forradalomnak. Te hogyan élted-éled meg ezt a velőtrázó eseményt, eseménysort, amely napjainkig ér, s amely most sincs a helyére téve? És hogyan élte meg a zene, ötvenhatot és utóezzéit? Volt aki maradt, de egyenes háttal?

Kocsis Zoltán: - Ötvenhat, nekünk, zenészek számára talán a választékvonalat jelentette, amelyet a nyugati kultúra elzárása hozott létre. Ötvenhat után aztán beszűrődött egy kis világosság. Én nem nosztalgiazom, hiszen tényleg nem emlékszem semmire, kivéve arra a nagy bakancsra, amelyet az óvóhelyre menetkor húztak lábamra a szüleim. Azt mondhatom csak, hogy nagyon szerettem volna részese lenni a forradalomnak, más részről azonban örülök, hogy nem lehettem jelen, mert ahogyan magamat ismerem, nagyon sok esélyem lett volna, hogy elpatkoljak. Vagy úgy, mint élharcos, vagy úgy, hogy teszem azt tollnok vagyok a háttérben.

Ötvenhat, a vérbefojtás ellenére is a magyar nép diadala volt, mert a volt szocialista táborból elsőként próbálta meg lerázni a láncokat, elsőként tett tanúbizonyságot és hitet európaiságából; én hiszem és tudom, hogy Magyarország sokkal inkább Európához tartozik, mint Ázsiához, még akkor is, ha ázsiai eredetünk vitathatatlan. Visszatérve ötvenhatra, nem tudok mást mondani, mint amit már egy régebbi interjúban elmondtam: *az igazság lehet többféle, a becsület viszont csak egyféle lehet*. Tegyük fel, hogy hittem volna, vagy inkább hiszek abban, hogy a kommunizmus egy elhibázott ideológia, alkalmazhatatlan, inadekvát az emberrel; ez a meggyőződés mindazonáltal kevés lett volna ahhoz, hogy én ott, a Köztársaság téren ávosokat lövöldözzek halomra. Azt hiszem. Persze mindez azért értelmetlen, mert a történelem nem tűri a „ha”-szerű szokat. A „ha” történelmietlen. A dolognak az izgalmasságát, nem a szépségét - mert valljuk be, a történelemben általában a ronda dolgok maradnak fönt - adja meg, hogy visszacsinálhatatlan, mert ha valamit egyszer elkezdtek, ott nincs visszaút. Ötvenhat is ilyen természetű. Szükségszerű volt, hogy vér folyjon, s mikor ezt mondom, tudom, az én számból nevetségesen hangzik, mert nem voltam ott! De felteszem a kérdést: tudván, még többet is, amit a kérdésedben elsoroltál, látván azokat a képeket, amelyek egyértelműen igazolják a forradalom tisztaságát, hogyan lehetett volna ezt humánusabban megoldani? Lehetett volna? Akkor, amikor a szovjet nehéztüzérség már bemérte a Corvin-közt? Természetesen nem azonosítom magam a „mostani hivatalosak” ötvenhat képével sem.

Zenészként azt mondhatom: ötvenhat, talán - hál' Istennek -, a muzsikásokat viselte meg a legkevésbé.

- *Fasang Árpád* nyilatkozta egy, azóta megszűnt folyóiratunkban, hogy Söderblom Nathan uppsalai érsek, századunk első, igazi ökumenikus harcosa szerint Bach az „ötödik evangélista”.

Nagyon találó, nem gondolod? De ha Bach az ötödik, ki a hatodik? Vagy éppen kik? Okfejtésem: ki lehetne állítani egy hatodik evangéliumot úgy, hogy a szöveget a legnagyobb költőtől-íróktól vennénk, ezt nagy zenéssel lehetne aláfesteni és illusztrálni festőzsépek képeivel, iniciálékkel, grafikákkal. Te, kiket álmodnál ebbe az apokrif-szentírásba?

Kocsis Zoltán: - Erre rettenetesen nehéz kapásból felelni. Olyasféle gondolatokat ébreszt bennem a kérdés -, amelyek ugyan a témához tartoznak, de nem szorosan -, hogy például szabad-e Bachot olyasvalakinek játszania, aki nem hívő ember? Persze azt, hogy valaki hívő, nem a katolikus anyaszentegyház szemszögéből értendő; bár itt mindjárt azt is lehetne mondani, hogy mindenki hívő, mert nyilván mindenki hisz *valamiben*, mert hiszen hogyan tudna hit nélkül élni... még az úgynevezett hitetlenek, az Istentől elrugaszkodottak sem föltétlenül hit nélkül valók. Így aztán ennek a hitnek a *minősége* dönti el, hogy mit jelent a hit az illető életében, mennyire tud a személyiségbe átsugározódni, és lesz úgy alkotórésze az életének, hogy ez a minőség a létét determinálja.

Én azt hiszem, hogy bárki, nagy szellemet meg lehetne nyerni a „hatodik evangéliumba való közreműködésre”. Kérdésed azért is abszurd jellegű, mert Bachon kívül - akinek zenéjére igen találóan mondta Pilinszky, hogy *isten-bizonyíték* -, nehéz komponistát megnevezni, aki ilyen egyértelműen nyilatkozzon ki, illetve aki - megint csak Pilinszkyt idézve: *egyszemélyben szenvedő ember, könyörtelen diagnosztika és gyógyító orvos*. Miután az evangéliumok irodalmi művek, s e művek mindegyikét *egyetlen* ember írta, én azt hiszem mindenképpen egy emberben kell gondolkodni. Ismétlem, bárki lehet, mert nem a valamikori hitetlenség, hanem a megterés a fontos, s ilyenén módon még Bartókot is el tudom képzelni hatodik, zenei természetű evangélistának.

- Az igazi művész találhatja imígyen a kész művet - fiadra gondolván *Márk evangéliumából*: „Vegyétek, egyétek: ez az én testem”. Lehet-e másként művet letenni az asztalra? Érdeme-sebb-e ennél bonyolultabban? Vagy lehet ennél egyszerűbben is?

Kocsis Zoltán: - Nem. Ezt tudom csak felelni. Nem is tudom kifejtteni, annyira igaz.

- *Zolnay Vilmos* *Miért szép a szép?* című könyvében *Móriczot* idézi és ennek kapcsán kifejti, hogy igazi művésszé akkor érik az ember, amikor nem kizárólag a saját fájdalmát dalolja, hanem a privát fájdalom egybemosódik a kor, az adott korszak társadalmi fájdalmával, s ez *Móricznál* nyilvánvaló. Igen ám, de nem esik bele ilyenkor a művész az aktualitás, a konjunktúra örvényeibe? És mi van, ha a művész személyes fájdalma időtlen? Ha túllép hazán és társadalmon? Fölülemelkedik a világon? Ha az emberek száz év múltán érzik meg a bőrükön a művész száz évvel azelőtti fájdalmát? és akkor is az érzékenyebbje? A kiszolgáltatottabbja? Egyáltalán: mi az, hogy privát fájdalom? Krisztus fájdalma egybeesett a kor szorongásaival? Szorongott *úgy* valaki is, rajta kívül?

Kocsis Zoltán: - Jézus mindig aktuális. Őt nem lehet a napi igények szintjére terelni, mert hiszen Isten azért is van, mert állandóan szükség van rá. De nagyon is aktuális lenne Jézus eljövetele korunkban, ebben a hihetetlenül fejlődő, ugyanakkor rossz irányba profanizálódó világban. Nincsenek viszont olyan korok, amelyek szorongásmentesek lennének, s amelyekben ne élne olyanok, akik látnoki erővel meglátják a rosszat, a gyenge pontokat, az elbukás és a hanyatlás veszélyét, vagy egész egyszerűen *csak* érzékenyebbek, s ezáltal olyan dolgokra reagálnak, amelyeket átlagemberek nem is érezhetnek meg.

Valahol a kérdés - s általában minden kérdésed -, egybemos egy csomó dolgot, amelyek ellentétben állnak egymással, ha ugyan nem zárják ki egymást. Aktualitásokat örök érvényű dolgokkal, társadalmi méretű szükségérzeteket egyedi látásmóddal és így tovább. Kérdésed lényege persze mégiscsak a művészi lét, annak milyensége, annak szükségszerűsége, illetőleg az

abból fakadó, a művész és társadalom között feszülő ellentétek. Nyilvánvaló, hogy kevesebb olyan művész van, aki egyértelműen szándékozna kiszolgálni a saját korát, mint az olyan, aki arra törekszik - tudatosan, vagy öntudatlanul -, hogy a saját, szubjektív gondolatait tipikussá tudja eszményíteni, mint ahogy ez Beethovennek valami elképesztő módon sikerült.

Megvizsgálunk egy kort, tegyük fel azt, amelyhez én a leginkább vonzódok, Bartók Béla életének első harminc évét, a századforduló környékét, amelyet boldog békeidők címszóval jellemeznek. Ugyanazt a kort, ugyanazokat a társadalmi méretű konfliktusokat különböző művészek másként és másként látták, különbözőféleképpen vallottak róla. De bármennyire is kedves nekünk magyaroknak Bartók Béla, el kell ismernünk, hogy *Schönberg*nek, vagy *Stravinskynak*, vagy akár a kisebb mestereknek is megvolt a ma is kétségbevonhatatlan igazsága. Éppen ezért nem vonható művészek között párhuzam, vagy csak nagyon ritka esetben, az összehasonlítás pedig egyenesen nevetséges, mert a művész attól művész, illetve attól maradandó alkotó, hogy másként látja, érzékeli és dolgozza föl a látható és a láthatatlan világot, mint a nem művész. Mindez jelentheti a korának megelőzését is, de itt mégiscsak arról van szó, hogy a művészt nem az vezérli - és ezt ki kell, hogy mondjuk már végre -, miszerint minél nagyobb tömegekhez kell, hogy szóljon, minél többen értsék meg a szavát, hanem elsősorban saját magát kell megtalálnia, saját magát lehetőleg minél kisebb áttételeken keresztül adni a világnak. Itt válik ketté az, amiről beszélünk, egyrészt az az alapállás, hogy igen, ez az én testem, ez az én vérem, egyétek, igyátok; másrészt mindezt hittel, mert hit nélkül már csak azért sem megy, mert el se jut a művész addig, hogy az ehhez a feladathoz feltétlenül szükséges szabadság birtokosa legyen.

- Ha azt mondom: nomen est omen, nyilvánvaló, hogy olyan axiómával állok szemben, amelyet csak igen körülményesen tudnék kikezdeni, mert metafizikus, mert ontológiai, úgy csúszkál a kézben, mint a vízből felkapott síkló. Vessünk föl azonban egy olyan kérdést, hogy bizonyos művészek, elsősorban kreatívak, az életükkel, a külsőségeikkel, fizimiskájukkal, természetükkel, génjeikkel, predestinációjukkal, s uram bocsá' - nevükkel mennyire vannak jelen a műben? Mit mondjak példának? Van Gogh olyan volt, mint a művei. De mit kezdünk Magritte-al? Talpig úriember, vad, szürrealisztikus képekkel. Bár az Isten tudja. Talán *így is úri* képek. És itt van Thomas Mann. Úriember ő is. És a sok tébolyult figura. És a kevésbé tébolyultak. Mert hát nem úriember Adrian Leverkühn? Tonio Kröger? Aschenbach? Vagy a Varázshegy Davosba vonatozó fiatalembere? Beszélj, légy szíves zenészekről, akár interpretátorokról is! Vagy segíts példákkal ellenemben!

Kocsis Zoltán: - Könnyű is, meg nehéz is a válasz. Hiszen élesen elkülönülnek a szélsőséges példák. Olyan példákra gondolok, ahol a szerző és műve, műveinek sorozata érezhetően és láthatólag egy és ugyanaz, illetve az ellenkező példa, vagyis az úriember, netán kispolgár, aki abban a pillanatban válik zsenivé, ahogy az íróasztalához, vagy hangszeréhez ül. Wagner mérhetetlen egocentricizmusa a műveiben is megmutatkozik; az egész istenség-képe visszavezethető őrá, vagyis Wagnerre, de ott van Bach, aki számomra tipikusan a nyárspolgár, ám rögtön zsenivé válik, mihelyst az akar lenni. De ha azzal vádolsz meg, hogy túlságosan visszamentem időben, akkor nézzük Stravinskyt és Bartókot, akik időben közel állottak egymáshoz. Stravinsky összes különisége megmutatkozott a műveiben, illetőleg műveiből vissza lehet következtetni arra, hogy nem volt mindennapi ember; Bartókot vizsgálva - mert hát elég sokat tudunk külsejéről, viselkedéséről -, úgy tűnik élénk alakja, mint egy szürke kis professzor, miközben tudjuk, hogy milyen gondolatokat vetett papírra.

A nomen est omen kétféle módon jelenhet meg: természetesen és természetellenesen. Más szóval modorosán. És akkor ez az axióma megkérdőjeleződik. Kérdés persze, hogy axióma-e valójában?

- „A magyar irodalomnak - szerény véleményem szerint - egy valóban nagy fogyatéka van. S ez az, hogy magjában, tengelyében nem vallomásirodalom”. Aztán egy kissé lejjebb: „Nincsenek nagy gyónóink, se önmaguk ellen forduló realistáink, akik vallomásaikkal kívántak volna segíteni és irgalmazni maguknak és másoknak, a többieknek, ahelyett, hogy bármily nemes eszményképet tettek volna olvasóik elé”. Azt hiszem ez a Pilinszky-idézet mélyen belevilágít abba az alagútba, amelyben tapogatózva próbálunk magyarázatot keresni a magyar irodalom csekélyke külföldi befogadásáról. Ha már erről beszélünk, miért van az, hogy elsősorban az angolszász nyelvterületekre való betörés az egyetlen üdvözítő út. Jó, persze, hiszen ezen a nyelven érintkezik szinte az egész világ. De például a zene nem kötődik úgy... Vagy talán az irodalomnak kellene a zene egyetemessége felé törekednie? Tehát Pilinszky módjára kevesebb cirkalom és bokaütögetés? Az a bizonyos szegényesebb hang, a nyelv csupaszága, amely a fordíthatóságot könnyebbé teszi? Manapság persze, a rossz emlékü internacionalizmus szót életveszélyes kimondani, de talán mégis csak arról van szó, hogy gyónni kell és imádkozni. Mert az mindenhol és mindenkoron érvényes. Még akkor is, ha maga Pilinszky is azt nyilatkozta, hogy csak magyar költő szeretne lenni.

Kocsis Zoltán: - Azt nem szeretem a kérdéseidben, hogy egy kötettel kellene rájuk válaszolni! A kérdések minden eleme vonatkozásban van a másikkal, vagy a többivel. Itt, ennél a kérdésnél is, amennyire szerteágazó, ugyanolyan szerteágazó gondolatokat is ébreszt, amelyeknek az a jellegzetességük, hogy minden alapgondolatból újabb gondolatok ágaznak el, s ezek lehet, hogy valahol találkoznak... Az ilyen kérdések a legkevésbé alkalmasak arra, hogy az ember kapásból tudjon válaszolni rájuk, még akkor sem, mint most, hogy fölkészült rájuk a válaszoló. De kanyarodjunk a kérdéshez! Azt hiszem, az angolszász területre való betörés sem igazán széles, inkább az ott élő specialistákat dicséri, mennyiségileg és minőségileg egyaránt. Fantasztikus szakértőkkel találkozni például az Egyesült Államokban éppúgy, mint Ausztráliában. El nem tudná képzelni az ember, hogy a sok ignoráns alak között micsoda szakértők, vagy, egészen kivételesen érzékeny emberek élnek! Az angolok például befogadják Pilinszkyt, József Attilát, tudomást vesznek Adyról, nem cseng előttük ismeretlenül Vörösmarty és Petőfi neve, s ez annak az előnynek is köszönhető, amelyet furcsa módon pont a szeparáltságuk révén szereztek. Más kérdés persze az, hogy mennyire voltak és vannak jelen abban a hatalmas erudícióban, amely máig sem apadt ki, s amelyet európai művészetnek nevezünk, mert ha a saját területemre gondolok, akkor bizony háromszáz év óta aligha. Amit angol zene címén mi, európai, úgymond művelt zenészek ismerünk, vagy hogy az ő szóhasználatukat idézzem; kontinensről jött művészek elismerünk, meglehetősen csekély és régi. Az angol zenében van egy vakfolt, ami *Purcelltől Brittenig* tart, s amelyben kétségtelenül történtek próbálkozások, de meglehetősen eredménytelenül, ami az európai zenébe való integrálódást illeti. Ez nem lehet véletlen, mert bizonyos hátrányai is vannak a szeparáltságnak, ami a szigetország-jellegből adódik. Amerika lám, előbb mászott ki ebből a zenei bajból. Pedig jóval fiatalabb ország. Én, megvallom, örömmel szemlélem a két ország közt egyre mélyülő szakadékot, mert egy kis reménysugárnak látom az uniformizáltság elleni harcban.

Mielőtt fölöttem hozzád, éppen a híres angol karmesternek, *Sir Thomas Beecham*nek az anekdotáit olvastam, s ezekben az anekdotákban számos lekicsinylő megjegyzés található angol zeneszerzőkről és előadóművészekről egyaránt, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy egy ekkora kaliberű zenész tisztában kellett, hogy legyen azzal, hogy mit ér az akkori kurrens angol zene az európai értékítéletben. Az angolok által bálványozott *Sir Edward Elgar* műveit nem játsszák gyakran Anglián kívüli európai koncerttermekben. Fölvetődik az emberben, hogy mi van a nem angol, de angolszász jellegűnek csak éppen számító, Európa központjától kivülből eső országokkal? Skandináviára gondolok ezúttal. Miért van az, hogy egy-két szerzőn kívül ezekből az országokból sem tudott senki megkapaszkodni az európai

zenekultúrában? Erre csak azt tudom mondani, hogy Elgar sem eredeztethető semmi másból, csak egy ilyen posztromantikus zeneiségből, a többiek sem, jöllehet, *Grieg* és *Sibelius* jobban jártak, mert hiszen Sibelius valódi inspirációkat tud fölmutatni a műveiben, igaz, inspirációit nem a finn népzeneből, a Kalevalából vette. (Ezt ő maga nyilatkozta; ti. olvassa a Kalevalát és megjelennek a zenei gondolatok.) Griegnél sem dominál - néhány próbálkozástól eltekintve - a norvég népzene. (Mellesleg Bartók azt írja egyik levelében, hogy ezek az országok népzene szempontjából meghaltak.) Ezzel nem a néphez való kötődés mindenáron való fontosságát akarom hangsúlyozni; Európának abban a részében, ahol a mozgás meglehetősen nagy - gondolj erre az újkori népvándorlásra -, ezáltal hihetetlen nagy a keveredés, s így igazabb, s talán nagyobb gondolatok születhetnek az itt élők fejében, mint az Európa szélén fekvő országokban. Na most én nem akarom a közép-európaiságot olyan piedesztálra emelni, amely nem illeti meg. Az azonban kétségtelen, hogy az újkori kultúrtörténet Közép-Európában zajlott. Ha ezt átranzszformálom zenére, akkor talán *Thüringia* az a táj, amit központnak lehet nevezni, gyakorlatilag ma is Nagy-Németország közepe. Bízvást nevezhetjük az újkori zene bölcsőjének, mert hiszen Luther, Luther nyomán Bach; Wagner lipcei volt, Schumann zwickaui. Recepteket adni viszont nem lehet: minden alkotónak szuverén joga, hogy mit csinál és mit nem, miért tesz valamit és miért nem, tudatában van-e a határainak vagy sem, így mindez mellékes. Egyes dolgok később nyerik el a jelentőségüket, mások örökre eltűnnek a sülyesztőben, pedig születésük idején fontosak voltak. Ha a kérdést pusztán magyar szemszögből vizsgáljuk, azt kell mondanom, hogy bizony hosszú időnek kell eltelnie, amíg megszűnik az az állapot, amelyet olyan találóan jellemzett Bismarck: „Nincs nagyobb tragédia, mint kis nemzet fiának lenni”.

- Idén lesz negyven esztendő. Most az jut eszembe, hogy valamikor, jó pár éve, a zeneakadémiai szünetekben kijártunk a Royal Nagyszálloda presszójába, megkérdeztelek: mondd, te nem félsz a haláltól? Te kapásból azt válaszoltad, hogy nem. Én akkor is, most meg egyre jobban félek. Ha jól tudom, nem igen jársz temetőbe. Nem érzel készletet, hogy valamelyik nagy elődöd sírját fölkeresd? Ahogyan Pilinszky elzarándokolt az ashfordi temetőbe, Simone Weil sírjához? Vagy ha nem a tisztelet, a főhajtás miatt, hát megtaposni azt a sírt? Esetleg te is úgy vagy vele, mint ahogy Gergely Ágnes írta egyik versében: „Sohasem koslatom a temetőket, / nem rendít meg a szerves kémia”.

Kocsis Zoltán: - Nem tudom, ki szeret temetőbe járni? Bizonyára vannak akik igen... Engem egyetlen temetés sem tud igazán megrendíteni. Mármost maga a szertartás. Sokkal inkább rendít meg az, ha valaki nem fejezi be az életművét. Én nagyon szerettem nagyanyámat, aki tisztes kort, 81 évet megélt, s aki mellesleg majdnem a szemem előtt halt meg, de meg kell mondjam, előbb tudok sírni azon, ha kell, hogy Bartóknak tényleg „tele poggyással” kellett elmennie, mintsem ha visszagondolok arra, hogy ott láttam nagyanyámat az ágy lábánál feküdni a földön, mert úgy érzem, az előbbi nagyobb tragédia volt. Ez most lehet, hogy egy kicsit kegyetlenül hangzik, de abban a közegben, ahol én dolgozom, a múltat kell újjávarázsolni; ez a múlttal való szakadatlan együttélési kényszer feltételez egy olyasfajta szimbiózist, amely mindkét fél számára előnyös. Hiszen nagyszerű állandóan remekművekkel érintkezni, de a remekművek számára is jó, hogy új meg új köntösben mutakozhatnak, miközben a tradíció is megteszi a magáét, vagyis biztosítja a továbbélésüket. Ha mindezt visszavetítjük emberekre, akkor - most szeretnék az első kérdésedre visszautalni -, a művekben nagyon élesen rajzolódnak ki bizonyos portrék, sokkal élesebben, mint ahogy ezek az emberek akár néhány percig megjelenhetnének a filmvásznon, mert én nem hiszem, hogy például egy Chopinről készült hangos-mozgófilm többet tudna mondani róla, mint mondjuk az E-dúr nocturne. Ilyen értelemben rosszhoz fordulsz a kérdéssel, mert számomra az, aki igazán érdekel, akivel behatóan foglalkozom, az *örökké élő*. A többi meg nem érdekel. Ehhez az

élőséghez képest egy sírhely, holmi földi maradványok - nem sokat mond. Magammal szemben pedig úgy vagyok - miután egy életmű sohasem lehet befejezett, dacára az ellenpéldáknak (Haydn és Stravinsky esetére gondolok, akik maguk kijelentették, hogy nem írnak többet) -, hogy az életmű, kontra halál problematikát átutalom *annak*, aki ezt nálam úgyis jobban tudja; ez azt is jelenti, hogy mindezt irányítani is képes; egyszerűbb, ha nem feszegetjük.

- Cogito ergo sum?

Kocsis Zoltán: - Igen. Lehetne most sokfelé kalandozni, lehetne sok mindenkit idézni, de én azt hiszem, erre is csak egy szóval lehet felelni.

1992.

A HÉT TORONY ŐRIZŐJE

Makovecz Imre - az organikus építészetéről és az imaginatív gondolkodásról

Sevilla. Hét torony. Maszkok. Kopár fakorona nyújtózkodik. A törzs betör az üvegpadlóba, gyökérzete meleg fényben terpeszkedik. A bejárat roppant szárnyai összecsukódnak. Magyar pavilon a sevillai világkiállításon. A siker minden képzeletet fölülmúl.

Házunk előtt várom az építészet *Bartókját*. Makovecz. Ez a név immár szótári szavunkká lényegült. Viharos fogalom. Szuperlatívuszok és legyintések. Ő pedig - túl minden. Most is viharban. A Magyar Művészeti Akadémia elnöke.

- Legutóbbi televíziós portréműsorodban azt mondtad: „Mindig az idővel van a bajunk, mert azt hisszük, hogy a dolgok egymás után következnek.” De mit olvasunk *Teilhard de Chardin*-nél? Ezt írja „Az isteni evolúcióban” című tanulmányában: Ezt ismételtetik: „Ugyan kérem, Isten számára jelenthet-e különbséget az, hogy *pillanatok alatt* terem, vagy *evolutív módon*. (...) De amióta szellemünkben előbukkant az ‘evolutív érzék’, azóta fizikailag csakis olyan valakit lehet felfognunk és imádnunk, aki *előrehúzó* szerves Első Mozgatóként Isten (ab ante).” Hol keressük hát az igazságot? Valójában fontos-e, hogy valami egyszerre jöjjön létre, vagy evolutív módon?

Makovecz Imre: - Nem tudom a választ. Azért, mert nem tudom: van-e különbség hosszan tartó, vagy hirtelen bekövetkező változás között. Ha az ember imaginatív gondolkodásban próbál elhelyezkedni a világon, az rendkívül nehéz. Mert mi a lényege? Az, hogy mindazokat a démonikus gondolatfoszlányokat, félképzeteket és képzeteket, a megtörténtet és a *megtörténhetett volt*nát keveri az ember - azaz fantáziaképek és valóságelemek örvénylenek egymással és ezekkel nem tud megbirkózni, áldozatul esik a tömegmédiáknak. Vagy áldozatául válik a démonoknak. Áldozata lesz a saját démonainak, a beteljesületlen gondolatainak, a vágyainak, a mulasztásainak. Van a keresztényi gyónásban egy terminus technikus, hogy *gondolattal, szóval, cselekedettel és mulasztással*. Nem tesz kivételt a bűnözésben. Ezek közt a mulasztás a legszörnyűbb, mert az termeli ki a múltból a jövőbe mutató démonokat, mert aki nem alakít ki imaginatív gondolkodásmódot, az nem bír vele. De mi kell ehhez? A kereszténység rajtunk kívülre helyezte a *gonoszt*. Pszichológiai értelemben a tudat alá söpörte. Az emberi konstrukció hármassága - vagyis a *szellem*, a *lélek* és a *test* gondolata helyett a lélek és a test dualizmusát hozta létre. Ezzel a manicheizmust tolta előtérbe, s megszüntette a hármasság gondolatát. Pedig mérhetetlenül fontos ez a hármasság, főképp a XX. szd. végén, abból a szempontból, hogy amit idáig az ördögnek tulajdonítottak, vagyis a testet és a tudat alattit - gondolj *Freudra*, *Jungra* -, azt az embernek be kell fogadnia. Arra kell gondolni, hogy befogadom a sötétséget, a súlyt, ezt a Föld középpontja felé mutató elemet, akkor megváltozik a gondolkodásmódom, s mindazt, ami eddig démonikus, vagy vízionárius volt, közel tudom hozni a valósághoz, s próbára tudom tenni. Ebből keletkezik egy igazi kettősség: vízióinkból valóság következik-e, vagy megbetegszünk? Gondolj csak arra, hogy a magyar férfiak legtöbbje ötven éves kora környékén szív- és érrendszeri, vagy vegetatív idegrendszeri betegségben szenved. Pusztán azért - te is a szívedhez nyúltál... mert ez ilyen, így működik... Én is ide tartozom, én sem tudtam megoldani a saját problémáimat -, mert képtelen a *gonoszt* befogadni! Képtelen *Káint* befogadni. Mindannyian azt képzeljük, hogy mi a világosság fiai vagyunk! Mi vagyunk *Ábel* gyermekei. Hát hol vannak *Káin* gyermekei? Itt vannak köztünk. Mi is azok vagyunk. *Káiné* és *Ábelé* is. Zseniális ebben a zsidó kultúra: ha nem vagyunk képesek ezt a kettősséget közelíteni családi életünkben, az asszonyokkal, a fákkal való

viszonyunkban, akkor képtelenek vagyunk valamire, arra, amiről tulajdonképpen a kérdésed szól: hogy van-e különbség hosszan tartó, vagy hirtelen létrejött változás között. Én azt mondom: nem lényeges probléma. Az *idő* ezt a különbségtételt nem ismeri. *Borgesszel* együtt érezve: nem tudom, hogy a történelem igaz-e? Nem tudom, hogy a visszafelé való következtetéseinkben egyetlen szó realitás van-e. Ami fontos: ha te most *Goethe*vel találkoznál az utcán, valamelyikötöknek föl kellene robbannia. Mert van valami lehetetlenülés a dologban. Mint, hogyha a valóság nem azon a szinten zajlana le, ahol a lineáris folyamatokat képzeljük. A tér olyan-e, ahogyan azt Euklidesz képzelte, vagy a tér az időtől megkülönböztethetetlen. Csak tér-idő rekonstrukció létezik, ami azt jelenti, hogy a világban egy pont, az egyben egy esemény is. Nem lehet külön választani, mert abban a pillanatban már absztrakció, s akkor elkezdjük értékelni és fantáziánkkal kiegészíteni azt a helyet, ahol éppen állunk. Ha találkozom valakivel, ott egyszerre van minden: a Fadrusz utca sarka, a kulcs, ami lóg a kezedből, az, ahogyan ott állsz, kicsit félre fordulsz, hogy ne legyen köztünk félreérthető finom lelki konfliktus, mind a ketten úgy teszünk, hogy ne kelljen kényszermosolyokat váltanunk, megérkezésünk tiszta legyen; volt ízlésed, hogy ezt az egészet végigjátszotad, nem vagyok vak, én is ugyanezt játszottam. Pontosan tudjuk, tudtuk, mit kell tenni, de annyi hülyeség történt ez ügyben a reneszánsz óta, amelynek következményeképpen, amennyiben értelmiségiek vagyunk, marhaskodunk. Akkor áthidaljuk ezt a problémát, akkor előre integetünk egymásnak, mert mi felszabadultak vagyunk...

- Abban a tévéműsorban említetted torokszorító átéléssel: „a fák szenvedéseit senki nem érti, senki nem látja, csak tudja, hogy a fák a testvéreink, hogy arkangyali lények...” *Nemes Nagy Ágnes* is hasonlóképpen énekel a fákról: „Tanulni kell. A téli fákat. / Ahogyan talpig zúzmarások. / Mozdíthatatlan függönyök. / Meg kell tanulni azt a sávot, / hol a kristály már füstölög, / és ködbe úszik át a fa, / akár a test emlékezetbe. / És a folyót a fák mögött, / vadkacsa néma szárnyait, / s a vakfehér, kék éjszakát, / amelyben csuklyás tárgyak állnak, / meg kell tanulni itt a fák / kimondhatatlan tetteit.” Költői válasz a te festői szavaidra. Egy kedves anekdota arról mesél, hogy a nagy katedrálisok építői énekeltek, miközben vitték, cipelték a súlyos köveket. Ez a dallam hallatszik évszázadok múlva is. A fák hordozói, megmunkálói énekelnek-e? Vagy maga a *fa* az ének?

Makovecz Imre: - Imagináció voltaképpen... megtalálható a kelta misztériumban, a legendákban. A jelenlegi tudatspektrumunkat megelőzte egy korábbi tudatspektrum, egy fejlődési szakasz, amelyben nem lineárisan, evolutív módon lettünk azzá, amik vagyunk, hanem egy teljes átalakulással, amibe beletartozik a teljes amnézia is. A kelta hagyományok szerint a fák jártak, *vonultak a rengetegekre*; ezeknek a fáknak pásztoraik is voltak, fapásztorok, akik nyilvánvalóan hasonlítottak is a fákhhoz. Na most, mindegy, hogy igaz-e, vagy sem. Mindegy, hogy lassan jött létre mindez, vagy rendkívül gyorsan. Visszatérve *Borges*hez, ha lehetséges az, hogy az ember nem csak a jövőjét tekintve teremtető, hanem a múltjában is, akkor létre tud hozni városokat, és ott élő embereket a képzelet alapján. *László Gyula* finoman érinti ezt a problémát, mikor azt mondja: ha megtalál egy archív tárgyat, nem a tárgy maga érdekli, hanem az az élet, amelyben élt az a tárgy, az jöjjön elő. A maga teljes valóságában. Hogyan is éltek azok az emberek, mit csináltak, hogy öltözködtek, hogyan étkeztek, például. És milyen jó lenne, ha tudná a nevüket!

Ha feltételezzük, hogy Goethenek igaza van és minden dolgoknak ősképei vannak, tehát egy olyan súlyos periodikusságot feltételezünk, amelyben újabb és újabb metamorfózisok, tömeges reinkarnációk ritmusa a döntő. Mi az azonosságom a fákkal? Bizonyára a növekedés, az anyagszere-folyamat, maga az élet. Ha nézek egy fát, az azonosságot keresem minduntalan. Ha Krisztus valóban az Isten fia volt és megváltotta a világot, akkor természetes az, hogy bennünket is megváltott. De vajon nekünk nem feladatunk-e megváltanunk azt a természetet,

amelyet Isten átadott Ádámnak? Isten, aki úgy adta át, hogy Ádám nevezhette a nevén a dolgokat. Nekünk, a megváltott kategóriánkkal kell kapcsolatba kerülnünk a fákkal. A fák válaszolni fognak erre a megjegyzésre, noha megszűntek beszélni, nem hallható az énekük, nem tudnak már járni, de mégis a fa szólal meg, amikor a szél fújja... De áttehetjük mindezt az állatokra is. Ha egy ló átmegy a mezőn és visszafordul, akkor a szeméből az elvárásoltságot kell, hogy lássam, aki olyan mint én! Számomra például elviselhetetlen, hogy némelyek szerint az ember a majomtól származik. Ennél én ostobább számárságot még nem hallottam. Közben könnyezve nézem a majmot, hogyan maradt le az emberi fejlődéstől; hogyan vált gátolttá, mindent megtesz: utánoz, játszik, humoros, neki is van humora, közben egy fátyol van az igazi arc előtt, a megtestesülés akadály. Olyan mutáció következett be, amely elképzelhetetlen, hogy másként változzon meg, mint, hogy az ember foglalkozzon az állatokkal, a fákkal, megváltott személyiségként, akit Krisztus, a második Ádám összekötött az első Ádám-mal, aki a *tudás fája* mellé képes volt meghozni az emberiség számára az *élet fáját* is. Ha ez igaz, akkor az örök élet jegyében módunk van kapcsolatba kerülni az állatokkal, a fákkal, és nem utolsó sorban a többi emberrel, akiket nem teremtett lényekként és ellenfelekként tartunk számon, hanem valamilyen célból megközelíteni szeretnénk őket. Nem szívesen mondom, de ki kell mondanom: ez a *szeretet*. Közelíteni kell, átalakítani és átalakulni, mert a megváltás megtörtént.

A fák számomra nagyon fontos lények. (Az állatokkal bonyolultabb a helyzet, s ez fokozottan érvényes az emberekre.) Az erdők például olyan konstrukciók, olyan katedrálisok, csodálatos statikai struktúrák, amelyekhez foghatót nem nagyon ismerek. Ami viszont számomra a legfontosabb: a világosságot és a sötétséget, a földet és az eget a saját formájukban, életvitelükben, egész organizmusukban összekötik. Ez az életük. A fák a testvéreim.

- Ezzel el is jutottunk az *organikus* építészethez. Az úgynevezett szakmai berkekben nem mindig méltányolják, viszont a sajtó és a közember az egekbe emeli. Még az olyan ember is Téged tart a legjobb magyar építésznek, aki soha életében, még fényképen sem látott Makovecz-házat. Vagy a sok beton és üvegcsoda után eleve vonzó a természetes anyagokból konstruált épület? Vágynak az emberek valami természetes után? *Zalaváry Lajos* - aki egyrésről korunk egyik legnagyobb építész, másfelől munkássága nincs kellőképpen fénybe fordítva -, az *Angelika-sarokasztalnál* rendezett közös föllépésünkön azt mondta: Makovecz személyes jóbarátom. Nincs is semmi bajom vele. Ő maga is azt mondta, „Laja, én abba-hagyom, nem bírom tovább.” Itt kitért Zalaváry arra a sleppre, amely megpróbálja a terveket úgy eladni, hogy ő Makovecz-tanítvány, így szerezvén még több megrendelőt. Én úgy vélem, még szerencse, hogy Makovecz Imrét nem juttatják olyan helyzetbe, mint amilyenbe *Iványi Grünwald Béla* keveredett, az úgynevezett műhelyképekkel, vagyis az olyan festményekkel, melyeket öt pengőért, vagy akár ingyen aláírt, de nem ő festette egyiket sem. Mit tehetsz a hamis próféták ellen?

Makovecz Imre: - Az, hogy az ember mivel foglalkozik, elsősorban hajlam, de műveltség kérdése is. Nekem evidens volt, hogy mivel kell foglalkoznom. Megtaláltam azokat, akiket követni szerettem volna, ilyen volt *Wright*, *Gaudi*, *Rudolf Steiner* és még sokan, és nem is volt kétségem afelől, hogy mit kell csinálnom. Aztán teltek-múltak az évek, s én úgy éreztem, muszáj a fiatalokkal foglalkozni, mert a hatvanas évek végén, az Aczél-korszakban nem a lényeggel ismerkedtek; ezért a saját lakásomon - sokszor negyven-ötven fiatal is fogadtam, ahol is készítettünk egy táblázatot, hogy a szellemi élet, a XIX. századra visszanyúlva milyen irányzatokat hozott létre, s tettük ezt azért, hogy a fiatalok megértsék, hogy nem a sok elmélet a döntő, hanem az eleven szálakon futó szellemi élet állandó változása, csomópontjai. Vagyis az volt a cél, hogy olyan ismereteket szerezzenek, amelyek az egyetemen elérhetetlenek voltak. Ebből aztán lassan, az én munkáim alapján kialakult egy úgynevezett természetes-

építészeti irányzat, ma már létezik egy egyesülés, amelynek közel százharminc építész a tagja, kiad könyveket, országos terjesztésű lapot, szabadiskolát hoz létre, tehát az egész dolog működik. Eközben persze sokat változott a világ építészete, a természetes-építészet ma már mégis egy elismert építészeti alternatíva. Az más kérdés, hogy Magyarországon ehhez hogyan állnak hozzá, de ez engem abszolút nem érdekel.

Nyilvánvaló, hogy ez a stílus mester és tanítvány alapon indult el, így aztán elkerülhetetlen, hogy a fiatal ne utánozza az öregebbet, ezt én természetes viszonyoknak tartom. Aki huszonegy évesen azt mondja, hogy neki ne dumáljon senki, mert ő az igazat akarja kitalálni, az biztos, hogy tehetségtelen. Tudniillik, nincsenek emberi vonzatai. Ha viszont növendékként elkezd a munkát és megküzd a mesterével, gyűlölettel és szerelemmel, katarzissal és így tovább, az a nyerő. Aki pedig veszít, annak azért van annyi haszna, hogy jó helyen jár. Így aztán biztos, hogy kicsapódnak önálló tehetségek ebben a mozgalomban, mint bárhol, másutt. És bizonyára kialakul egy utánzó, második vonal is. A baj akkor van, ha nem a növendékek közül, hanem bárhonnan a világból, vagy Magyarországról, biznissz alapján kitalálják, hogy a Makovecz jól eladható, és ebből remekül meg lehet élni! Ezekből nagyon sok van. De miért foglalkozzam velük? Magyarországon nincs jogvédelem és nevetséges volna, ha írnék egy levelet annak, aki mondjuk Diósdon teleépítette az út mentét ágasfás, hajlított tetejű házakkal, amelyek nagyon rossz utánzatok, hogy ilyet többé ne csináljon. Még mindig jobb, mintha egy kocka alakú, lapos tetejű marhaságot csinált volna!

- Ki a magyar? Pilinszkynek föltették azt a kérdést - egyetemességére hivatkozván -, hogy magyar költőnek tartja-e magát? Ő így válaszolt: „Sokáig gyanútlanul hittem, hogy mindenki magyar költő, aki magyarul írja a versét, autentikusságra törekszik, s többé-kevésbé művészet, amit csinál. Így hittem kezdetben, még naívnul, s így hiszem ma újra, érett fővel.” *Szentmihályi Szabó Péter* egy lapnyilatkozatában azt vetette föl, hogy ő ugyan anyanyelvi szinten beszél az angolt, mégsem mondhatja, mondja magáról, s órála se más, hogy angol. Ki hát a magyar? Meg kell-e mutatnunk minduntalan, hogy kik vagyunk? Honnét jöttünk? Miért nem viselkedik így egy angol? Mennyivel természetesebb állapot angolnak, vagy németnek lenni, mint magyarnak?

Makovecz Imre: - Itt néhány dolgot összekeveredni érzek. A magam számára az, hogy magyar vagyok, vagy sem, nem alapvető kérdés. Nem tehetek róla, hogy magyarnak születtem, itt láttam meg a napvilágot, itt élek - ennyi. Az igazi problémám nekem az idővel volt mindig. Sokkal több a valósága annak, hogy kikkel éltem egyszerre a földön. Ha a Kosztolányi-vendégség témakörben mozgok, mi egy nagy Úrnak a vendégei vagyunk-leszünk-voltunk. Egy meghalt emberre azt mondjuk, hogy szegény, nem tudom miért, talán azért, mert félünk a haláltól. Ugyanúgy mondhatnánk azokról, akik meg sem születtek. Nemzetem tagjai azok, kikkel egyszerre éltem, élek itt a földön. Én *veled* találkoztam, azzal nem találkozom, aki harminc év múlva fog megszületni, s azzal sem, aki húsz-harminc évvel ezelőtt meghalt. Minden további csak ezen belül létezik. Az, hogy magyar vagyok, ismeretelméleti téma lehet csupán. Nem érzelmi. Ez számomra azt jelenti, hogy a népszellem nem egy additív fogalom. Nem a magyarok összessége és azoknak az együttes hangulata maga a népszellem, hanem a népszellem: *valaki*. Aki létezik. Aki olyan, amilyen. A magyarság pedig olyan, mint a népszellem. Mindazok, akik magukat magyarnak gondolják és érzik, a népszellemnek az aurájában élnek. Idézhetnék *Bartók Bélát*, aki ezt így kezelte. Amikor megkérdezte tőle román barátja, hogy miért gyűjt annyi román népzene, azt válaszolta: mert *érdekel*. Ez volt az egyetlen helyes válasz. El lehet képzelni, mit válaszolt volna egy *Lukács*-, vagy *Aczél*-növendék. Amolyan dialektikus „rizsát” kezdett volna mesélni, amelynek valószínűleg lett volna logikai felépítettsége, de tartalma nem lett volna, az is biztos. Az én hazaszeretetem gyermeki és tiszta. Itthon szeretek lenni. Nem akarom ezt föltupírozni. Nem tudok megtanulni tisztességesen idegen nyelvet. Nem azért, mert hülye vagyok, hanem mert olyan eszméletlen kötődésem

van ehhez a nem tudom mihez... mert azt nem mondhatom, hogy az itteni fákhöz, mert Ausztriában is ilyenek a fák. Inkább azt mondanám, hogy valamilyen láthatatlan palást alatt vagyok, ahol is jól érzem magam. Nincs más fejlődési lehetőség, mint, hogy magamban megerősödjem, emberré váljak, utána a környezetemnek megfelelően jó apává, férjjé váljak, jó magyarrá, s végül európaivá. Aki a sorrendet összekeveri, az egyéb disznóságokra is képes. A XIX. századi nacionalizmusunk, amely a liberalizmus egy válfaja, amely nálunk osztrák imperialista sandasággal kevert liberalizmus volt, amely sovén és gyűlölettel átitatott eszméket terjesztett az emberek között, nekem semmi közöm nincsen. De ugyanúgy nincs a kozmopolitiz-mushoz sem! Mert azt ugyanolyan aljasságnak tartom, mert annak ugyanúgy van a bögyében valami, amit nem mond ki, mint a sovén gyűlölködőnek. Mai életünkben ezt a két dolgot látjuk a szemünk előtt összeütközni. Anakronisztikusnak tartom, XIX. századnak, a XX. században.

- A sevillai Magyar Ház aratta a legnagyobb föltűnést. Vajon azért, mert magyar? Fölismerhető belőle magyarságunk? Vagy csak azért, mert eddig még sohasem látott varázslat bújta elő Gaudi földjéből... Az-e a lényeg, hogy egy műről vissza lehessen következtetni a hazájára, vagy az, hogy a mű maga, milyen? Vagyis: az Magyarország, ahol ilyen házakat emelnek, az ilyen házakról Magyarországra asszociálunk, vagy véletlenül a mi hazánk tudott egy ilyen épületet produkálni? Mondják, hogy a művész, nem saját magának köszönheti egy mű létrejöttét, hanem valamiféle sugásnak, az Isten érintésének. Én azt hiszem, hogy az Isten sugalma csak a legnagyobb műveken érzékelhető, mint amilyen a Te sevillai házad. De vajon ez az ujjnyom a magyarok Istenéé, vagy a Kozmogenezis Isten-ujjnyoma, amely éppen egy magyar építész házára tapadt?

Makovecz Imre: - A sevillai házról a magyarországi sajtó szélsőséges és túlpolitizált kategóriákban nyilatkozott és nyilatkozik. A kormánypárti sajtó eufórikusan nyilatkozik róla, a Gondolat-Jel című *Bölcs István* vezette rádióműsor fanyalogva és kérdőjelekkel. Annyit azért elmondanék, hogy amikor április 8-án átadtuk az épületet teljesen készen, meghirdettünk erre az alkalomra egy sajtótájékoztatót, amelyen ötszáz (!) újságíró (a nyomtatott sajtótól és a televízióktól) jelent meg, ami azt jelenti, hogy délután négy órától este fél tízig ültem egy asztalnál és özlönlöttek felém a kérdések; tájékozottak voltak, kíváncsiak és érdeklődők, akik hagyják magukra hatni azt, ami ott látható és elhangzik, nincsenek preconcepcióik, hanem egyszerűen szerettek megtudni mindent, ami a munkánkkal kapcsolatos. A világ engedi, hogy értsék a pavilont, az itthoni sajtó viszont nem engedi, hogy értsék a házat - a magyarok. Azt sugallják az embereknek, hogy mindenképpen állást kell foglalni a pavilonnal kapcsolatosan, holott nem kell állást foglalni. Egy pavilon, történetesen az enyém, az, ami. Se több, se kevesebb. Nem emanációja a magyar népszellemnek, de nem emanációja egy MDF-es, úgynevezett mucsai, piros-fehér-zöld világnak sem, és nem ellensége egy nemzetközi területen gondolkodni kívánó embernek sem. Az ilyen manipulációk ellen minden idegszállammal tiltakozom! A Világkiállítás alapszlogenje - a felfedezések kora. Nyilvánvaló, hogy a spanyolok Amerika felfedezésére gondoltak. Azt azonban tudni kell, hogy a XV. század vége előtt lezajlott folyamatot megelőzte egy különös - Magyarországon nem kellőképpen ismert - filozófiai és történelmi változás, amely *Aquinói Szent Tamással* és a rózsakeresztesekkel, platonizmusukkal függ össze. Mindez a középkor legragyogóbb, legvilágosabb időszakában (nem ismerem *sötét* középkort), amikor is az egyik oldalon az arisztotelizmus jelent meg Tamás révén, a másik oldalon a kelta kultúrára épülő rózsakeresztes mozgalom kezdeténél a platonizmus. Megjelent egyfelől annak az igénye, hogy a világot meg kell ismerni, a másik oldalon pedig megjelentek azok a történelmi képek, amelyek a korábbi fejlődési ciklusra vonatkoztak, és ez: Atlantisz. Elkezdtek beszélni a kincses szigetről, az elsüllyedt földrésről, s amikor elindultak Kolumbusz Kristóf hajói, egyszerre keresték a kincses Indiát és az elsüllyedt földrészt. Így indultak a hajók a semmibe. Az időben vissza, a térben előre. Így indult

meg keletről nyugat felé az oszmán birodalom azzal a céllal, hogy ezt a „szörnyű kereszténységet” fölváltsa az igaz hit. A magyarok szembeszálltak a török uralommal, s így volt módja a háborítatlan Európának eljutnia még nyugatabbra, s az ottani kultikus aranyat, aminek nem volt pénzbeli értéke, elhozni ide és megteremteni, egy a hierarchiától független polgári társadalom alapjait. Magyarország kapott egy 17.5 x 50 m-es területet Sevillában, amelyet be lehetett építeni. Itt átlósan építettem egy dupla falat, ebben van Magyarország, s ez a fal osztja meg a házat keleti- és nyugati képzetre, s a dupla fal fölé hét torony emelkedik, amely jelképnek az a lényege, hogy oszthatatlan, hogy valójában megtart és kiemel a számsorokból. Ha visszamegyünk a régi matematikához, ott ugye kiderül, hogy a páros számok nőneműek, a páratlanok a férfiak. Építettünk egy mesterséges dombot, amelyből valósággal *kiüt* ez a hét torony, s amelyeknek Janus-arcuk van, mert egyik oldalukon nyugati architektúra, míg a másikon keleti architektúra van, s szólnak a harangok... a nándorfehérvári harangok. A nyugati oldalon - mert van humora az embernek -, Ausztria pavilonja van, ott a ház fejjel lefelé folytatódik, majd bevetül egy üvegfüdém, melynek középpontjában van A FA, ágaival és látható gyökereivel. A fény és a zene eközött jár. Az ember létbizonytalanságot él át a valóságban, van aki csak az osztásokon mer közlekedni. Innen átmennek a keleti féltekébe, ahol a tornyok homlokzatán hatalmas, tizenhat-húszméteres maszkok vannak, amelyek a Vatikánra néznek, mert itt, Sevillában tőlünk keletre a Vatikán található. Itt egy tizenegy és félméteres vetítövásznonra *Dárday*-filmet vetítünk, amely a XX. század történelmét adja elő a maga iszonyatos valóságában, rövid snittekben. Így néz ki tehát a Ház, s mondhatom, hogy ötszáz méteres sorok állnak előtte egyfolytában, mert híre ment. Talán azért, mert Magyarország megjelent valami mással a világító műanyag-üveg-acél monstrumok között. Mert a nagy, hangzatos szlogenek mögött a banktőke jelent meg, tisztelet a kivételnek, ilyen Japán, Dánia, Marokkó, Szaúd-Arábia, Finnország.

Sokan fölteszik a kérdést: miért a Makovecz képviseli Magyarországot? Erre nem vagyok autentikus válaszolni. Másrészt, nem lényeges. Mi a lényeg? Nem az építészeti formákban keresendő, hanem egy olyan idő-tér szövedékben, amit a pavilon dramaturgiai sorrendisége és egymásra épülése fűz. Hogy ebben milyen mértékben jelenik meg Isten, és melyik Isten, a magyaroké, vagy egy általános Isten, ezt nem tudom. Én ebben nagyon is *Rilke* álláspontján vagyok, aki azt mondja, hogy Isten hol van? Ha egy angyallal kerülnék szembe... mert van egy hierarchia. Angyal, arkangyal és így tovább, megyünk fölfelé, s talán, valahol mindezt átfogva áll az Isten. Az ember természetesen minden műben Isten lenyomatát igyekszik létrehozni. Igen ám, de amikor kész van a ház, ott áll némán, s mi vagyunk előtte, Isten helyett. Érezzük talán Isten távolodó zaját. Vagy talán mindaz a dráma, ami ott, az építés alatt-után lejátszódik, az maga Isten. Nem tudom.

- Lehet-e, s ha lehet, mennyiben, megtervezett egy műalkotás? A Négy Evangélium pusztaleírás. Örömhír. Lehet azt mondani, hogy Te vagy a magyar evangélista? Ha igen, mi az örömhír?

Makovecz Imre: - Nekem ez a kérdés túl szép. Biztos, hogy magamat ilyen örömhír-hozónak nem tekintem, de ha nekem örömhírem van, az rendkívül egyszerű és primitív. Csak annyi: érdemes harminc-negyven évig szívósan ugyanazért az ügyért dolgozni. Mert szét van húzva az idő. A tehetség nem a személyhez kötődik. Csak annyiban, mint lehetőség. Mint magban a fa. De ha nem ültetik jó helyre, ha nem kap vizet, ha nem éri nap, ha nem telik az idő azzal a maggal, az el fog pusztulni. Kérdés, hogy megéri-e egy életet valamire ráfordítani, amit később sajnálni fog az ember. A magamfajta persze föl sem vet ilyesmit...

- Lehet-e folytatni művedet, ahogyan *Mozart Requiem*-jét folytatták a tanítványok, a *Lacrimosa* első taktusaitól? Születhetnek-e igazi folytatók? Van-e kontinuitás, vagy még inkább: evolúció?

Makovecz Imre: - Én azt hiszem, hogy elég sok jó képességű növendéket tudtam elvinni a szakma gyakorlásához, akik lehet, hogy makoveczesen dolgoznak, de később azt átütve megtalálják a saját stílusukat, és kiteljesítik az életüket, amennyire csak tudják. Hogy az általam félig elkészített házat be tudnák-e fejezni *ezen* emberek, az nem lehet kérdéses. Az egy más kérdés, hogy a jövőben a szerves-építészet állva marad-e, nem tudom. Ez a civilizáció, amely öngyilkosságba hajszolja saját magát, vajon képes lesz-e befogadni olyan humán, természetes elemeket, amelyek jó irányban átalakítják? Ha a szerves építészetet befogadja majd a világ építésze, az abból a szempontból lesz jelentős, hogy azt az iszonyatos pusztítást, amelyet igényel egy acélszerkezet előállítás, a minimálisra tudja csökkenteni. Az én elgondolásom szerint a szerves építészet nem szelíd ugyan, de nem önpusztító, nem gonosz. Ha ez a magyarországi organikus építészet más országokban is talál ambiciózus embereket, s be tud tagozódni valami módon a világ trendjébe, ha ott egy picit meg tud mozdítani valamit, akkor sikere van, akkor folytatható. Különben marad pusztán egy szellemi mozgalom, amely egyszer kifárad majd, s elsöprik másfajta, életadta gondolatok.

- Amikor először beléptem a Farkasréti-temető ravatalozójába, visszahőköltem. A nyitott koporsó fölemelkedett és elúszott, be a hatalmas torokba, mint Jónás zuhant a sötétlő gyomor felé. Ha ez a műved nem egy ravatalozóban volna, hanem bárhol az utcán, akkor is a halált, az elűzést sugallná. Nemrég örömhírt említettem. Talán a halál is örömhír.

Makovecz Imre: - Majdnem rátapintottál a lényegre, de ott, a ravatalozóban egy emberi mellkas van fölnagyítva, s maga a ravatal többé-kevésbé a szív. Van egy fajta metafora értéke is, de számomra nem ez volt elsősorban a fontos. Nem hirdet sem örömet, sem gyászt, sem ünnepet, hanem megpróbál egy fokkal mélyebbre jutni a halállal kapcsolatosan, az építészeti formák tekintetében, mint az általában szokásos. A halál, akár a születés, egy bizonyos fajta *átlépés*. *Ady Endre* azt mondja, „lehetetlen hogy emberé, vagy senkié...” Ha abban hiszünk, hogy a semmibe utazunk, akkor viszont megmarad a csontunk, amely egyfajta jeladás lehet a későbbi századoknak.

Talán nem Jónás, hanem *Uriel*, aki kék arkangyal, s hanyatt úszik az égen, akin átüt a kozmosz sötétsége, s ő attól kék, hogy a sötétség üt át a fényen. Így úszik el Uriel fölöttünk, vagy afölött, aki meghal, még inkább vele együtt, hacsak nem Krisztus fogja kézen.

- Cogito, ergo sum?

Makovecz Imre: - Igen. A gondolkodás ugyanolyan természetes folyamat, mint amit magunk körül látunk. A gondolkodás a mi számunkra ugyanúgy lehet egy környezeti probléma, mint ahogy a Nap felkel, esik az eső, és így tovább. Legalább annyira a gondolkodás, mint a külvilág kegyelméből élünk. Létezik olyan megismerés, amely magát a gondolkodást teszi a megismerés tárgyává. A gondolatok ugyanúgy érkeznek, mint az emlékképek, s éppúgy szállnak el. Sőt. Gondolataink legnagyobb részét észre sem vesszük! Gondolatainkat ugyanúgy fogjuk meg és tesszük magunkévá, mint ahogyan szemünkbe világít egy lámpa, amit érzékelünk, tehát képzetet alkotunk róla. Ha az ember rájön, hogy a gondolkodás egy meg nem figyelt terület, mintegy külvilág, akkor észreveszi: két forrásból táplálkozik. Az érzékszervi észlelések területéről és a gondolkodáséről. Ahogyan vannak érzékszerveink a külvilág impulzusaira, úgy a gondolkodás vételére is kialakíthatók bizonyos finom érzékszervek. Mintha gondolatvilág-tengerben élnénk, amelyben az ember leköt az *ego*jához valamit; ez maga a képzetalkotás. Nekem mérhetetlenül fontos a cogito, ergo sum. Ha ezt nem találja ki *Descartes*, akkor mi nagyon sok mindent nem tudhatnánk. Mély axióma, mert a korábbi kinyilatkoztatások területére fészkelte be magát az individuális gondolkodás szentsége.

1992.

PAPÍRVARÁZS

Vattay Elemér - Pilinszkyről és akiket még lencsevégre kapott

Az 1993. év tavaszán megnyíló gyűjteményes kiállítására készül. - Meg kell azt érni! - sóhajt. Arcán, ezen a napbarnított, különös arcon izgalomnak, várakozásnak semmi jele. Csak a derűé. Fürkésző, mosolygó szemek. - Hol ülünk le, kedves Elemér? - kérdezem. - Netán ki-mehetnénk a telekre... - Nekem nincs telkem! - vág vissza. - De, hát te mondtad, Budán... - Az nem telek! Az KERT. Én nem telekre járok, hanem a kertbe! Érted?

Igen, értem. Megértem. Főképp akkor, amikor megérkezünk, a Béla király út magasába. Ilyen lehetett Nemesekék Fűvészkertje. A hangulata. Valami, ami itt maradt a múlt század végéről. Fölkaptatunk a lejtőn. Körben páfrányok, tuják, borókák, gyümölcsfák haragoszölden a szürkén gomolygó ég alatt.

- Megvallom, megdöbbsentett, amikor megtudtam, hogy ilyen kvalitású ember, mint te, gyárban dolgozol-dolgoztál és akkor arra gondoltam, talán a Vattay név irritált valakit vagy valakiket azokban a „gyönyörű” időkben, amikor a lelkek úgy korrodálódlak, mint az udvaron heverő, öregbítésre szánt öntvények. Ha így volt, bizonyára azért őrizted meg hallatlan derűdet, mert a kor legnagyobb szellemei vettek körül, Pilinszky, Kondor Bélán, Ferenczy Béni, Kassák Lajoson keresztül Latinovitsig, Ruttkai Éváig. Gondolom tündéri családot nyugalmas háttéré is segített. Ismered te egyáltalán a harag és a gyűlölet fogalmát? Ha viszont önként és dalolva vállaltad ezt a létet, hogyan kerültél épp Csepelre, ahol volt szerencsém (?) nekem is fölcseperednem? Megérezted talán valami különös ízt ennek a többségében svábok lakta községnek a levegőjéből?

Vattay Elemér - Csepelhez semmi közöm nem volt, véletlenül kerültem oda. Kétszer tartottak nálam házkutatást, az elsőt 1956. júliusában, tehát még a forradalom előtt, a másodikat 1962-ben. Ciszter-diák voltam a Szent Imre herceg útján, bizonyára ez irritálta az *elvtársakat*. Később gyerekeket tanítottam hittanra. Nehéz helyzetbe kerültem, de akkor már annyi mindenkit ismertem pro és kontra, hogy egyszerűen nem tudtak velem mit kezdeni. De kellett egy állás, s *Lukács György* fogadott fiának a felesége, *Holló Mária* - aki egyébként rendkívül intelligens volt, megjárta Auschwitzot, beszélt vagy öt nyelven - állást ajánlott nekem a Csepel Művekben, ahol a mai napig dolgozom, egy elektron-mikroszkóp laborban. E kapcsolat révén le is fényképeztem Lukács Györgyöt és feleségét - aki, ha hiszed, ha nem, tündéri nő volt. Lukács nem nagyon akart belemenni a dologba, de addig gyözködtük őt, míg Gertrúd azt nem mondta neki: - Gyurikám, menjünk a fürdőszobába, ott mindig olyan jól érezzük magunkat! - Így is lett. Lukács a kád szélére ült, az asszony meg valamilyen fonott székbe, így fényképeztem le őket. A kép aztán meg is jelent egy angol könyvben. Egyébként derűm velem született tulajdonság, olyannyira, hogy én kifejezetten büszke vagyok arra, hogy csepeli dolgozó vagyok mind a mai napig. Így aztán semmit sem kellett úgymond átvészelnem. A kor nagy szellemei abban segítettek, hogy a világ kinyíljon a számomra, hogy lássak csillagot.

- Mondd, amikor először találkoztál Pilinszkyvel, vajon ugyanúgy láttad-e rajta a tehetséget a maga tiszta, mezítelen valóságában, ahogyan ő látta Kocsis Zoltánon, amikor a Zenei Antikváriumban bemutatták neki?

Vattay Elemér: - Egy Kristóf-téri „házibulin” találkoztunk először, valamikor az ötvenes évek vége felé. Ott volt Kondor Béla is, a társaság *Samuja*, és még sokan, ismert és kevésbé jelentős emberek. Jancsi este tizenegy tájban érkezett, leült a telefon mellé és föl sem kelt reggel

háromig, csak telefonált. Épp abban az időben vetítették a mozik az „Egy idegen telefonál” című filmet. Ez jutott eszembe ott, abban a pillanatban. Már olvastam Pilinszky kötetét, s oldalba böktém Samut, hogy ő, a telefonáló a költő? Samu bólintott. Aztán egyszer elhozta hozzám. Így barátkoztunk össze. A Pilinszky-Kocsis találkozás más volt mint a miénk. Nálam a bizalom dominált. Az, hogy Kondornak hittem. Ha ő valakire azt mondta, *mélto* - most ne úgy értsd, hogy hozzám, vagy hozzánk, hanem magasabb régiókban gondolkozz -, akkor én azt maradéktalanul elhittem. Ahogyan később Jancsinak hittem el, ha ő mutatott be valakit. És a rapszodikus telefonálások! Általában éjjel, egy-két óra tájban hívott föl - aminek a feleségem természetesen nem nagyon örvendett -, és fölolvasta az éppen akkor született versét vagy a születendő vers részletét. Így aztán nagyon közel kerültünk egymáshoz. Közben Kondor és Pilinszky közt a viszony megfakult. Egyre ritkábban találkoztak, de mindjárt hozzá kell tennem, hogy nem a kettejük közti igen bensőséges emberi viszony romlott meg, hanem Samuval ekkoriban már nemigen lehetett miről beszélgetni. Kondornak a végén csak *Leonardo* és *Dürer* maradt, mint elfogadható. Ahogyan, milyen fura az élet, Jancsinak, a halála előtt nem volt már más olvasmánya, csak a *Karamazovok*.

- Igazat adsz-e Pilinszkynek abban, hogy „A gonoszság *mennyiségi* támadásával szemben a jószág valami csodálatos *minőségként* jelentkezik a történelemben”? Igaza van-e abban, hogy a tiszta, hamisítatlanul belülről feltörő szeretet győzheti le egyedül a mindenkori gonoszságot? Még ha áldozatok árán is?

Vattay Elemér: - Pilinszkynek mindenben, de mindenben igazat adok. Nem csak a kérdésben fölvetett gondolat kapcsán. Minden sorával azonosulni tudok, mert minden sora igaz. Ilyen értelemben még csak nem is esik nehezemre, mert csak az igazsággal kell egyetértennem. És ezen igazságok szépségével. Viszont az is igaz, hogy a minőségi gonoszsággal szemben egy csodálatos mennyiségű jószág is él a történelemben! Gondolj a Kereszthalálra. Egyetlen egy jószág, minőségi, ugyanakkor mennyiségében is beláthatatlan, hisz kétezer éve ott van a lelkekben, kiűzhetetlenül. Jancsira visszatérve: maradtunk a pokol tornácán, mert még a Kereszthalál sem hatott a világra, hiszen háborúk előtte is voltak, utána is és valószínűleg lesznek is. Pedig a megváltás tagadhatatlanul megtörtént. Visszatérve a kérdésre, a szeretet például benned legyőzheti a gonoszt meg még sokakban, de a példák alapján azt kell, hogy mondjam, a világban, a történelemben - nem. *Martin Esslin* kérdezte *Beckett*-től a *Godot*-dráma kapcsán, hogy mégis, mit akart ezzel a darabbal kifejezni. *Beckett* így válaszolt: „Ne essetek kétségbe, a jobb lator üdvözült. Ne bízzátok el magatokat, a bal lator elkárhozott.” Tudjuk mi egyáltalán, mi a kárhozat? Volt valakinek is tizenegy olyan jó barátja, mint Júdásnak?

- A fotózás művészet? Van olyan fotózás, ami művészet? Nem féltő, hogy a fényképezésben épp úgy eluralkodik a technika, mint minden kortárs művészetben? Hogy majdnem mindent el lehet érni trükkal, fogásokkal? Ha bármily hagyományos is a hagyomány, nem vezet-e messzebbre, mint a hideg ésszel átgondolt kiszámítottság? Portréid mintha a hagyományost tükröznék, természetesen azzal a modernséggel, hogy te Vattay Elemér vagy, Kosztolányival szólva „egyedüli példány”, éppen ezért senkivel sem azonos, vagyis a te tapasztalataid, megélt és átélt történéseid csak a tiéd.

Vattay Elemér: - Furcsát fogok mondani. Szerintem a fotózás nem művészet. Ezzel kapcsolatban elmesélek egy anekdotát. Életemben egyszer találkoztam *Rácz Aladárral*. Többed-magammal voltunk nála, s ő, cigány szokás szerint mindenkit szájon csókolt, s áradozni kezdett *Yehudi Menuhin*-ről, mint az Istenről. Azt tudni kell, hogy ők sokszor játszottak együtt, s Menuhin nagyon nagyra tartotta Ráczot. Nos, ott a lakásán Rácz rögtönzött egy kis zenét, mire valamelyikünk megjegyezte, hogy milyen nagy művész, mire Rácz Aladár így fakadt ki: - Kutya fasa vagyok én, nem művés, a Yehudi Menuhin, az a művés! Na, most ezek után,

hogyan gondolsz, a fotós művész, amikor a Yehudi Menuhin a művész, és még a Rácz Aladár sem az?

Mert mi a fotózás? Tudod, más megszerkeszteni valamit, mint megfaragni egy szobrot, megírni egy verset. A fotós megtanulja a szakmát, ki így, ki úgy, jobb esetben elles pillanatokat, de semmi több. Azt persze nem mondanám, hogy pusztán technika. Legfőleg még esztétika. Aranymetszés, egyharmad-kétharmad meg, hogy mi van a sarokban stb... Az igazi művészek, mint *Bresson*, *Capa*, szóval amit ők csináltak-csinálnak, azt én szégyellném. Lefényképezni egy kivégzést, vagy azt, hogy éppen eltemetnek egy gyermeket. Az igazi fotó egyfelől az, amit én szégyellek, másrészt az, amit nem lehet lefesteni. Ami reprodukálhatatlan, és csak a fotón derül ki, mit is ábrázol az illető tulajdonképpen. *Vas István*nal beszélgettem egyszer *Molnár Ferenc*ről. *Vas Pista* azt mondta, hogy milyen *sorry to say* ez a Molnár. Mármost milyen jók a darabjai. Én azt válaszoltam erre, hogy megtanulta a színházat, mert író, tudnia kell, hogy az A-tétel után jön a B-tétel, kisujjában a klasszikus dramaturgia. Ezzel szemben *Pilinszky Jancsi* azt mondta, ha üres a színpad, s csöng a telefon, minden esetben bejön valaki és fölveszi. De mi lenne akkor, ha nem jön be senki? Nos, itt kezdődik az írói föladat.

Ami kérdésed második felét illeti, nem fontos az sem, hogy az én személyem benne legyen a képben mint kompozícióban, engem, mint magánembert maga az elkészült kép sem érdekel, de az, hogy azzal az emberrel együtt lehettem, szellemileg érintkezhettem vele, roppant fontos. Ha tájat fotózok, akkor az a hangulat, amit akkor éreztem. A részletek, apróságok. Csepelt említetted. Ott sem a házakra figyeltem, hanem például egy falból kiálló horogra, olyanra, amelyet *Tragíriban* fényképeztem, s amiben *Bálint Endre* fölismerni vélte saját horogmotívumrendszerét...

- Mielőtt exponálsz, mi a fontos? Egyáltalán, van olyankor idő gondolkodni? Vagy *Pilinszky*-vel szólva *a semmire kell koncentrálni*? Elfeledni minden addig tudottat?

Vattay Elemér: - Soha nem jutott eszembe, hogy exponáljak. Ha exponálok, akkor készülök valamire. Készülni pedig nem szabad. Valóban: a semmit kell tudni, a semmire kell koncentrálni. De akkor az már majdnem exponálás... nem tudom.

- Nem volt soha olyan álmod, hogy amikor előhívod a filmet, egyszer csak észreveszed: megjelenik rajta Jézus, vagy legalább egyetlen ujjnyom tőle, a tamáskodókat meggyőzendő, nemes értelemben vett corpus delicti? Vagy van olyan műved, ahol tapintható ez az isteni ujjlenyomat, akárha leheletnyi is?

Vattay Elemér: - Ilyen álmod soha nem volt. Ellenben jártam az olaszországi Fiesolében, ahol készítettem pár fényképet, s ezeket nézegette - akkor még a Szerb utcában dolgoztam laboratóriumban - egy háromlábú széken ücsörögve *Pilinszky Jancsi*. Tudod *Jancsi* mondását, hogy az igazán szép kép olyan, ami egy halálraítelt szobájában is elviselhető. Az egyik képnél fölkiáltott, hogy azt adjam neki! Kinagyítottam, ki is tette a szobájában, gyerekek voltak a fotón, esernyővel. Amúgy ezt a képet teljesen jelentéktelennek tartottam és tartom ma is, sok más képpel együtt, de határtalan volt a boldogságom, hogy *Jancsinak* ezzel örömet szereztem. Talán ebben is ott volt az a bizonyos ujjnyomat. Nem tudom. Ha tényleg megjelenne valamelyik negatívomon Jézus, azt hiszem, belehalnék az örömbé. Mert azt nem lehetne túlélni. Túltisztelve érezném magamat, mert az nem lehet, hogy nekem szólna. Pontosan ettől tartok az üdvösség esetében is. Nem hiszem, hogy érhet akkora tisztesség, hogy üdvözülhetek.

- Hová tűntek a volt élők? Merre élnek kedves halottjaid? Vagy ma már *te* vagy *ők*? Talán a szeretet reinkarnálta beléd halálságukat?

Vattay Elemér: - Feltétlenül bennem vannak a halottak. De nem csak a kedvesek. Az indifferensek éppúgy. Mert pontosan emlékszem a rendszámokra, a Pobedák rendszámaira, amelyeken elvittek, s lúdbőrzik a hátam, ha csak hasonló rendszámot látok valahol. Úgyhogy bennem dominánsabb a félelem. A félelem a csengetésektől. A szeretet és a félelem csap össze bennem majd' minden nap. S itt visszautalhatnék beszélgetésünk elejére, hogy megtörtént a megváltás, de a szeretet talán mégsem győzött, még bennem sem, nemhogy a világban. Én életemben először akkor éreztem azt, hogy talán többé nem kell félnem a rendszertől, amikor Passauból megérkezett a Szent István Bazilika harangja, s a rendőr, aki őrizte, nem küldött el a jó édes anyámba, hanem el lehetett beszélgetni vele a harangról és annak őrzéséről.

- Mikor föl hívtalak az idei Nagyhéten, kijelentetted, hogy tartod a böjtöt. Fontos ez? Fontos ez Krisztusnak, Istennek? Mert nem képezem rólad, hogy az Anyaszentegyház nagyobb hatást gyakorolna rád és gyakorolhatott valaha is, mint a benned élő, két tüdő között a gátor mélyén bizsergető melegségű Isten?

Vattay Elemér: - Fontos. Fontos a drill miatt. A Fegyelem, az önfegyelem miatt. Ezt még a cisztarektől hoztam. Hogy miért pont Nagyhéten? Mert így pászol! Ha Jézus megtette, hol jövők én ahhoz, hogy ne tegyem ugyanezt? Az Anyaszentegyház és a bennem élő Isten nálam ugyanazt jelenti. Más kérdés, hogy vannak, voltak és lesznek olyan papok, akik nem méltóak hivatásukra! Az a mi hibánk. Össztársadalmi probléma. De az Egyház és Isten azokon a szinteken, amelyeken egyek és elválaszthatatlanok, ott igenis nincsen semmiféle különbség. Gondolj csak *Jelenitsre*. Vagy azokra a papokra, akik végigszenvedték Rákosi és Kádár börtöneit. Mártírok. Vértanúk. Mondhatjuk-e rájuk, hogy nem azonosak Krisztussal ebbéli cselekedeteikben? Személy szerint lehet bajom ezzel-azzal. De az Ecclesiával soha. Mert a rendetlenek soha nem tartozhatnak a Rendbe.

- Cogito, ergo sum?

Vattay Elemér: - Nem tudom, hol és hogyan indul el a gondolkodás. Talán ott indul meg, hogy beleállsz valamilyen regulába, s eszerint a fegyelem szerint megindul a gondolkodás, vagy maga a regula a gondolkodás, egy bizonyos fajta kételkedéssel. Kételkedéssel főképp önmagunkkal szemben. A gondolat maga pedig minden valószínűség szerint úgy „ugrik be”, mint az ihlet. Nem számíthat rá. Még csak nem is jelez, mint néhány betegség. Talán ugyanúgy toppan be, váratlanul, mint az üdvösség. Milyen szép lenne, ha megtörténne velünk.

1992.

RÉGI IDŐK ÍRÓJA

Mándy Iván - tárgyakról, érzékenységről, részvétről

A Művész cukrászdában, egyik törzshelyén találkozunk. Az utolsó kávéházi írók egyike. Átsétál ide, az Újhold Centrál-béli asztalától. A múltból - jelenbe. Itt, a márványasztalok hűvösében, kávéscsészék és koccanó kiskanalak csilingelő, ám diszkrét zsivajában - hazaérkezett. Ide, a tárgyak időtlen, néma, de fülének örökké fecsegő társaságába.

Mándyra nem vonatkozik a Föld mágneses törvénye. Noha sétál. Trolira száll. Kávéházban, cukrászdában szemlélődik. És a moziban. Az utcán. Mert lebeg. Cipője el nem kopik. Régi idők írója. Nem kor-szerű. Nem is kor-szerinti. Modern.

- Szerinted az író számára mi a fontosabb: a mű, vagy a szeretet? Vagy az a mű fontos, ami - szeretet?

Mándy Iván: - A mű a legfontosabb. Azért gonosz ne legyen az az író. Amúgy minden más mellékes. Senkit sem érdekel, hogy a mű milyen embert takar. Az más kérdés, hogy a szeretet átüt a művön, de leginkább a részvét. Részvéttel szeretni. Akkor az érződik. Megemelheti a művet.

- „Aki minden tárgyat szeret, az felfedezi a tárgyakban az isteni titkot. És ha egyszer felfedezi, akkor szüntelenül folytatja megismerését mind tovább és tovább, minden áldott nap. Úgyhogy végül immár mindenre kiterjedő, egyetemes szeretettel fogja szeretni az egész világot.” Ez a gondolat sor *Dosztojevszkij Karamazov testvéreikéből*, mintha Rólad íródott volna. Te, aki a tárgyak bűvöletében éltél-élsz egy egész és teljes életet, felfedezted a titkot?

Mándy Iván: - Miután egész életemben foglalkoztatott a tárgyak lélektana, elmondhatom: titkukat nem lehet fölfedezni. Kutatni azonban lehet. Ahogyan egy embert és az ember titkát sem lehet fölfedni, ugyanúgy a tárgyakét sem. De az biztos, hogy minden tárgynak lelke van. Meg is sértődnek, bizonyos esetekben. Vigasztalásra szorúlnak.

- Azt írod *Átkelés* című könyvedben, hogy *Sylvia Plath Az üvegbura* című regénye tette rád a legnagyobb hatást Dosztojevszkij óta. Pilinszky említi valahol, hogy *Joycera* már régen nem fognak emlékezni, amikor Dosztojevszkij még mindig modern író lesz. Mi hát a modernség? Ma valahogy a legtöbb író spekulál. Matematikázik. Kiagyal. Nagyon is figyeli, hol tart éppen az irodalom...

Mándy Iván: - ...igen, erre ad választ az említett könyvemben a Plath-ról szóló írás: Meg az is nagyon fontos, hogy Sylvia Plath soha nem talál ki semmit. Nem spekulál. Nem nagyon izgatja, hogy hol tart éppen az irodalom. Közben alapvetően modern. Olyan igazi, dús, anyagszerű modernséggel. Ez a fajta nemes, tartózkodó tehetség megóvjá attól, hogy divatos legyen. Nem, divatos nem lesz. De azért „beleszívárog az életünkbe.”

- Köszönöm. Én is ezt akartam idézni, azért hoztam el a könyvet. Ez hát a modernség?

Mándy Iván: - Ez is. Azért mondom, hogy is, mert annyiféle út van... Hát Istenem! Ha valaki spekulál, kiagyal, tegye. Ha az a mű, ami létrejön, az ő sajátja, belső hangja, akkor az még lehet modern. Valószínű, hogy azt találja ki, ami benne van. Csak nehezen talál rá, mélyről kell kibányásznia.

- Egyszer az Írók Boltjában - *Körkép*béli közös megjelenésünk ürügyén megkérdeztelek: - Mi a véleményed az elbeszélésemről? Akkor Te azt mondtad, hogy rövidebben, azaz nyilvánvaló,

hogy tömörebben írtad volna meg, de hogy jössz Te ahhoz, hogy mondjuk számon kérd *Faulknertől* a bőbeszédűséget... Vagyis: van valamiféle optimális megoldás, hogy tartalom és megformálás harmóniája létrejöjjön? Vagy éppen a diszharmónia az üdvösség útja? Ha igen, Te melyik oldalra billentenéd azt a bizonyos mérleg-nyelvet?

Mándy Iván: - Harmónia? Diszharmónia? Azt hiszem, ezek nem fontosak. Legalábbis a számomra. Engem nem a cselekmény, a történet izgat, hanem a hangulat. Krúdynál is van cselekmény, de nem az az érdekes. Hanem a hangulatok összjátéka, hangszerelése. Ezért szeretem Krúdyn kívül *Csehovot*, *Kosztolányit*. A történet legföljebb a belső történés szintjén érdekel. Saját munkáimban is.

- Bizonyára nem sértelek meg, ha azt mondom Rád: gyermek. De mondhatom-e? Mert ismerek én züllött, tehetségtelen, gonosz gyermeket is. De angyali, tehetséges, áttetsző felnőttet éppúgy. Nem tudom, hol húzódik meg az a bizonyos demarkációs vonal, amely felnőtté tesz egy gyermeket és gyermekké emel egy felnőttet? Egy ismerősöm mondta: a művész - hüllő. Vagyis nem ember! S van a hüllőnek egy ága, ami nem más, mint a madár. A madár pedig, a költő. Ha ezt elfogadod, mi az író?

Mándy Iván: - Ha már így kérdezel, mindenképpen a *madár*. A másik: a gyermekkor éppolyan áttekinthetetlenül gazdag skála, mint a felnőtt kora. A baj az, ha a felnőtt semmit sem visz magával a gyermekből. Közhely, de a gyermekkor minden későbbi, így az írói útnak is a legfontosabb szakasza. Csak tudni kell méríteni belőle. A mérték nagyon fontos.

- A Nyugat szerves folytatása a Magyar Csillag volt. Később, szerintem: az Újhold. Mondhatom nemzedékedre, kortársaidra, az Újhold íróira-költőire, hogy a Nyugat negyedik nemzedéke?

Mándy Iván: - Igen. Noha, ha jól emlékszem talán csak *Lengyel Balázs* és *Rába György* publikált a Nyugatban, szellemi téren mégis kötődünk nagy elődünkhöz. Azt a fajta polgári ízlést vittük tovább, amit a nyugat-nemzedékek örökítettek egymásra. Ez is egyfajta kontinuitás.

- Egyik szép novellád tanúsága szerint Pilinszky megáldott az utcán. Egy esendő embert. Mándy Iván áldott-e már meg valakit?

Mándy Iván: - Nem, nem... Nem volt hozzá bátorságom.

- Úgy vélem, az ember háromszor éli meg a halált. Egyszer, nyilván a sajátját. Aztán, ha szerencsésebb, kevesebbszer - szerettei halálát. Végül, nagyon sokszor, úgy általában, mások halálát. Hogyan éled meg ezt a triptichont?

Mándy Iván: - Itt az én halálom a legkevesebb... A másik kettőből is van részem, éppen elég. A legnagyobb bűn, a közönyösség. Azt hiszem, soha nem voltam az. Mondják, hogy az idő majd megoldja. Nem, az idő nem old meg semmit. Természetesen halványodik az emberben a gyász, de a részvét soha el nem kopik. Viszont nem jut eszünkbe minden nap. Azt, hogy szeretem a hazámat, nem hangoztatom, föl sem merül a napok során. Az természetes.

- Cogito, ergo sum.

Mándy Iván: - Vagyok, persze, hogy vagyok. Itt ülök. Talán gondolkodás nélkül is. Tudod, ahogy én magamat megfigyeltem, úgy vélem, számomra fontosabb az érzékenység. Most nehogy valami csöpögős érzélgősségre gondolj, hanem az érzelmekre, az érzékenységre. A gondolkodás persze nagyon fontos. Nem árt.

1992.

KIÁLTÁSNYI A CSÖND?

Rákos Sándor - jóságról, gyöngeségről, kívülállásról

A rejtőzködő költő hetvenkét éves. Lehet-e költő hetvenkét éves? Hát nem kötelező megörülnie? Meghalni fiatalon? Nem. Bár... - Olyan minden percem, mintha légitámadásban élnék - sóhajtott nekem nem is olyan rég. A szorongás nem az életkor függvénye. Hogy valaki gyermek legyen és maradjon, jó a hetvenkettő. És nem rejtőzködik. Őelőle rejtőzködnek. Megszokta. Már semmi sem hiányzik neki. Csak az élet, a maga teljes, kozmikus valóságában. Félt a haláltól. Vagy ahogy Tolsztoj, a halálfélelemtől. Az agóniától. Meg persze attól is, hogy egyszer nélküle kel föl a nap, hangjamentesen kattog a telefon, az írógép pedig...

Helye kijelölve? Igen, odafönt. Már régen. Itt, lent a földön azonban nincs így. Mert amolyan tapinthatatlan „ad-hoc” bizottságok döntenek. Kit érdekel ma már a Nyugat? A harmadik nemzedék? A negyedik? Az Újholdban üdvözült utolsó reménység?

Ő, egyik közülük. A nagyok közül. Akik megmaradtak Herkulesnek. Mert muszáj volt. Mert *annak* született, „s a remény / mint szalma közt kidöntött plédedény.” *Pilinszky*-sorok. Szintén zenész. Meg *Nemes Nagy Ágnes* és *Ottlik, Mándy* és *Rába*. Róluk beszéltem. S tudván, mit ér ez az egész élet-cirkusz, megmaradtak mind-mind Herkulesnek.

A világ? És irodalma? Ránk se fűtül. Pedig Rákos Sándor is ott van a DNS-láncban. Az irodalom génjeiben. Pulzál. Örökké. Majd rájönnek. Majd csak fölocsúdnak! Már vacogtunk a küszöbön. Nem a halál fehérre meszeltjén. Ott is. Nagy költők *Eliot, Apollinaire, Valéry. Mallarmé* egyenesen óriási. De ezek, ez a Nyugat lánc, ez is valami. S benne Rákos. Mindent tud. És túl van mindenben. Jón és rosszon. A halál? Azon is túl.

Magánstatisztikámban jól áll a költő. De nem elég jól. Van aki húzza a száját. Van aki nagyra tartja. Ők vannak kevesebben. De gondoljuk meg: *József Attila* sem lett rangjához méltó saját korában. Egy-két ember tudta csak, milyen nagy költő. Persze ma sem mindenki érzi-érti klassziszát. De könyörgöm: a század végén illene döntenünk. Pro vagy kontra...

Rákos Sándor peches? Félretett? Félreértett? Gilgames-magasban?! Kiáltásnyi csöndben ez a robbanékony erő? Nem, nem. Nem pech, nem félreértettség, félretettség. Sors. Eleve elrendelés. Mások helyetti szenvedés. Hogy másoknak maradjon meg a teremtés evolúciós ereje? Úgy van minden, ahogyan odafönt lejegyezték.

Zebegény. Kőház. Buja kert. Fák magasában a tekintet. Ül a nyugágyon félrecsapott sapkában, vastag ruhában és langyos őszben. Olyan így, ahogyan ül és elméláz az időn, a fogyón, mint egy nagybányai festő. Légitámadások közepette. Vacog. És micsoda ereje van! Újabb versei, mint a zuhogó kögörcgeteg. Én mégis a dalokat szeretem tőle. Azok vízesések. Nem Niagarák. *Angel*-magas vízfüggönyök. Bár korosztályom tudna így dalolni. És dübörögni.

Hetven éves. Estje az *Angelikában* elmarad, mert a Duna vize a nyáron megáradt. A patinás presszó ott a parton... szóval megint a sors. Hetvenegy, mire megünnepeljük. Hetvenkettő is elmúlt, ő maga sem hiszi, de mit tegyünk, a tények, makacs dolgok. Hogy belül hány esztendő, nem kérdezem. A kérdezőnél biztosan fiatalabb.

- Maradjunk is mindjárt az ifjúságnál, a kor szerintinél; az elindulóknál, a lelkesültségtől fénylő arcúaknál, akik még bizakodnak. Rilke írta a *fiatal költőhöz*, hogy mindent ki kell hordani, mielőtt megszüljük. Te, aki nagyon sok mindent át- és megéltél már, mit tanácsolnál egy fiatal költőnek, akire minden jellemzőbb, mint a türelem?

Rákos Sándor: - Veszélyes dolog tanácsot adni fiatal költőnek. Tettem ezt valamikor én is, de megbántam később. Önmaga ellenére senkit sem lehet megváltani: nem tukmálhatom rá a „megváltásra” kiszemeltre a tulajdon elképzeléseimet. Hiszen minden életkornak megvannak a maga mértékegyeségei, ezenkívül: ahány költő, szinte ugyanannyi költő-alkat.

S mindenekelőtt ne feledjük: bármilyen gyanúsan hangozzék is fölvilágosult korunkban, igenis, van „ihlet” - mibenlétével ugyan máig sem vagyunk tisztában, de jelenvalóságát naponként tapasztaljuk. Nos, az „ihlet” kényes csikó, igencsak csínján kell bánnunk vele. Rúg-harap, ha erőszakkal akarjuk betörni és könnyen levet a hátáról.

Persze, hogy érlelnünk kell a verset, hagynunk, hogy szinte már az ujjunk bögyéből csurranjanak ki a túltelített sorok, de ezt soha nem tehetjük teóriák rabjaiként, s az „ihlet” ellenében.

Én magam bizonyos korszakaimban - már fiatalon is - „fejben” költöttem, vagyis előbb gondolatban formáltam meg, töröltem-bővítettem-változtattam a verset, s csak a végeredményt rögzítettem papíron. Más korszakaimban papíron gyötörődtem végig ugyanezt a folyamatot. (Mert a versírást, akár csak a szülést, gyötrelembe torkolló gyönyörnek tartom.) Különben, ahogy mondani szoktam, „diktandóra” írom a verseimet; így az első változat többnyire nehézség nélkül, mondhatnám, könnyedén születik meg. De azután a kegyetlen önkritika reflektorai alá fektetem a didergő újszülöttet -, amit az ösztönök alkottak, azt helyeselnie kell az értelemnek is.

Nos, nagyjából ilyen az én - fennkölt szóval élve - „alkotó módszerem”; semmiképp sem tévedhetetlen receptként mondtam el, csak a lehetséges változatok egyikeként.

- Az introverzió előbb-utóbb olyan belső feszültségeket okoz, hogy szétfeszíti az embert, mint gőz a kazánt. Csak a szelepek megnyitásával szüntethető meg a robbanásveszély. Vajon szabályozhatók-e ezek a bizonyos szelepek? Lehet-e tudatosan működtetni, hogy mennyi gőz távozzék, vagy később mindez automatikussá válik az alkotó művészen?

Rákos Sándor: - Amikor vidéki diákként - a harmincas évek közepétől - verseket kezdtem publikálni, még két évtized sem választott el bennünket az „élethabzsoló, nagy, szent lázakban égő”, mámorfejedelem - Ady halálának dátumától. A másik költő-óriás, az Adyéhoz hasonló hőfokon izzó - bár valójában életidegen - Babits alkotóerejének teljében volt még. És időrendben mögöttük: az egész világra - „a tízezer dologra” - szomjas Szabó Lőrinc, „a mindenséggel mérd magad” József Attilája, s folytathatnám - a példák azt sugallták, hogy a költőnek égnie és égetnie kell, s elhamvadnia végül a magagyújtotta tűzben.

Nyilván ezek a minták is hatottak rám akkoriban, de már eleve robbanásra ajzott, eruptív alkat voltam, kiszolgáltatottja szertelen indulataimnak. „Eszmék, nők, délibábok szerelmese” - így aposztrofált egy rég halott ifjúkori barátom.

Mit mondhatnék akkor neked most a fiatal költő „indulati szelepeinek” szabályozásáról? Miután vénségemre indulataim kifáradtak, eszméim megfakultak, délibábjaim elszürkültek?

És különben is: olyan korban élünk, amely lefokozza, gúnyolja, sőt - kivéve a politikai porond mesterséges izgalmait - meg sem tűri már az indulatot, tagadja szerepét a művészetekben, az irodalomban; „pátosz”-t kiált akkor is, amikor az erős szenvedély természetes szava szólal, s azt próbálja elhíttetni, hogy a versírás sem jár nagyobb emócióval, mint a keresztretjétny-fejtés vagy egy tesztlap kitöltése.

Nagyon is elragadtak a gondolataim - nem folytatom tovább. De, hogy mégse maradj bölcse tanács nélkül, elmondom még, hogy mi szorított rá engem az indulatok megfontolt adagolására. Nagy formátumú verskompozícióim, illetve műfordításkönyveim írása közben kellett ezt megtanulnom. Akkor napról-napra odaültem az íróasztalhoz, s leróttam a húsz-harminc,

negyven-ötven verssornyi mindennapi penzumot. Ezt csak „tartósított ihlettel” tudtam teljesíteni. Vagyis valami izgalmat, ki nem írt indulatot mindig hagytam másnapra, s ez vitte tovább a munkát.

A módszert másoknak is tudom ajánlani.

- „A jó a gyöngék morálja” - így Nietzsche. A legnagyobb jó, Jézus Krisztus vajon gyönges volt? A megváltó szentek serege? Mitől lenne gyöngeség a jóság?

Rákos Sándor: - Magasra tetted a lécet, messzebből kell nekifutnom. Nietzsche kamaszkorom lázadásainak egyik szellemi vezére volt -, ha róla beszélünk, elfogultsági indítványt kell benyújtanom önmagammal szemben. Hiszem, hogy ezt a nagy gondolkodót tragikusan félremagyarázták. Bár arról ő tehet, hogy félre lehetett magyarázni. Nietzsche hősiesen végigjárta gondolatainak nyaktörő útját, mit sem törődve a lába elé nyíló szakadékkal. Öncélúan gondolkodott: őt a jégizzású steril gondolat hozta tűzbe, az emberi szellem mindaddig be nem járt, föl nem térképezett *fehér* - vagy inkább nagyon is *fekete* - *folttjai* izgatták, nem a praktikumok. Filozófiája korántsem egyenlő azokkal az ocsmány változatokkal, amelyeket hétköznapi gonosz kis ügyeskedők fabrikáltak belőle. Hiszen Nietzsche éppen már-már kínzóan empátikus, túlságig együttérző alkata, könnyen sebezhető kifinomultsága ellenében írta könyveit. A „kegyetlenség-filozófia” szülője olykor a nagyon is mélyen érintett szív, míg a „résztét-filozófiával” nem is egyszer a rejtett és leküzdendő kegyetlenséget expiálják.

Közelítve az átugrani rendelt lécet, vagyis a kérdésedet, azt hiszem, hogy itt is félreértés forog fenn Nietzsche rovására. Ő a rabszolga-morált ítélte el a kereszténységben, az antik görög emberideáltól olyannyira idegen megalázkodást. Embereszménye az emberi paramétereket meghaladó, önmagán fölülemelkedő, megistenült „emberfölötti ember”. Homlokegyenest ellenkező úton, „fordított előjellel” ugyanoda jutott el tehát, mint a „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes” tanítását hirdető Jézus. A kétfajta megistenült ember között talán nincs is akkora különbség, mint azt a begyöpösödött agyú középser hinné.

Ami mármost kérdésed magvát illeti, Nietzsche valóban mondhatta azt, hogy a jóság gyöngeség - az igazi kérdés itt az, hogy miféle jóságra gondolt. Mert a langyos, megalkuvásból, gyávaságból, ütközni nem akaró kényelmességből fakadó jóság valóban gyöngeség; ebben, azt hiszem, egyetérthetünk.

Jézus jósága nem ilyen jóság volt. Aki ostorral verte ki a kufárokat Atyja templomából, az igencsak kedvére való lehetett az antikrisztianus Nietschének. De az Új Testamentum számos más helye is bizonyítja: Jézus jósága éppenhogy nem langyos jókodás, hanem egyedül Istenhez és a legmagasabb eszmékhez hű, nagyon is kemény jóság volt. (Gondoljunk csak többek között a „Kicsoda nékem az én anyám?”-ra) Vagyis az „emberfölötti” történések havasi magasságokban játszódnak, s az emberré lett Isten tanításainak és tetteinek megítélésére csakúgy nem alkalmasak a centiméterrel méricskélők mértékegységei, mint ahogy a megistenülni vágyó embert sem ítéltük el az ő normáik szerint.

(Tudom, hogy Nietzsche-interpretációmmal vitatkozni lehet. Vállalom elfogultságomat. Hiszen, mint már mondtam, ifjúságom tüzeit, ifjúkori lázadó szenvedélyemet szerettem ebben a nagy gondolkodóban.)

- Lukács Györgytől megkérdezték egyszer, hogy mester, nyolcvan évesen hogyan létezhet ez a testi-szellemi frissesség? Lukács erre csak annyit válaszolt, hogy: *nincs lelke*. Soha *sem foglalkoztam önmagammal*. Most attól függetlenül, hogy egy filozófus mitől az, ami, ha egyszer nem foglalkozik önmagával, most megkérdezlek. Ezek szerint nem mindenkinek van lelke? Nem a pszichét tévesztjük össze a lélekkel? Egyáltalán: mi a lélek? És szerinted: *van lélek?*

Rákos Sándor: - Lukács György iránt soha semmiféle affinitást nem éreztem, írói létem fél évszázada alatt nevét le nem írtam, nyilvánosan ki nem ejtettem. Nem is ideológiai okokból - egyszerűen spekulatívnak, kietlennek, unalmasnak éreztem irodalmi ítéletalkotásait, esztétikai véleményeit. Mégsem akarok holttestébe rugdosni, amint azt manapság számosan teszik olyanok is, akik lelkes hívei voltak valamikor. Tehát hagyjuk ki Lukács Györgyöt a játékból. Annyival is inkább, mert meg tudom érteni, sőt el tudom fogadni idézett kijelentését. Lukács György a „nem volt lelkem”-et nyilván úgy gondolta, hogy nem foglalkozott a maga kis személyes problémáival, pestiesen szólva nem „lelkizett”, nem hagyta elhatalmasodni magán apró-cseprő szubjektív „érzeményeit”.

Azt kérde, mivel foglalkozzék a filozófus, ha nem önmagával. Válaszom: a filozófus a filozófiával foglalkozzék, önmagával csak annyira, amennyire „én”-je tárgya, eszköze az általános emberinek. Ezt meghaladó „egyéni” érzések, tudattartalmak elemzése és kifejezése a költészet feladatkörébe tartozik. (Bár, mint tudjuk, bizonyos értelemben a költészet is mind általánosítóbban-elvontabban, ugyanakkor személytelenebbül - objektívebben fejezi ki a világot, s persze mindenekelőtt a lélek világának törvényszerűségeit.)

S ha már itt tartunk, a léleknel: fő kérdésesen -, hogy van-e testtől független, önálló, halhatatlan lélek, s hogy a mi lelkünk ilyen-e? - egy hosszú életem át töprengtem. Körülbelül ugyanannyi bizonyítékot találtam rá, mint ellenbizonyítékot. De naívság volna azt gondolni, hogy amibe az emberiség legnagyobb lángelméinek elme-éle is belecsorbult, az nekem sikerülhet. Így csak rendkívül pórias, a tárgy emelkedettségéhez képest közönséges választ adhatok: ha eljön az ideje, majd meglátjuk - vagy sem.

- Szajbély Mihály Csáth könyvében *H. Bahr* elméletét közli, a különféle ábrázolási módokról. „Retorikus az ábrázolás akkor, ha a művész közvetlenül az érzelmeit igyekszik nagy átéléssel kifejezni. Realisztikus, ha tárgyilagosan leírja a történeteket, s a belőlük következő érzelmi állapotot. S végül szimbolikus, ha a valódi élménytől teljesen független eseményt ábrázol, amely azonban képes az eredeti élmény által kiváltott érzelmi állapot felkeltésére. A szeretett fiú halála fölött érzett fájdalmat a retorikus író az érzelemkitörések szó szerinti idézésével, a realista a halál és a temetés tárgyilagos leírásával érzékelteti, míg a szimbolista egy kis fenyőfácskáról mesél, melyet mindenki szeret és becéz az erdőben, míg egyszer csak jön a baltás ember, kivágja, s hazaviszi karácsonyfának.” Szerinted nincs jelen mindhárom ábrázolásmód egy valamirevaló íróban? Hiszen ki ne sikoltana föl a *gyermek* halálakor, emellett lehet tárgyilagos a temetés leírása, és szimbólumok beúsztatása is. Gondolkodtál már azon, hogy Te melyik kategóriába tartozol? Van egyáltalán kategória?

Rákos Sándor: - Emlékszem, milyen rikácsolásba átcsapó ordítózásban tört ki Füst Milán az egyetemen, nagyszámú hallgatósága előtt, amikor valaki a „romantika koráról” tett föl kérdést. A „romantika kora” - ezt a címkét fölháborítónak tartotta, aminthogy annak tartott minden egyéb irodalmi skatulyázást is.

Nem tehetek róla - ez jutott eszembe kérdésed hallatán. Nem mintha egyetértenék féktelen kirohanásával, de Füst Milánnak még a végletes véleményeiben is mindig van valami figyelemreméltó.

A kritikusoknak, irodalomtörténészeknek, esztétáknak szükségük van osztályozó elvekre. A tudomány nem élhet rendszerezés nélkül.

De kérdelek tőled, az író, amikor ír, az olvasó, amikor olvas, törődik-e azzal, hogy az írás vagy olvasás során megidézt világ, amelyet ő valóságként él meg, a realizmus, az impresszionizmus, a szimbolizmus, netán egyszerre mind a három jegyében teremtdött-e? Befolyásolja-e

személyes kötődésünket Raszkolnyikovhoz, Hamlethez, vagy akár Esti Kornélhoz, hogy bennük és alkotóikban melyik esztétikai irányzat megtestesítőit tisztelhetjük?

Ugye, hogy nem? Már a kérdés fölvetése is képtelenség.

Ne akarjunk túl okosak lenni, mert könnyen szörszálhasogatókká válhatunk.

Az író teremt, amikor ír. És az olvasó is teremt, amikor olvas. Olyan csoda ez, amely elemezhető ugyan, de az elemzéssel épp csak a legfontosabbra, a csoda legbensőbb lényegére nem kapunk választ.

Hát ennyit erről.

A többit hagyjuk meg a kritikusoknak, irodalomtörténészeknek és esztétáknak.

- *Pessoa*, talán magyarázatot ad kívülállóságodra: „A tucatembernek nem lehet véleménye, mert a vélemény az egyén sajátja, s ha valaki egy család, egy osztály vagy bármiféle közvetlen és élő közeg szerves része, többé már nem egyén, csak valamiféle sejt”. Egyetértesz? Vagy inkább amolyan *persona non grata* lennél? Akit jobb elfelejteni? Mert én abban már rég nem hiszek, hogy ha valakire sokan mondják, hogy *nem és nem*, az igaz is. Jézust hányan és hányan kiáltották bűnösnek. Igazuk volt?

Rákos Sándor: - Beszéltem már arról, hogy az indulatok idővel kifáradnak.

Ha harminc-negyven vagy akár csak húsz évvel korábban teszed föl ezt a kérdést, izgatottan keresném rá a választ. Mint ahogy kerestem is évtizedeken át, versben és prózában. Ez a művekbe zárt kérdés-felelet-sorozat ma is olvasható, részben vagy egészben bizonyára ismered is. (Hogy ne áruljak zsákbamacskát: „irodalmi helyemről”, arról az abszurd szituációról van szó, melyet többen is megkíséreltek definiálni, s melyre Örkény István szerint „a *mellőzöttség* a legenyhébb kifejezés”.)

Csakhogymire jöttem én rá a kérdés-gubanc bontogatása közben? Egyre inkább világossá vált előttem, hogy erre az életem is rámehet, anélkül, hogy bármi is megváltoznék. Éppen elég példát láttam magam körül, amikor hasonló esetekben az írni vagy inni ellentétpárnak az utóbbi tagját választották, esetenként meglocsolva egy kis honfibúval, vagy más keserű nedvekkel. Elhatároztam: ahelyett, hogy magamat gyászolnám, inkább azt igyekszem bebizonyítani, milyen méltatlanul osztották ki rám ezt a keserves szerepet. Valóságos lelki Pető-tornát találtam ki, hogy indulataimat az önrombolást sugalló idegdúcokról az önépítőkre, alkotást inspirálókra átvigyelem. Minden műfajban a járatlan utakat kerestem, még inkább az úttalan terepet, ahol nekem magamnak kellett ösvényt taposnom. Mellőzések, elhallgatások, megfontolt tudomásul nem vevések sötétjében múltak el legtermőbb alkotóéveim, s mindenkor széllel szemben, körülményeim *ellenére* írtam életművemet, harminc kötetnyi verset, prózát, műfordítást. Most már egyedül csak ezt tartom fontosnak, minden egyéb mellékes - beszéljenek a művek önmagukért.

- Cogito, ergo sum?

Rákos Sándor: - Cogito, ergo sum.

1993.

A GONDOLAT BIRODALMA

N. N. - a predesztináció és a megváltás ontológiájáról

N. N. író. Talán igaz rá Ady mondata: „Különös, aki diákkorában nem szeret dolgozni, az író lesz.” Ezt Móricz Zsigmondnak mondta az író örületesen sok munkájára célozva. Kétélű dolog hát az írói lustaság. Közhely, hogy az effektív írás már nem is olyan nagy földadat. De ami megelőzi! Átkozott és elátkozott. N. N. azonban senkivel sem cserélné föl az életét. Mert gyönyörű élet. És kibírhatatlan. Szeretet- és kegyelemteljes. Hisztérikus és megértő. Gyón és gyóntat. N. N. nem filozófus. Semmit sem akar és nem is tud - bizonyítani. Ő csupán gondolkodik. Amióta él. Belebámulva a világba. Semmihez sem ért igazán. És mindenhol otthonosan mozog. Istenbizonyítékot keres. Otthonában van leginkább *otthon*, amely birodalom. A gondolat birodalma.

- Egyáltalán, mi az az ontológia?

N. N.: - Fogalmam sincs. Persze fölcsaphatok egy lexikont. De sohasem szerettem a dolgokat definiálni. Mert semmi sem biztos. Csak a halál, s engedj meg egy viccet is: a rendőrbiztos. A többi merő ingovány. Tehát valamiféle metafizika, transzcendencia, szóval mindenképpen szubjektív idealizmus. De messze nem hókusz-pókusz, nem is asztrológia, pusztán a gondolkodás egy szférája. Rövidebben: a Lét kérdéseire próbál válaszolni. Nem az alapvető, hanem a végső, a nagy kérdésekre.

- A predesztináció kálvinista fogalom. Te, magadat katolikusnak tartod. Hogyan fér össze a kettő?

N. N.: - Úgy, hogy a katolikusságba éppúgy belefér Kálvin, mint Luther, vagy éppen Dosztojevszkij. Mert nem anyaszentegyházi értelemben beszélek én a katolicizmusról, hanem a szó eredeti jelentését tartom dominánsnak. Vagyis azt, hogy egyetemes. Ugye, így már érthető, hogy mennyi minden belefér ebbe a szóba? Már csak az a kérdés, hogy ki által vagyunk eleve elrendelve, tehát van-e szabad akarat, vagy minden előre, percnyi pontossággal le van jegyezve valahol. De hol? Kinél? Istennél? Vagy a kozmoszban? Hát ezek a végső kérdések. Súlyosabbak, mint a halál.

- Darázsfészekbe nyúlunk, mert manapság sarlatánok, álmissztikusok, hipnotizőrök, klinikai halálból visszatérők sokaságában nehéz úgy kinyilatkoztatni bármit, hogy egyik oldalra se billenjen a gondolkodó ember. Ma mintha nem Istent keresnék az emberek. Nem igen kérdeznak rá a Lét végső kérdéseire. Pedig Krisztus föltámadása óta, az ókeresztény írókon át Szent Ágostonig, nem beszélve Aquinói Szent Tamásról -, aki mellesleg abszolút mértékben bizonyított az öt istenérvvel -, mindenki és mindenki, a legnagyobb zenészek, írók, festők, építészek, szobrászok, mind-mind Istent keresték-keresik. Téged miért izgat ez a kérdés?

N. N.: - Gyerekkoromban, ha elestem, vagy jól megvert valaki, akkor azt mondták nagy bölcsen: - Na látod, Isten nem ver bottal! Húha, gondoltam én, hát így büntet minden rosszat-cselekvésemnél... igen ám, de így, közeledvén a negyvenhez, rá kellett jönnöm, hogy a legnagyobb Jó, aki Isten, nem ver semmilyen bottal. Mert nem teheti. Nem büntethet! Hát mi az, hogy fölmentette a bíróság, de majd az Isten megbünteti? Szóval Isten, aki maga a Bárány, se nem ítélkezik, se nem büntet, se nem erőszakoskodik. Ő az abszolút jó.

- Akkor elérkeztünk egy sarkalatos ponthoz. A te legnagyobb Jó Istened vajon hogyan engedhette meg, hogy a világ olyan borzalmakon menjen keresztül, mint például a huszadik század hatalmas kataklizmái? A fasizmus? A kommunizmus?

N. N.: - Mert nem tudott beleszólni. Isten tehetetlen ezekkel a dolgokkal szemben. Mert ugyan a legnagyobb jó, de nem mindenható.

- Akkor hát ki a Mindenható?

N. N.: - Hát ezt én sem tudhatom. Talán a természet. A darwini evolúciós rendszer. Vagy manapság divatos szóval élve: a kód. Be vagyunk kódolva, valamennyien. Emberfajta, család stb. Aztán még ott vannak a gének is. De abban „biztos” vagyok, hogy minden eleve el van rendelve. És Isten mégiscsak Mindenható, mert ő az egyedüli, aki belelát a kódokba. Előtte nyitott a könyv. Belenyúl, s kicserél egy chipet. Hatalma persze itt sem végtelen.

- Akkor miért nem nyúlt bele azokba a bizonyos kódokba, amikor a sok szörnyűség megtörtént? De elég, ha egyszerű balesetre gondolok...

N. N.: - Mert van egy természetes kiválasztódás. Mint az állatvilágban. Csak mi, hál' Isten, nem esszük meg egymást, de gyilkolunk, lezuhanunk a repülőgéppel, karambolozunk. Ez egy másfajta természetes kiválasztódás.

- Igen ám, de az állatvilágban a fejlettebb fajok falják föl a kevésbé fejletteket, sőt, még az egyedeken belül is csak a gyöngébbeket, míg történetesen egy balesetnél meghalhat egy atomfizikus éppúgy, mint egy sebészorvos vagy egy takarítónő.

N. N.: - Ez bizony nekem is fejtörést okozott. Hosszú-hosszú éveket gondolkodtam ezen, de nem tudtam a problémát föloldani. Mígnem egy teherautó-sofőr barátom, aki mellesleg gondolkodó, egy perc alatt megfejtette a problémát. Azt mondta: - Ha meghalt, gyöngé volt. És tudod mit? Igaza van. Mert az ember is valahol állat és ott nem lényeges, hogy kinek mekkora a szürkeállománya. Mindenki egyenlő.

- Jó, jó. De miért? Miért nem tudott belenyúlni akkor is a kódokba, amikor történetesen ártatlan emberek is meghaltak?

N. N.: - A bárány nem ártatlan? Vagy egy csirke? Úgy vágják el a nyakukat némelyek, hogy a szemük se rebben. Az ártatlanság nem mérvadó. Másról van itt szó. Arról, hogy Isten mit teremtett meg, és mit nem. Biztosan máglyán égettek volna meg, mondjuk az inkvizíció idején ezekért a szavakért. Szerintem Isten nem a világot, vagyis az élőlényeket, s így az embert, hanem a *lelket* teremtette meg.

- És a Teremtés? Ádám és Éva? Az eredendő bűn?

N. N.: - Mit is mond a nagy jezsuita Teilhard de Chardin? „Az eredeti Bűn -, amilyen vonásokkal még ma is elképzelik -, olyan kényszerzubbony amelyben fulladozik eszünk és szívünk is. Ugyan mi a csudának ez az ártalmas erény? És ki fog megszabadítani tőle?” Azután másutt: „*Az eredeti Bűn a Rossz problémájának statikus megoldása.*” No most én nem igen foglalkozom a Világ teremtésével, mert hihetem azt is, amit a modern természettudomány állít, vagyis, hogy evolutív módon, fokról-fokra kialakult itt az élet, ezen a bolygón, s nyilván még sok százmillió másikon is. De hát könyörgöm, ez a lényeg? Nem. Hanem az, hogy mi a lélek.

- Már megbocsáss, mindenkinek van lelke! Tán még egy ateistának is... Legalábbis mindenki így hiszi. Mindenki mondja: fáj a lelkem.

N. N.: - Hát itt van az a bizonyos óriási nagy tévedés. Övsömöre mindenkinek van? Nincs. Akinek van, annál a herpesz vírusok meghúzódnak bizonyos idegdúcokban, s amikor az immunitás inaktíválódik, hirtelen előtörnek, s a fájdalom szinte elviselhetetlen. Így bújik meg Isten, amolyan pozitív vírusként, s bújik elő, amikor meghívjuk. Néha hívás nélkül is. De legelőször, miután ő a legnagyobb jó, oly udvarias, hogy nem óhajt tolaodni. Hívunk kell.

Jön az első szóra! Tehát még csak azt sem mondhatom, hogy megteremti a lelket, mert ő nem kreatív lény, hanem a hívásra belénkbújik. Ha minden embert Isten teremtetne volna, akkor hogyan születhettek volna Hitlerek, Sztálinok, Caligulák és Nérók? Nem. Ők nem hívták Istent. Sőt. Direkte taszították! Mert a legfőbb jó, bölcs is. Mindent tud. Hiszen aki beleláthat a kódokba, az valóban a leghatalmasabb. Kérdezhetnéd, hogy miért nem próbálkozik beköltözni Isten mindenhová? Egyrészt, az alumíniumot nem vonzza a mágnes. Másrészt ugyanez Schopenhauernél: „Minden tetszésnek alapja a homogenitás.” Isten oly szelíd, hogy meg sem kísérli az erőszakot. Mármint azt, hogy hívás nélkül kopogtasson. Egyszer volt csak, idézőjelben erőszakos, amikor egyszülött Fiát a földre küldte, abban a reménységben, hogy az emberiség megváltható. Hát ez nem sikerült. Viszont megszületett az Anyaszentegyház, amelynek ősidők óta az a főadata, hogy az emberekre úgy apelláljon, hogy azok meghívják magukhoz az Istent. Kétezer éve immár. Túl hosszú idő, de mégis reményteljes, mert egyre több és több embernek *van* lelke. És ez óriási szó. Az abszolút békesség akkor fog bekövetkezni, amikor mindenkinek lelke lesz.

- Szerinted, az emberen belül hol helyezkedik el a lélek?

N. N.: - Magyar szóval úgy mondjuk: gátor. Orvosi latinban: mediastinum. A két tüdő közötti terület. Van hátsó és elülső. Hogy aztán hol itt a lélek? Talán még itt is: a kettő között. Mert se hátul, sem elől. Bizonyára sokan érezték úgy, hogy ha valami nagy fájdalom érte, mondjuk megaláztatás, vagy valami végtelen szomorúság, akkor azt mondja: belefájdult a szíve. Meggyőződése, hogy nem a szív fáj, bár a színeszcsomó külső hatásokra vegetatív is stimulálódik, hanem inkább a két tüdő közt szorít, vagyis a lélek szólal meg, s a torok felé tör ki az emberből, ahol csomót, gombócot képez, s a nagy nyomástól könny szökik a szemünkbe.

- Én mégis makacsul ragaszkodom ahhoz, hogy mindnyájunknak van lelkünk. Csak két dolog: klinikai halálból visszatértek nyilatkozták néhányan, hogy a balesetben elgázolt testüket mintegy fölülről, önmagukból kilépve látták és ugyan tudták, hogy ők fekszenek véresen az utcakövön, de nem érezték sem fájdalmat, sem félelmet. A másik: A legnagyobb csibészek is rajongásig szeretik gyermeküket, ha kell, életük árán is megvédelmezik őket.

N. N.: - Mindjárt bele is kapaszkodom az első fölvetésbe. Említetted: *néhányan* nyilatkozták, azt hiszem, kb. negyven-ötven százalékuk. A többiek nem emlékeztek semmire. A magyarázat roppant egyszerű. Az utóbbiaknak nem volt lelkük. Azért nem is láthatták magukat fölülről. Persze ez túlzottan tudománytalan, miután a klinikai halálban az agy még működik. Majd ha a biológiai halálból tér vissza valaki, akkor beszélgethetünk. Az viszont, hogy negyven-ötven százalék látta magát, vagyis lélekkel bír, az azt bizonyítja, hogy nem hasztalanul telt el a kétezer év. Másik észrevételed kapcsán: én pusztá állati ösztönre gondolok, hisz a legvérengzőbb vadállat éppúgy védi kölykét, élete árán is, mint mondjuk egy alacsonyabb rendű faj, a madár a fiókáit. Ebben még nincs ott a szeretet, ebben csak a fajfönntartás rettenetesen erős és kipusztíthatatlan ösztöne.

- De kanyarodjunk vissza a predesztinációhoz. Ha tehát nem Isten kódol szerinted, akkor mi a Kód érdeke?

N. N.: - A Kód érdeke mindenekfölött, bármi áron a természetes kiválasztódás, ami, amint már említettem, nem függ össze az ember eszével, mert mondjuk lehetsz olyan okos, mint Einstein, de egy eszkimó sátrában nem tudnál mihez kezdeni. Mert ott, ő az úr. Attól még, hogy tudod a speciális relativitás elméletét, még nem biztos, hogy van szíved állatot ölni, noha az éhhalállal küszködöl éppen. Persze maradhatsz tiszta ember, nietzschei értelemben vett emberibb ember és egyszerűen éhen halsz, de akkor sem ölsz.

- Jó, jó. Én mégis azt hiszem, hogy bizonyos állati ösztönök megmaradnak az emberben, legyen bár lelke akkora, mint egy léggömb, legyen akár a legnagyobb misztikus, művész vagy tudom is én, kicsoda.

N. N.: - Persze, hogy marad. Különbön kihalna az emberiség. Ilyen ösztön a fajfönntartási ösztön. Hosszú-hosszú évekig abban a tudatban éltem -, s ezért sok barátommal igen csúnyán össze is veszttem -, hogy egy művésznak nem való gyerek. Mi a fenének? Nem teljesíti ki önmagát éppen eléggé a műben? És akkor ott van Kocsis Zoltán, aki aztán igazán nagy művész és két gyermeke van, és még sorolhatnám. Nemrég jöttem rá, sok-sok töprengés után, hogy az Istennel bíró emberek oly sokan vannak már, hála Istennek, hogy furcsa volna, ha ők nem szaporodnának. Igenis szaporodjanak, sokasodjanak. De, hogy ők sikeresek, szaporodók tudjanak lenni, ahhoz kell a megváltás. És itt már átléptünk a másik nagy ontológiai kérdés-körbe, amely a kiválasztottság és a megváltás.

- Az, hogy neked például nincs gyermeked, az, hogy nem vagy igazán sikeres, valljuk be a kutya sem törődik veled, ez azt jelenti, hogy mások terheit cipeled a válladon? De hát ez képtelenség! Krisztus után ilyenekkel előhozakodni...

N. N.: - Eretnek ügy, kétségtelen. De nem találok rá más magyarázatot. Mert az evolúció itt, a lélek-emberek közt is fönnáll. Vagyis ahhoz, hogy bizonyos emberek fönn tudjanak maradni, jól tudjanak élni, ahhoz az kell, hogy mások kevésbé éljenek jól, kevésbé legyenek sikeresek. Tehát meg kell váltani egy-két embert. Nietzsche mondta, hogy „a Jó elnyeri méltó büntetését”. Krisztus volt a legnagyobb jó, ő kapta a legnagyobb büntetést. A hierarchia itt fordítva, lefelé halad, minél kisebb jó valaki, annál kisebb a büntetés. De, hogy megkapja a magáét, az biztos. Én úgy fogom föl, hogy én is, feleségem is - ugyanaz a sors -, a köröttünk lévőket váltjuk meg bizonyos értelemben, de csak azokat, akikben ott az Isten. A többieket ugyanis mindez nem érdekli. Nemhogy nem érdekli, azt sem tudják, miről van szó. Szagról, kinézetről megismerjük egymást. Még az Istennel „terheltek” is megismerik a megváltót, ahogy a megváltó is nyomban rájön, hogy jó, ez aztán nem gyötrődik semmiféle pszichoszomatikában, ennek aztán nincsenek szorongásai. A nők pedig, miután ösösztönük a legfejlettebb, nyilván az Isten nélkülieket fogják választani, mert az utódlás számára az a legbiztosabb talaj, de ha ez nem jön össze, akkor is azokat fogják választani, akik nem a megváltók táborához tartozó Istenhordozók.

- Tehát mind a két féltekén van természetes kiválasztódás. De ahol nincsen jelen az Isten, ott vajon hogyan történik mindez?

N. N.: - Ahogyan az állatoknál. Erősebb kutya ba... Ennyi. Csak nem mindig állati eszközökkel, mert azért mégiscsak emberekről van szó, akik azért kifinomultabb módszerekkel rendelkeznek. De akár így, akár úgy, kell, hogy maradjon egy Isten-mentes réteg, mert képzeld csak el, ha mondjuk Asszisi Szent Ferenc vezetné a vágóhidak munkáját. Vagy a tiszta szerelemre áhítozók Schopenhauer tanfolyamaira járnának. Nem. Talán minden úgy van jól, ahogyan van. Persze az arány billenjen csak minél jobban az Istent bíró, az Istennel kommunikáló emberek javára.

- Úgy hiszem, pusztán tézisek nem léteznek. Mindig ott van az antitézis. Van tehát kétféle kiválasztottság?

N. N.: - Természetesen. Én több vagyok, mint meghívott. Emlékszem, első könyvem fűlszövegében a megváltásra vonatkozó észrevételemet heroikus mozdulatnak vélték. Hát mitől heroikus az, ha nap mint nap megaláznak, nálad százszor tehetségtelenebbek kerülnek a legjobb pozíciókba, még Istenhordozók közül is?! Nem. A megváltás, illetve a megváltásra kijelölt kiválasztottság minden, csak nem heroizmus. Keserves sors, de olyan mélységeket nyit

meg az ember előtt, amit más még csak meg sem érezhet soha. De miután létezik a párbeszéd Istennel, s ez az imádság, bizony lehet őt kérni, hogy enyhítsen. Mert ugyan ő a legnagyobb jó, de az összérdek nem az én remek életem, hanem a többség jobbléte. Ezért a sok teher. De enyhítést lehet kérni. Ha kódok bizonyos értelemben megváltoztathatóak, akkor Isten készséggel megteszi. Nem föltétlenül úgy, hogy az én konkrét kérésemet teljesíti, mert az lehet, hogy ütközik a kóddal, vagyis az eleve elrendeltséggel. De, hogy jót fog tenni, az biztos. Nem lehet véletlen, hogy közel egy esztendeje van egy tündéri macskánk, akit ott találtunk, ahol feleségem élt, és ahol, akkor megkértem a kezét. És ez a tiszta szívű állat egy más dimenzióba helyezte az életünket. Ez persze nem azt jelenti, hogy föl van rúgva a krisztusi *két úrnak nem lehet egyszerre szolgálni* tétele, mert ő mégiscsak egy kis állat, másképpen szeretjük őt, mint egymást.

- Apropos! Ha valaki Istent szereti, az hogyan szerethet mást is még e Földön?

N. N.: - Tetszetős kérdés, csak az a baj, hogy nem én szolgálom Istent, hanem Isten szolgál engem. Ő az igazi miniszter. Mármint szolgál. Még egyszer mondom: aki egyszülött Fiát leküldte közénk a megváltás reményében, az nagyon-nagyon szereti az embert. Azt nem kell szolgálni. Csak be kell fogadni...

- S ott is marad az idők végezetéig?

N. N.: - Azt hiszem, ha valaki egyszer befogadta őt, attól nem válik meg soha. Az ő energiája végtelen. Mégiscsak a legnagyobb hatalom. És nincs Sátán, mint azt sokan hiszik. Mármint az, aki kiűzhetné a lelket. Krisztus sátáni megkísértése sem volt egyéb, mint az istentelen ember kecsesetebb ajánlata. Nem tudom már, hol olvastam - talán Pázmánynál -, hogy vak-ság nincsen, csak a látás *hiánya*. Nagyon fontos szentencia: ugyanis a pokol, az a mennyország hiányát jelenti, jelentheti! Azon persze érdemes lenne elgondolkodni, vajon mindenkiben egyforma súllyal van-e jelen az Isten? Mintha a megváltók picit kevesebbet kapnának Istentől, hogy másoknak több jusson.

- Sok-sok híres, ismert művész halt meg a közeledben. Mint amolyan kis megváltó, életben kellett volna tartanod őket...

N. N.: - A haláltól senki emberfia nem menekül és nem menekíthet. A megváltás az élőkért folyik. Ki bizonyítja, hogy amíg éltek, nem én vittem súlyaikat? Az csak egy plusz - és ez már Isten műve -, hogy én ezeket az embereket a haláluk pillanatáig ismerhettem. Efelé terelődtem. Hogy ki által, azt még nem tudom. Gondolkodom rajta. Azt hiszem, hogy mindenki idejében hal meg. Vagy azért, mert így van bekódolva, vagy azért, mert Isten előre látja a sokkal nagyobb Rosszat, s így véget vet az életnek előbb. Bár a legnagyobb jó ezt nem döntheti el. Úgy vélem tehát, hogy az öskód alapján pusztulunk. A lélek természetesen tovább él. A lélek nélküli ember reinkarnációjában nem hiszek. Ő úgy hal meg, hogy hírmondó sem marad utána. De hát mit mond az egyszerű ember? Minden úgy van, ahogy a Nagykönyvben meg van írva.

- Érezte-e enyhítést, hogy a te szóhasználatodat idézzem? Volt-e olyan az életedben, amire visszagondolva úgy érzed, ott van Isten keze, ott van a kódcsere?

N. N.: - Igen. Többször is. Kései érettségű vagyok-voltam, de elégedetlen a sorsommal. Aztán minden jött magától. Olyanok történtek velem, amit legmerészebb álmaimban vágytam - rettenetesen. Mindig úgy volt jó, később, ahogy az történt. Holott én szitkozódtam, káromkodtam, pedig a végén minden esetben kiderült: nem volt igazam. Most nem tudok hirtelen konkrét példákkal előhozakodni, de tényleg mindig úgy kezdődött, hogy a fene egye meg, már megint a másiknak sikerült, nem nekem, aztán eltelt jó pár év és a másiktól már nem is lehetett hallani, rólam meg egyre többet. Erre szokták mondani, hogy szerencse. Meg véletlen.

Egyik sem igaz. Nagy sakkjátszma ez, olyan Fischer-szintű, csak hogy itt Isten mozgatja a bábukat, vagyis minket, de nem bábukként! Nagyon sokat segít. Csak az elején, mert gyarlók vagyunk, kételkedünk.

- Cogito, ergo sum?

N. N.: - Föltétlenül. A marxizmus kitalálta, hogy az embert a munka teszi emberré. Hát nem! A gondolkodás. Ez az, ami minden más fajtól megkülönbözteti. Mert láttam én szerszám-használó állatokat, nem is egyet. Gondolkodnak? Frászt. Teszik a dolgukat, ösztönösen. Az emberi munkát azonban mindig megelőzi a gondolat. Most nem a futószalag-munkára gondolok, hanem a nagy teljesítményekre. Tehát ha nem gondolkodom, csak egy két lábon járó valami vagyok, így viszont, remélem: ember De ennél sokkalta fontosabb a szeretet. Magasabbrendű minden gondolatnál, mert oly ritka, mint a La Bruyère-i gyémántok és gyöngyök. Mindkét kiválasztottságnak a sajátja. A meghívottak csak bámészkodjanak, öljenek és öleljenek, mert a világ így teljesebb részecskéiből egésszé és megfordítva, mert így isteni és kozmikus eredetű egyszerre.

1992.

ESSZÉNOVELLÁK

*Valamennyiük halálhírét a
Televízió híradásaiból
tudtam meg. Fáj ma is. Én,
aki talán a legjobban
szerettem őket, utoljára
értesültem, hogy sok-sok
órája már csak az emléküik
aggódásom tárgya.*

CÁRNŐ A RAKPARTON

Szemes Mari

„Az 1982-ben, a nyári szünet előtt 'telitalálattal' mutatkozott be a József Attila Színház Kamaraszínháza a Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Házában. Bíró Lajos-Lengyel Menyhért háromfőlvonásos vígjátéka igazi közönségsiker.

A két szerző neve nem ismeretlen a hazai nézők előtt. Bíró Lajos sok nagy sikerű film forgatókönyvírója, hogy csak egyet említsek: a Bagdadi tolvaj. Lengyel Menyhért Bartók Csodálatos mandarin c. táncjátékának szövegírója.

Mitől lett sikeres a Cárnő? A két szerző a vígjátéki elemek egész arzenálját vonultatta föl a színpadon, Sík Ferenc a rendező tudása legjavát adta a műhöz, s kellett hozzá egy *színész*, aki elhitette velünk, hogy Szentpétervárott vagyunk, hogy Katalin cárnő olyan volt, amilyennek láttuk a színpadon, s ez a színész *Szemes Mari*!

Ő az a színész, aki mindezt tudja. Aki úgy van jelen a színpadon, oly természetességgel, ahogyan a virágok nyílnak, ahogyan élünk és meghalunk, ahogyan föltámadunk. Az előadások során nincs az a férfi, aki bele ne szeretne! Csodálatosan játszik! Nincs az a színészi eszköz, amit ne tudna, amit ne alkalmazna mesteri módon. Nem rutinosan! Tisztán! Mintha most lépne először a világmegváltó deszkákra, de nem a világmegváltás tudatos céljából. Az inkarnáció magától bekövetkezik...

Ezek után érthető, hogy kegyeit a főhadnagyból őrnaggyá előléptetett fiatalember boldogan elfogadja, sőt, minden áldozatra is képes szeretett uralkodónőjéért, aki nemcsak cárnő, hanem asszony is, a szó impozáns, szuggesztív értelmében az.

A cárnő fölébredt... a cárnő mindjárt megérkezik... Feszülten várakozik mindenki. Olyanféle ez a várakozás, mint amely egykor a *Luxemburg grófjában Honthy Hanna* érkezését megelőzte. Madame Fleury már elindult... mindjárt megérkezik...

Amikor belép ezek után az operett utolsó királynője az illúziókeltés minden bájával, sármjával, eleganciájával, fölzúg a taps.

És belép Szemes Mari.

A szerep szerint fáradtan, kialvatlanul másnapos uralkodónő. A taps először erőtlenül csodálkozó, majd zúgni kezd, végül fokozatosan egyre ütemesebbé válik."

Eddig a cikk a Pesti Műsorban. Legalábbis azt hittem, így jelent meg.

Rohantam is. Tudom, legyintettem a portásnak, jobbra az első ajtó. De várjon! A művésznő még nem érkezett meg! Jó, jó, várok, lihegtem. Kezemben papírjából félig kibukva türkiz szegfű billegette illatos fejét.

És beviharzott Szemes Mari.

Hangom elcsuklott. Mint mindig, amikor ránéztem.

- Írtam... egy cikket. Szeretettel és kézsókkal ajánlom. És virágot is...

- Drága vagy! - Azzal kikapván kezemből a lapot, be sem lépve öltözője ajtaján, elolvasta az alig másfél flekkes cikket. Kissé lehajtva fejét, fölnézett rám. De úgy, szemében olyan szomorú tűz égett, mint a *Mamma Rómában Anna Magnaniéban*, amikor *Ettore* igazi énjével szembesült.

- Te hülye vagy? Mi ez?

- Hát... - csak ennyit tudtam kinyögni és egy szót sem értettem az egészből. Talán baj, hogy *Honthy*hoz hasonlítottam? Bárki örülne...

A lapot visszanyomta kezembe, még a virág is ottmaradt az ajtó melletti fotelban. Ahogy kullogtam, már kint az angyal földi utcán, belelapoztam az újságba. Mi az, amitől lehülyézett? Talpaim menten gyökeret hajtottak a kopott aszfaltba. Ha ez a cikk kandisznó, akkor ki-miskárolták. Ha utcalány, megborotvázták az arcát. Ha lélek, akkor kitépetett, elűzve az Istent. Én marha! Nem olvastam el, mielőtt odaadtam volna... Az írás végén ugyanis nem volt hasonlat. Csak annyi, hogy a Cárnő másnapos, kialvatlan és az előadás végén fölzúg a taps. Na, gondoltam magamban, ezt aztán sohase fogja megbocsátani ez a démoni színész.

Még a hetvenes évek közepén, egyszer csak beleszerettem.

Kései érettségem minden, anakronisztikusan kamaszos görcsével. A halálvágy, a szomorúság sötétben csillogó magányában. Annyi levelet írtam neki, hogy talán senkinek. Csak nem jött a válasz! Aztán az Egyetemi Lapok közölt tőlem egy szonettet, amolyan csetlő-botló versikét, Szemes Mari címmel. Rohantam a postára. Ha erre sem reagál, akkor vége mindennek. Hamvába holt szerelem. A kertkapura szerelt nyikorgó ajtajú apró faláda felém hajított egy borítékot, amit én úgy öleltem magamhoz, mint anya frontról visszatért, már halottnak hitt gyermekét. Írt nekem!

Kedves Zsolt, fiatal Barátom!

Minden levelét kézhez kaptam és el is olvastam, nem tagadom, jól esett lendülete és szeretete, mellyel nem tudom, mióta kíséri utamat. Főleg abban nem vagyok biztos, hogy valóban ilyen vagyok-e, amilyennek lát, vagy csak költői ihletettsége ragadja szenvedélyesebbé.

Ez azt hiszem, lényegtelen is, a fontos, hogy ha valóban hatni tudtam Magára játékommal igaz és egyedüli legyen, mert csak így van még értelme küzdeni és tovább hinni, bírni az életet, a napokat, a perceket!

Gondolom, Maga is vívja a maga harcát elhivatottságáért, az önkifejezéséért, melyhez őszintén kívánok erőt, kitartást, hitet!

üdvözlettel: Szemes Mari

A boríték pecsétjén a föladás dátuma: 1976. XI. 28.

Ez a levél a kis csepeli suhancnak olyan volt, mintha a Tudományos Akadémia rendes tagjává avanszált volna. Olyan álom, amelyből nem lehet fölébredni. Az egyetlen levele.

Pakson is járt a színházával. Én állig fegyverben, őrszolgálatban, csak nem lépek oda, hogy én vagyok én, aki annyiszor és elepedek, nem, én csak álltam, hallgattam a kacagását, ahogy beült az autóba, a többiekkel. 1980-ban végre kezét csókolhattam neki. Megforgatott. - Hát te vagy az? Hadd nézzelek!

Akkor hát mégsem reménytelen?

Később mesélte: a fia, aki idősebb nálam egy esztendővel, minden héten kivett egy levelet a ládából és közölte anyjával: - Megint írt a szomorú költő!

No, nem hívott ő sehová. Nem mondta, hogy kedves fiam, jöjjön be hozzám, ha éppen arra jár. De miért is jártam volna éppen arra? De miután nem tűröm jól a várakozást, bementem a József Attila Színházba, előadás után. Leültem vele szemben, lábát keresztbe ejtve a fürdőköpeny megnyílt valahol a combközép-tájon, nyeltem egyet, azután még egyet, ahogy felém

hajolt és a mély dekoltázs... - Mondd, te nem mint nőt szeretsz engem? - A kérdés úgy fejbe-kölíntott, hogy majdnem leestem a székről. - Ó, nem, nem... engem csak a művészet... szóval ne tessék azt hinni.

Másnap már bántam az egészet, mert hátha épp ettől sértődik meg, hogy én őbenne nem látom meg a gyönyörű és kíváncsú nőt. Azonnal tollat ragadtam és megírtam mindent. Hogy szeretem mint nőt, szeretem mint művészt. Tehát: művésznőt. Na, erre aztán nem jött válasz. Később is csak telefonon érintkeztünk, vagy találkoztunk valamelyik színházban.

Jött számtalan „éppen”.

Éppen arra jártam, ahol lakott, az Újlipótvárosban, a Katona József utca és a Pozsonyi út sarkán. Éppen egy barna Wartburg mellett várakoztam a csöppet sem barátságos zúzmarás ködben, mert valaki azt mondta, ilyen kocsija van. Nem jött senki a kocsihoz aznap éjjel, s a fagyhalál küszöbén hazakullogtam.

„Éppen” lakásával szemközt horgonyoztam, amikor vélt ablakában megbillent a függöny, mozgolódás látszott a homályban, majd rövid idő elteltével - mikor már közelebb merész-kedtem a hatalmas bérház kapujához -, két nő billegett harsányan a gyér lépcsőházi fényben, talán észre sem véve kukucskáló fejem. A napszemüveges nő Szemes Mari volt. Gyorsan oldalt fordultam. Néztam a vakolattalan, malterhurkás téglafalat. Mint kivégzés előtt, a golyóra várva. Három-négy perc biztosan eltelt, mire meg mertem fordulni. Még csak hasonló nőt sem láttam. De nem is volt senki hozzá hasonlatos.

Később, egy előadás után belémkarolt. - Már meg sem ismeresz?

- Én, hogyhogy? - nyögtem, de már elfelejtettem a napszemüveges epizódot. Aztán emlékez-tett, s így kénytelen voltam hazudni. Rövidlátó vagyok - ez igaz! - s talán ezért... De, hogy én, ne köszönnék...! Hát ezt, ilyet, ne is föltételezzem a művésznő! Egész egyszerűen nem mertem bevallani, hogy megakadt bennem a szó. Mert mit mondhattam volna? Az „éppenekre”? Ő már nevetett az egészen, olyan jóízűen, mintha mulatságba tartott volna, vagy onnan jön, de előadásról jött és öles léptekkel, ugyanakkor nagyszemélyi méltósággal vonult a megsemmi-sülés felé.

A Cárnő elköltözött. Egyelőre csak a rakpartra. Szemben a Margit-szigettel. Horthy-ház. Itt volt az utolsó lakása. - Ha írsz, vigyázz! Már nem Újpesti-rakpart! Kun Béla vagyok! - Figyel-meztetett. - Aczél is ide költözik, a közelbe. Képzelheted.

Elképzeltam.

Mindent otthagytam. Élete színházát, a József Attilát is. Átment a Nemzetibe. - Itt megölnek engem!

- Akkor miért megy?

- Hülye vagy! Mert lépni kell. Mert, egyszerűen muszáj.

Ment. Megbánta? Nem tudom. Sosem beszélt erről. A Kossuth-díj is megtalálta. Lehetett volna előbb. Vajon miért nem gondoltak rá korábban? Pedig, amolyan népprontos is volt. Meg Pro Urbe-díjas. Szívből, zsigerekből csinálta azt is. Mindent. - Ha, például filmen arra kérné a rendező, hogy öljön meg egy állatot, megtenné? A film kedvéért?

- Még nem volt ilyen... Csirkét már vágtam, kétszer is... Kislány koromban. Aztán nem is olyan régen. Nem volt, aki megtegye. Meg aztán - huncut fény villant a szemében -, az unokáim éhesek voltak. Amit meg kell tenni, azt meg kell tenni.

Eltökélt volt.

- Pulóverben jöttél?

- Illetlenség?

- Hát, tudod, itt a Várszínházban... Én nem tehetném meg... Mégiscsak Szemes Mari vagyok!

Igaza volt. Bár megtehetette volna. Pontosan azért, mert Szemes Mari. Mint Picasso az atlétatrikójában. Fogadásokon. A színészet Picassoja otthonában is elegáns volt. Lenyűgözően nőies. Egy Kossuth-klub-béli estje után föl vitt magához. A Duna hűvösen sötétlett. Cárnő a rakparton. Megérkeztünk. Neve mellett, a postaládán piciny piros szív. Aztán nem volt megállás. - Vedd le a cipődet! Mostál már kezdet? Na, mi az, mit vacakolsz? - Jé, micsoda süllyesztett fal a fürdőben! - kiabáltam kifelé.

- Ne beszélj annyit, mert kihűl a kávé.

- Alkoholt tetszik inni?

- Igen. Tetszik. Olyan nagy baj? Valahogy le kell eresztenem...

És én csak néztem, néztem, óvatosan, lehetőleg nem fészkelődve a királyi trónusokhoz hasonlatos hatalmas háttámlájú bordó-bársonyos székek egyikén, a hallt majdnem teljes egészében elfoglaló ebédlőasztal mellett. - Hívd föl az asszonykádat, biztosan aggódik már!

Puff neki!

Valamit azért csak megéreztem abból a szenvedélyes szeretetből, amelyet iránta éreztem, mert amikor föl hívtam, hogy jöjjön már el hozzánk is egyszer, halálos komolysággal mondta: - Csak akkor, ha az én drága kis baknyulam is otthon lesz!

Na, nem mintha félt volna tőlem. Barátokká nőttünk. A baknyúl a feleségem. Imádták egymást ők is.

Operaház. - Ne hidd Arankám, hogy ha szólista leszel, akkor jobb lesz a sorod! Megtehetik, hogy nem adnak szerepet. És akkor még jobban fog fájni... - igaza lett. De eljött. Amolyan buzdítóként. *Orosz Adél* az igazgatói páholyban. Fölállt Szemes Mari. Furcsa erkély-jelenet.

- Aranka miatt jöttem! Micsoda tehetség! - Több, mint ezer néző fejkapása. A páholy felől kényszeredett mosoly, biccentés. Mari oldalba bökö. - Még a VIT-ről ismerem. Az ősidőkből.

Komolyan gondolta a „micsoda tehetség”-et? Rejtély. Nem is fontos.

A gesztus. Az invokáció. Tett valamit.

Sokat nem tudtam mellette beszélni. Ha beindult, ledarált volna egy dél-olasz kofát is. Csak mennyivel szellemesebben! Végzetesen. Igen, ő valóban a végzet asszonya volt. Sütött. És mégis: hozzá lehetett dőlni, mert a hőfok sohasem égette meg az ember bőrét. De melegített.

Nem fértem a bőrömbe.

Autóval hozott le a Várszínházból, ahol feledhetetlen *Dulcinea* volt *Vészi Endre* tragi-komédiájában, a *Don Quijote utolsó kalandjában*.

- Hát... azok a mellek... - mormogtam magam elé, s föl villantottam emlékezetemben a jelenetet, amikor a tüzes asszonyt eltakarják egy fürdőlepedővel, de ő csak pöröl, pöröl, s a nagy hadonászásban a vászon szélére buggyan húszéves-szépségű keble.

- Na, jó, hagyjál engem békén. - Azzal valahol a Moszkva tér táján erélyesen fékezett. - Innen már haza tudsz menni villamossal is.

Szégyelltem magam. Pedig másra is emlékeztem ám! Hatalmasan játszott, Vészi remekében. Csak csipkelődni akartam.

1988. elején nem ismertem meg a hangját a telefonban.

Menthetetlenül berekedt. És elindult a lavina. Mert a rekedtség nem múlt. Ma sem tudom, mi a betegség pontos elnevezése. Nefrózisa gyanakszom. Merthogy a veséjével volt a gond. A szervezet szűrőberendezésével. Ő azt mondta, hogy Magyarországon talán, ha három ilyen beteg van. Borzongató kiválasztottság. A Szent Margit Kórházba került. Rohantam hozzá. Szeme körül vastag karikák. Egyedül feküdt a kórteremben.

- Jön a könyvem. Most már biztosan jön! - Jellemző volt ez a kitörés mérhetetlen önzésemre. De akkor még nem tudtam semmit. Igaz, később se. Ma éppúgy tanácstalan vagyok. Persze, mindegy. A tények makacs dolgok, ahogy Pilinszky mondta. Hiábavaló minden fejtörés. Vagy mégse? És ha újra találkozunk? Fölkészülten kell majd eléállni.

Május volt már, reményteli színek villództak mindenfelé. Még a kórház fái sem suttoztak halálról. Verseskönyvem éjjeli szekrényén pihent.

- Tudod, hogy majdnem megütött a guta? Lapozom itt ezt a könyvet, na, mondom magamban, ez a Zsolt csak a Töröcsiknek ajánlott verset, de aztán megnyugodtam. A Miatyánk, az enyém.
- Halkan, mintha csak magának mondaná, fölolvasta: „Miatyánk, nem vagyunk a Fiú, / csak utódai a méltánytalanságban. / Miatyánk, ne vigyél minket / a gonosz közelébe, / mert jobbakká válunk / az ördögöknél. / Miatyánk, jöjj egyszer közénk / kételkedve a föltámadásban; / a látvány csalóka lesz: / mi boldogok vagyunk, / mint a férgek a sírboltozatban. / De szabadítsd meg testünket / az irigy legyektől / ételünket a patkányoktól, / italunkat a köpésektől, / s minket magunktól.”

- Nagyon szeretném, ha föl tetszene olvasni pár versemet az Írószövetségben, az estemen. - Hebegtem. - El tetszik vállalni?

- Neked ne vállalnám?

Már kinyomtatták a meghívókat, amikor valakivel telefonáltatott, hogy rosszabbul van. Micsoda emlék lett volna! Így csak a hátam mögött a polcon, dedikált fotója: „A CÁRNŐ ’81. X. Koppi Zsoltinak. Az utolsó dedikációm talán?? Örök szeretettel egy csonka Sz. Mari.” A dátum: 1988. VII. 11.

Ősszel a fia másodszor nősült. Úrrá lett rajta az izgalom.

- Gyönyörű tetszik lenni! - Mosolyogtam rá és megcsókoltam a kezét, a házasságkötő ridegen hűvös folyosóján.

- Nézd a lábam! Ordítani szeretnék.

Megvastagodott bokája miatt lába alig fért a cipőbe. Fájdalmasan sírt. Végig fogtam a kezét. Jó kezekben van a fia!

A Cárnő ismét otthon volt, a rakparton. A kínosan tiszta szobákba zsvajba öltözött szomorúság sétált lehajtott fővel. Csak a színésznő volt határtalanul boldog. A Székesfehérvárról hozatott misebor az asztalon. Lassú ünnepélyességgel fölolvasta Szent Pál Apostol a Korintusiaknak írt első leveléből a 13-dik verset, a Szeretet Himnuszát. Senki sem látott itt színről színre... csak tükör által homályosan. A fojtogató sírás melletrázó fájdalmával.

December volt már, s egy csütörtöki nap.

A kórtermi fehér, gurulós ételhordó kocsin kékszélű porcelánban a megdermedt sárgaborsó főzeléken vastag volt a bőr. Szemes Mari jókorát rúgott bele és kiabálni kezdett: - Beöntést!

Adjanak beöntést, mert nem bírom tovább! - Akkorra már rendszeresen centrifugálták a véréit is. Leültem az ágy szélére. - Érzed, érzed, milyen hideg a kezem? A lábam is... - suttogta, s valóban: jéghideg volt. Bokája megint karcsú, vékony aranylánc csillogott rajta. Átöleltem. Nyakán, a jobb oldalon véraláfutás. Bőréből kiálló, lezárt kupakjával kanül meredt rám. Puhán fogtam. Most öleltem először és utoljára.

Szombaton halt meg.

Azt mesélik, hogy amikor a pap föléje hajolt, föladván az utolsó kenetet, a Cárnök kinyitotta a szemét. - Már a gödörben vagyok?

Az óbudai temető ravatalozójának környéke benépesült ezen a hideg napon. Kis állványon a hamvak nyugodtak. A sarokban, mögöttem egy ember, fehér bajusszal. Úgy elbújt, hogy ha valaki keresi is, biztos nem találja. Kölcsönös fejbiccentés. Göncz Árpád. Szemes Marinak írta a Magyar Médeát. Szemes Mari maga volt a Magyar Médea. És Cárnök. Holtában is. Örökké. Sírja oly kicsiny, hogy az ember szinte rálép.

A Köztársasági Elnök nemrég odasúgta nekem: - Hál' Isten, mindig van a sírján virág.

Ha senki sem vinne, akkor is volna. Mert ebből a hamuból csak virág nyílhat.

EGÉRLYUK ÉS RÓZSAMÁGLYA

Belohorszky Pál

Mottó: „Negyven éven túl élni illetlenség,
alávalóság, erkölcstelenség.”

(F. M. Dosztojevszkij)

Túlbeszélgetett és agyonhallgatott éjszakába csúszva, egymásnak verődve, mint az agyagos kezek zötykölődünk a kései villamos peronján.

A valószínűtlenül fekete, kortalan fiú - míg kívül kocog mellettünk a neonfényes, piszkos éj -, váratlanul ordítózni kezd: - Rohadni akarok! Kukacok faljanak föl! - Szeme, mint a megszívott cigaretta, fölparázslík, villog, ijedt, de fáradt öregasszonyi tekintetek röpülnek a hang felé, a marha, gondolják magukban a görbe hátú, májfoltos halódók, hol van az még, bár mi lennénk ilyen fiatalok, de hát bolond ez, zöld a kabátja, a sálja meg piros, valami bohóc lehet vagy alkoholista, de a csönd hirtelen, csak a kattogás a padlat alatt, gerincbizsergető csikorodások a körúti kanyarban. - Hol van az még? - kérdezem magamtól és belebámulok ebbe a sötétben fénylő arcba.

A Boráros téren szinte leugrik.

Nem köszön. Nem is bólint! Vissza se néz.

Mire hazaérek, ő már az Egérlyukban csücsül. És morfondíroz. Neki kell menni. Hacsak vállal is. Majd ő megmutatja. Holnap. Igen, holnap, úgy kora délután, a Nyevszkij Proszpekten. A napos oldalon.

És ne véld csodának, ott volt.

A Váci utcán piros-zöldben pompázó díszburkolat. Az Anna presszóban áll. Szódát iszik. - Csak hetven fillér.

Ki lehetett ma a széles vállú? Ezen töprengék, miközben érzem. Saját magának megy neki folyton. Hatalmas. Mégis: észrevétlen. Mint a levegő, amely ha jelen van is, rácsodálkozni nem szokás.

- Sok gondtalan állat! - körülnéz, szürcsöli a buborékokat. A teraszon fényesen öltözött hölgyek és urak, szóda, legföljebb kíséreként. - Beethoven! - üvölt föl Pali és vezényelni kezd. Az örömodát tátogja szöveg nélkül. - A töksüket Beethoven! Érted?

Értem. A kontraszt világos. De nem kell ezért a zeneóriást emlegetni. Elég, ha ránézek erre az egérlyuk-lakóra. Zöld kabát, piros sál, Pedig nyár van. De én nem láttam más ruhában. Ő már csak így marad nekem. Ki ő? Zoszima sztaréc? Miskin herceg? Szmergyakov soha. Raszkolnyikov - gondolatban. Maga Dosztojevszkij? Félek. Nem is tőle. A széles, váratlan gesztusoktól. Mert nincsenek mögöttük meggondolások. Gyáva és hihetetlenül bátor Ki meri megmondani, hol húzódik a demarkációs vonal? Ki merészezi azt mondani, Napóleon halott? Hisz itt áll, a haja is úgy van fésülve, ha leveti a Schmidt-sapkát, folyton igazgatja. Pedig nyár van. A tömeg hatalmas. - Négyezer év tekint le rátok e piramisok csúcsairól! - kiáltja Pali és fölszegett fejű lován ellépdel.

New York palota. A kávéház üveglablakai félrehúzva. Zefir és márványasztalok. De mi nem itt, hanem a negyedik emeleten, a hatalmas márványoszlopok mögött, az Új Írás szerkesztőségében találkozunk először.

Krisztus után vagy közben (?) 1983 ki emlékszik már, milyen hónapjában. Csontos Sanyival beszélgetek, olyan, mint a fiatal Móricz, kövérkés arcán, bajusza alatt örökös kuncogás. Szatyromban állandóan magamnál hordom a *Múlándóság Lovagrendjét*, hátha találkozunk. És akkor megkérem.

- Ti még nem ismeritek egymást - mutat rám Csontos, Pali rám se néz, lerogy egy karszékre és mesél. Na nem úgy, ahogyan elalvás előtt szokás, suttogva kisgyerek fülbe, nem úgy. - Sivori! Én láttam! Ott álltam a pálya szélén. Jött a labda a háta mögött és ő sarokkal maga elé tette és kapásból lőtt! Óriási, mi?

Mit mondjak erre? Sivori. Tényleg nagy játékos volt.

- Bocs, de beírnál valamit...

Belohorszky nem kérdezi újra a nevem, pedig csak úgy eldaráltunk egymás füle mellett, ahogyan az szokásos. Ezt írta be: „*Koppány Zsoltnak, na meg vörös, bodor lovagszakállának, mellyel mintha azt kérdezné: mit tojssz Dzsoszs?!*” Amúgy fonetikusan.

Ismerjük már egymást. Mikortól? Kutatni kellene. Talán odaátról, talán még innen, évezredek irdatlan távolából. Ahogy összenézünk. Összemosolygunk. Ahogy tudjuk egymás szavát. Mindent.

- Voltam Kocsisnál. Hatalmas zseni.

Én akkor már hallottam, hogy sokat jár hozzá. A Zeneakadémia hosszú folyosóján végigcselezi magát a nyolcas tanteremig. A legenda konzervesdobozról szól. Lehet, hogy csak valami papírgalacsin volt a labda. Szépen játssza tisztára magát. Illik? Nem illik? Hiszen odabent, a vastag, dupla ajtók mögött is éppen *játszik* valaki. Csak...

Halott virágaim éppen páratlan számmal, csokorban.

Zolnayt temetjük, apám még él. Pali nem rendül. Focizik, rendületlenül.

- Öregem, képzeld ezt a meccset: a nagy orosz írók és a német filozófusok!

- Összeállítás?

- Még nem tudom pontosan. Az biztos, hogy Dosztojevszkij középcsatár. De rátapad Kant. Ő söpröget. Schopenhauer középpályás. Néha előretör, gólt is lőhet. Leibniz hátravontan játszik. Nietzsche-ék. Egyedül - elől. Tolsztoj, Gogol, Turgenyev, Kuprin, Puskin, Bunyin, biztos kezdő.

- Bulgakov, Solohov?

- Legföljebb a kispadon. Ha valaki lesérülne.

Döntetlenben maradunk. Szerinte egy picivel, no minden bírói segédlet nélkül, a szerencsét is mellőzve, szóval hajszálnyival jobbak az oroszok. Dosztojevszkijjal jobbak. De a döntetlen se rossz. Az angolok? Az olaszok? A franciák? A hollandok? Talán a legjobb négyben. Érdekes, eszünkbe sem jutnak a régi görögök.

Jön Pali, áll az ajtóban. Iszonyúan összeverve. Nem szól. A szokásos vizét kéri. Félliternyi. Kis citromlé még jöhet bele. Ádámcsutkája szinte mozdulatlan, ahogy nyeli. Ledől a hattyúágyra. Mélyen alszik. Settenkedünk a süket szobában. *Arról* a meccsről érkezett? Kinek szurkolt? Már az éjjel egyórát is elüti az ódon bimbamos óra. Pali még mindig. Szuszogását is

alig hallani. Befogom az orrát. Szája csukva. Mozdulatlan. Hirtelen fölül, vizet kér. Kis citromlevet bele. - Ki vert meg, Palikám? - Hernádi Gyulától jövök... adjál még, ne sajnáld már a vizet is tőlem! A Margit-hídnál elkaptak. Se szó, se beszéd, nekem estek. Zsidós a fejem. Tudod hogy hívnának magyarul? Fehérhegyi. Érted? Fehérhegyinek. De én lengyel vagyok!

Két korsó víz. Kevés citromlével. Ahogy kifordul az ajtón, bekap egy fél maroknyi koffeintablettát.

Karácsony. A csillagszórótól tüzet fog a fa. Ráöntünk egy üveg traubiszódát. Csöngetnek. Pali áll az ajtóban, beleszimatol a levegőbe. - Hol a söprű, meg a lapát?

Percek alatt ragyog minden. - Megszoktam az albérletekben.

Több szó nem is esik. Megölel, jobbról, balról megcsókol. Feleségemmel a karjában pörög körbe-körbe, mint egy báli megnyitón. - Megszületett a Megváltó - suttogja és néz maga elé, szótlanul. - Csináljuk meg a beszélgetést - javaslom. A kisszobából áthúzza a hintaszéket. Pilinszkyról beszélünk hosszan. Kattan a magnó.

Én csak egy vagyok, a többi meg „mindenki.” Igen. Ő volt az, Dosztojevszkij. Miután elment. Akkor jöttem rá. Ki más lehetne?

Az Új Írásnál mindenki szomorú. Csontos Sanyi. Beivott. Valahogy belobbant a gáz. Sanyi megégett. Csak a karja. A válla. Kómában fekszik a Kun utcában. Megnézem. Meg én! Útbagázit egy ember. Arca horrorisztikus. Köpenyt adnak rám és papucsot. Intenzív osztály - Csontos Sándor. Szóval őt keresem. Nem tetszenek tudni, hol fekszik? - Hátrafelé böknek. Meresztem a szemem. Nem látok *embert*. Szuszogó, szörcsögő, fekete golyó. Ez a feje. Nincs arca! És szája sincs. Két lyuk. Talán az orra! - Beszéljen hozzá! Ért mindent. Éhesek vagyunk? - gügyög a széles kedvű ápolónő. Nem. Nem akarok beszélni. Rohannék. Hol a kijárat? A köpenyt már lent az utcán, úgy kell lekönyörögni rólam. A papucsok valahol útközben leválnak. Nem hányok. Csak nézem a gomolygó eget. Csontos Sanyi...

Pali nagyon bánja, hogy nem látta. - Szenvednem kell! Látni akarom. A halált. Igen. Randevúzni vele.

Apám meghal. Csontos Sanyi fölépül. Apró forradások, sapka, nyáron is. Alig telik egy év, s randevúzik. A fölhajtott fagyálló után percet nem késik. Hazaér, mindörökre. Debrecen.

Fölterjesztenek. Major Ottó a kuratórium elnöke. Én és Deák Mór vagyunk az első Lengyel József-ösztöndíjasok. Nem tehetünk róla. Havi négyezer egy egész éven át. Pali a Kortárs folyosóján sétál. Az egyik ajtó belökődik a hirtelen támadt huzatban. - *Ez* kapott ösztöndíjat? Tehetségtelen nímánd.

Pali betoppan, rögtön rászállnak. - Te, mennyit kap *ez* havonta? - Nyolc rongyot - vágja rá Pali -, egy évig, de lehet, hogy még meg is hosszabbítják!

A két sztár láthatólag nagyon ideges lett. Neveket soroltak föl, illendőségből kihagyva a sajátjukét. Mind jobbak. Hogy jobbak!? Egy lapon nem lehet említeni *ezzel*.

Megköszönöm Palinak a mesét. - Mondtam nekik, olvastátok a legújabb gyereknovelláját az Új Tükörben? Amazok rázták a fejüket. Pedig legalább Dosztojevszkij, vágtam hozzájuk.

Újra megköszönöm, de nem vagyok boldog. Talán kicsit szomorúbb. Pali kiáll az emberért. Attól függ, függ-e épp valakitől. Ha igen, visszahőköl. A nagy művészek nem nagy egyéniségek, hanem médiumok - igaz rá az elioti gondolat. Pali médium. Itt ül köztünk, ordít, focizik, ugrál, ül, összeroskad. Él.

Kislány a Zeneakadémiáról, balerinák az Operából. Menyasszonyok. Pali kéri meg a kezüket. Gázolva, mint a gyorsvonat. Meggyűlölik. Szegények. Nem érzik, nem akarják érezni - beteg ember. Vagy nem az. Közvetítő Isten és ember között. Érthetetlen. Ezoterikus. Félnék tőle. Pedig, aki fél, aki a legjobban reszket, aki a legsötétebb egérlyuk lakója, az Belohorszky. Hihetetlenül gyenge. Mint egy kiütött bokszoló.

Unom én is, hogy jön, jön, leül és nem szól egy szót se. Minek jön? Miért tart föl a munkámban órákig? Bármit kérdezek, választ nem ad. Rendel. Mint egy kávéházban. Vicesen megjegyzem, hogy minden össze van írva, egyszer fizetni fog! - Adj ötszázat kölcsön. Fizukor megadom! Jó, rendben, itt az ötszáz. A körfolyosón Pali: - Te Thenardier vagy, az biztos. Emlékszel? A filmben. Bourvilra. Jön Jean Valjean, Thenardier pofán vágja egyik gyerekét, s utolsó mozdulatával betöri az ablakot. Vér, betört ablak, nyöszörgés. Szegények vagyunk uram. Láthatja. - Hangosan nevet. - Óriási mi? Mi lenne, ha lelöknél? - Nem löklek le. - De ha mégis? Megmondom. Lerohannál, s visszavennéd az ötszázast. Nem, ez kevés Thenardiernak. A kabátomat is lehúznád. Rohannál a bizományiba. - Marha. - Csak ennyit tudok kinyögni. Tényleg. Mi lenne az ötszázassal?

Pesterzsébet és Soroksár határán lassítunk a kölcsönkért kocsival.

Fura egy lakótelep. Eladom neki a hatvanliteres hűtőmet. Egyszoba-garzon. Inni kérek. A csap alatt, a konyhában nincs mosogató. Pali vár, míg a víz kicsöpög. A szoba bal oldali falának hatalmas *Várady Róbert* kép támaszkodik. Mintha valami zuhanó alak volna. *Camus* fotója, szintén falnak támasztva. Egyszerű íróasztal. Rézlámpa, zöld üveggel. Könyvek és könyvek mindenütt, derékmagas tornyokban. - Ennyi maradt. A többi eladtam marha fejjel. Kellott a pénz.

Sötétedik. A nagy, dupla üvegű ablakon a heverőig látni. Egérlyuk a földszinten. Halványzöldben úszik.

Ijedt kislánypillantások kísérik TIT-előadásait, amelyek Dosztojevszkijnél csúcsosodnak utolérhetetlen magasságokba. Misztikus légkör, szál rózsa a kisasztalon, mellette vékonyka gyertya csöndes, pici lángja. Megismerem *Szalatnyay József* festőművészt, Szevit, *Dénes Zsuka* már nem él ekkor, de Pali és Szepi barátsága halhatatlan. Még aznap este fölviszem őket a Várba. Szepi levest tálal, Pali mohón eszik. A sarokban Szinyei Merse Pál festőállványa és relikviái. A hosszúkás szoba csöndjét Pali váratlan szavalatai szakítják ketté. Adyt mond szüntelen, meg kell maradnom Herkulesnek. Megmaradt.

- Jövök a Körképben! - Dicsekszem, s meglegetem orra előtt a szerződést. - Húszezer, egyösszegben - hangsúlyozom; föl villanyozza, nevet, de nem hisz a szemének. - Megáll az ész! Húszezer ezért a vacakért?!

Aztán nem látom három hónapig. December 28-án egy összetört, beesett arcú alak botorkál előttünk a gangon, még csöngetése is fáradt. Az Úr 1988-ik esztendejében. Úgy kell betessékelni. Sápadt, borostás. Nem is köszön. Lerogy az első székre. Víz sem kér. Kávét! Igen. Azt szürcsölgeti. Bámul a tévére. Beszéde lassúbb, mint valaha. - Voltam Fonyódon. Ötezerért vettem virágot. És a taxi. A mama csinosabb, mint a lánya volt. Órákig beszélgettünk. Meghalt a szépség. Molnár Csilla Andrea volt a szépség. És, meghalt. Érted ezt?

Bólintok, nézem a kezét, ahogy babrál a kiskanállal, mérges vagyok rá, hogy megint itt ül, részeg lehet, de eszembe villan, hogy sohasem éreztem rajta szeszszagot. Már-már alszik. Megérintem. Most temettük Szemes Marit. A semmibe néz. - Megyünk mi is, nemsokára. - Csak ennyit motyog. A percek óráknak tűnnek. - Mi van a Szemes Marival? - Kérdezi, de nem vár választ, föláll, kicsoszog. Bágyadtan búcsúzik. Feleségem oldalba bök. - Vidd haza. Még egy villamos alá esik.

Nem és nem. Hajthatatlan vagyok. És megbocsáthatatlanul önző.

Már késő éjszaka van. Lapozgatom az *Égő rózsamáglyát*, a trilógiának szánt esszéketek *etikumát*. A harmadik születőben. Egy másik dimenzió limesén. Csütörtökre fordul lassan az óra.

Barátoknál, Erzsébeten. December 30. Meg kellene nézni Palit, hazaért-e? Él-e? Halódik-e? Elindulok. Érthetetlen. Valami húz vissza, a Boráros tér felé.

Az Újév második napján a kettes adón híreket mondanak. Eltűnt (?) Belohorszky Pál. Negyven éves volt. Hogyhogy *volt*? És hová tűnt? Telefonok mindenfelé. Meghalt. Bizonyosság. Fölhívom Kocsist. Hallgat. Sóhajt. - Szerencsétlen. - Mondja és érzem, sajnálja, nagyon. Bár nem bírt vele. A vehemens eufóriát nem bírta tolerálni. Egyszer mondta is nekem Pali, hogy Kocsis tart tőle. A tudásától, a vitalitástól. Nem tudom. Hívom Szeptit. - Te nem tudsz semmit? - Hallom, ahogy nyeli a könnyeit. - Erzsébeten, közel a lakáshoz ráfeküdt a villamos-sínekre. Kihívták a rendőrséget. Pali ordított: - Ti vagytok Popieluszko gyilkosai! Ti öltétek meg őt! Örjögött, amazok meg verték. Nem láttad a csuklóján a bilincs nyomát? Megbilincseltek! Dr. Belohorszky Pált! A kórházból ment hozzád! Napi húsz-harminc andaxint nyomtak bele. És kiengedték. Mert a papa jött most Pestre. Eddig mindig Pali utazott hozzá. Képzeld, fölnyitottam taláломra Adyt és ez a vers, a kedves verse a *Mi kacagunk utoljára...*

Süket vagyok. Érzéketlen. Forog a világ, a ringlispil, Pali ül egyedül rajta, s üvölti a szélbe, Belohorszky Bonaparte Napoleon, hogy nem a mindenkit legyőző, megsemmisítő, de ugyanakkor ebből a megsemmisülésből népeket fölemelő Napoleon a hős, hanem a bukott, a vesztes, de a veszébe sohasem belenyugvó.

Az *Égő rózsamáglya* borítóján *Munch Elválása*, a tekintet nélküli árnyalak-leány, mintha a holt szépségkirálynő halálos ellibbenése volna, s Belohorszky a lesütött szemű sötét fiú, keze a szíven, Miskin herceg búcsúja, ő búcsúzik, mert nem a lány válik tőle, hanem a Szépség. Pusztul, távolodik, majd „elomlik és puha sárrá rothad, / mint mezítlen teste egy halottnak.” Pali belehal, mint *Aschenbach* a Lidó forró homokján, hajáról lecsorog a fekete festék, a Szépség még visszanez, de eltűnik örökre, DER TOD IN VENEDIG, csak halni lehet ezután, mert Miskin mégiscsak Egérke, meg Napoleon, szépség és szörnyeteg, mindez egy pszichében, egy bőrben, egyetlen sötéten csaholó szempár mélyén, a homloklebenyek mögött, a melankólia és depresszió mérgezett fészkén keselyű-fiókák tátognak dögöket követelve.

December harmincadikán ágaskodó édesapád még kételkedik. Pedig te fekszel ott, vörös pulóveredben, mely mereven tapad rád, kihunyt a Rózsamáglya, az Egérlyuk csönddel bélelődik, a halálos koktél néhány csöppje dermedten ül a pohár fenekén. A búcsúlevel utolsó sora mint a vízjel hamisíthatatlanul reád vall: „A többi néma csend.” És mégis kegyelem. Negyven év. Az Isten ítélőszéke előtt állsz? Nem, Palikám, nem. Isten nem ítél, mert megítéltetik. Csak a kezét nyújtja, hogy fölsegítsen. Farkasréti fagy. A koporsó körül maroknyi ember. *Sebeők János* kántálja gyönyörű beszédét. Hangok emelkednek a magasba, *Izolda szerelmi halálának* utolsó taktusai. Begördül a tévé autóbusha. A koporsót személyautón viszik. Szalatnyay Szepi remegő kézzel nyújtja át haldokló virágcsokrát.

- Mondd meg neki, hogy az én virágom. Jó? Mondd meg neki. - Megígérem. A buszon lézengünk. O. H. a fiatal színésznő tegnap randevúzott volna Palival. Meg volt beszélve! Szótlanul ül. Ő, meg egy régi, gimnáziumi osztálytárs, pár rokon. Indulunk Kaposvárra. Már félúton alkonyodik. Csattanás a motor felől. Leugrunk a sofőrrel. Az egyik csapág. A golyókat összetartó kosár ment ripityára. Kipiszkaljuk a tört darabokat. Talán kibírja, bólint a sofőr. Öreg este van, mire megérkezünk. Csupa sár az út. A kiásott földbe szúrva gyertyák. Amilyen fekete volt ez a fiú, olyan sötét a temetése. - Ezt Szepi küldi. Ezt meg én - hajítom

utána a csokrokat. A dűbörgés fülsiketítő. A Szépségkirálynő édesanyja karol belém. - Most már két sírhoz járhatok... Édes Istenem!

Ahogy cuppognak lépteink a sárban, magamba, befelé kiabálok. A Szépség nem halt meg Pali! Aschenbach is fölébredt a tengerparton! Pár lépés Csilla sírja. Így akartad. Ha kinyújtod karod, érintheted a Királynő kezét. Ujjaitok összekapaszkodhatnak! Azóta, hogy mindketten ott fekszetek, nappal van mindörökké.

ÖRMEZEI HŐSTETTEK

Kálnoky László

Amikor 1977. szeptemberében a föld végleg befogadta *Hajnal Anna* törékeny testét, úgy éreztem magam, hogy végleg elárvultam, nincs többé „anyám”, irodalmi mentorom, akinek vészjósló szavai ott zsongtak a fejemben, mikor is kioldalogtam a zsidótemető főkapuján. - Hiába lesz meg az első kötete, mert akkor jönnek az igazi csapások. Úgyhogy ne várja olyan nagy áhítattal! Készüljön a legrosszabbakra...

Mire gondolhatott? Valóban: a kritika megtette a magáét. Ha létezik eleven ember földbe döngölése, akkor az, az volt. Sértő, megalázó tévedések minden korrekció nélkül, szándékos, vagy véletlen (talán nem mindegy, de egy kezdőnek mindkettő ugyanúgy fáj) félreolvasások, pofába röhögések. A jóslat, a figyelmeztetés, s az első könyvet követő áradat közt bő tíz esztendő telt el. Túléltem. De mire gondolhatott *Hajnal Anna* még!? Talán a hogyan továbbra... Vagyis: kvázi könnyű a gyermeket „összehozni”, noha görcsöl a has, a gyomorszáj, idegzásábái a bordaközőknek, az éjszakák rémlátomásosok, a szülés, ezek után már pusztán csak tompa fájdalom. De fölne a gyermek, bele kell nézni a szemébe, szembesülni megöröklött génjeivel és a környezettel, ezzel a magát kereszténynek valló, de Krisztus teoremaát mindig figyelmen kívül hagyó világgal, amely mindenünnen az elpusztítását készíti elő. Szülőét és gyermekét egyaránt.

Mint halálig-kisfiúnak, mindig is apára volt szükségem, irodalmi szülőanyám a földben, más apákkal és anyákkal akkoriban, ha átmenetileg is, de megszakadt a kapcsolatom, keresgélni kezdtem, legyen hasonlatos, nyugatista, rá is találtam, mikor *Hajnal Anna* még javában élt és szeretett, 1977. májusában. Az akkori válaszlevél lehűtött alaposan; Annának meg sem mutattam, hát persze - neki hittem jobban, mint minden öntelt, önmagát formálhatatlannak hitt pályakezdő.

Kedves Barátom!

Nem hiszem, hogy nagyon elégedett lesz azzal, amit írok, de az őszinteség, ha nem is esik jól, „keserű orvosság durva fakanálból”.

Versei sommás megítélésének akadálya, hogy nem ismerem életkorát. Ha ugyanis nem több 20-22 évesnél, reménykedve figyelném költői fejlődését, de akkor is lelkére kötném, hogy igyekezzék még nagyobb verskultúrára szert tenni, és fölényes urává lenni a mesterségbeli eszközöknek. Ha, mondjuk 22-30 év közötti, várakozó álláspontra helyezkednék, de ha harminc-egynéhány éves, nem bíznék benne, hogy sokkal többre viheti az eddiginél, az pedig, ha nem is túlságosan kevés, mégis kevesebb az elegendőnél.

Dicséretre méltó, hogy a nehezebb utat választotta és kötött formájú, rimes verseket ír. Ez azért bátor tett, mert szembeszáll a kordivattal. Meggyőződésem, hogy nem egy fiatal, rendszeresen megjelenő költőnél a szabadvers a formai tudás fogyatékoságának elleplezését szolgálja. Nálunk nem csak az avantgard-hagyományok újjáéledése hozta divatba a szabadverset, hanem a magyarra is lefordított modern francia költők példája. Náluk azonban ez az út szükségszerű. Ugyanis a klasszikusoktól a szimbolistákig terjedő költői vonulat teljesen kimerítette a tiszta rímek készletét, amely minden nyelvben korlátozott mennyiségű (a magyarban is). Viszont a francia költői nyelvben nemigen lehetséges asszonáncok használata, a magyarban pedig ezeknek készlete kimeríthetetlenül bőséges.

Verseire rátérve, minden versében vannak igen jó sorok, de sajnos, gyöngé sorok is. Ha valamelyik folyóirat versszerkesztője lennék, amitől Isten őrizz, egy-két versét máris közölhetőnek ítélném, ha bennük egy-két sort kijavítana. Nem bírnám sem erővel, sem idővel, hogy verseit részletesen elemezzem, ezért pirossal jelöltem meg azokat a sorokat, amelyeket gyengének tartok és sötéttel a legjobb sorokat.

Hibái nagyrészt onnan erednek, hogy a rímkenyszer erősebbnek bizonyul technikai tudásánál, ami azt eredményezi, hogy a költő kénytelen lemondani arról a képről vagy gondolatról, amit eredetileg megírni szándékozott, s két egymással rímelő sor közül a másodikba, ritkábban az elsőbe az a kép vagy gondolat kerül, amelyet a két rím szó logikailag lehetővé tesz, s így egyes verssorok nem a költő, hanem a rímek „gondolatait” tartalmaznak. Ilyesmi történt, ha több költő társasága azzal szórakozott, hogy valaki megírja egy szonett rímeit, s mindenkinek azokhoz kell igazodnia. Az eredmény mindig az lett, hogy az összes változatok erősen hasonló tartalmúak lettek, mintha a költők helyett a rímek gondolkodnának.

Húsz levelet egyébként nem szabad intézni ahhoz, aki nem válaszol. (Pilinszkyról van szó. K. Zs.) Az első levél után még feltételezhető, hogy elveszett a boríték, s az illető azért nem válaszol, mert nem ismeri a címet, nem emlékezik rá. De ha a második levél is válasz nélkül marad, nem tételezhető fel ilyesmi. Az illető nyilván annyi levelet kap ismeretlen költőjelöltektől, hogy szinte naponta kellene egyre-egyre válaszolnia.

Számomra egyébként rejtély miért látják olyan sokan kíváncsúnak azt a pályát, amely annyira hálátlan. Verseinek jövedelméből még egyetlen költő sem tudott megélni. A bőtermésű Ady Hatvany báró támogatta, az ugyancsak sok verset író József Attila nyomorgott. És a költészetben a közepes költő ugyanolyan fölösleges, mint a gyenge. Egy közepes képességű orvos vagy mérnök hasznos munkát végezhet. A közepes művész pedig akkor is hiábavaló művel, ha közönségük van átmenetileg.

Mindig van legalább 40-50, többé-kevésbé tehetségesnek látszó fiatal költő. Közülük azonban legfeljebb 4-5 nem hull ki idő előtt a rostán. Egyesek kifulladásra, másokat a szerkesztők gyakori visszautasítása kedvetlenül el. A Maga versei, bár mutatják a tehetség jelét is, még nem elég meggyőzőek. Szívesen elolvasom későbbi verseit is, ha majd úgy érzi, hogy fejlődött, változott. Megtisztelő bizalmát köszönöm és ismeretlenül is szeretettel üdvözlöm:

Kálnoky László

1977. május 5.

Hát, mit mondjak, valóban nem tettem ki ezt a levelet az ablakba. És írtam tovább, rendületlenül. Rímes verset éppúgy, mint szabadabbat. Eljött az idő, hogy újra küldjek valamit, a Nyugat harmadik nemzedéke egyik legnagyobb élő költőjének. És fölsóhajtottam: van, lehet remény. Huszonkét éves voltam ekkor.

Újabb verseimre érkezett válaszlevelét már boldogan lobogtattam, bár Anna temetése után jutott kezemhez, elkeveredhetett, mert a kuka mögött találtam rá, a korhadtnak csepegni kezdő fakerítésre szögelt farostlemez postaláda alatt.

Addigra pár versem már megjárta a szerkesztőségeket, ahol a „csiszolgassa, nincs megírva” című panelekkel megtűzdelve, postafordultával érkeztek vissza. El is neveztem őket retúr-verseknek.

Kedves Barátom!

(...) Versei között valóban találtam hármát, amelyik jobb a korábbiaknál. (...)

Ezeket minden változtatás nélkül leközném, ha szerkesztő volnék.

Gondolkoztam, mi lehet sikertelenségére a magyarázat. Legvalószínűbb, hogy éppen azért mellőzik, amiért a nehezebbik részt választotta számos versében, a rímes-kötött formát. (...) Szerintem, nálunk még nem avultak el ezek a formák. Hogy miért nem, arról írtam korábbi levelemben.

Ha úgy gondolja, hogy az én jó véleményem versei megjelenését bárhol is elősegítheti, felhatalmazom, hogy e leveletem a szerkesztőségekben megmutathassa.

Kérem, hogy kb. 5-6 hónap múlva küldje el addig írt, új versei közül a néhány legjobbat.

Addig is szeretettel üdvözlöm

Kálnoky László

1977. szept. 5.

A Jelenkornak küldtem a verseket rögvest, melléjük csatolva a Mester szíves ajánlását. Pákolitz István alaposan leteremtett, hogy jöhetek én bárkivel, ha egyszer a versek nem tetszenek nekik, illetve nem érik el a Jelenkor akkori nívóját. Istenem. Persze nem bírtam magammal, pláne hónapokat képtelen várni a zabolátlan, hát írtam egy verset *Egri stanzák* címmel neki ajánlva, amelyre így reagált: (...)

Köszönöm hozzám írt versét, bár belőlem már minden művészi hiúság kiveszett, és nem tartok igényt ilyesmire. Ezt a versét, természetesen megőrzöm és H.A.-ról szóló prózáját várva, szeretettel üdvözlöm

Kálnoky László

1977. nov. 27.

Hiába írta még, hogy az élménynek, legyen az gyász vagy szerelem, le kell ülepednie, át kell formálódnia az íróban. Hogy kapcsolatunk egy pillanatra se szakadhasson meg, *Elégia* címmel esszénovellát írtam Hajnal Annáról, még alig-alig eltávolodva az élménytől. Szegény Kálnoky! Pedig olvastam tőle a *Szanatóriumi elégiát*, s mikor elcsodálkoztam, hogy egy ilyen úr, nagypolgár miért költözik el a Mészáros utcából az örmezei lakótelepre, megkaptam a választ. Súlyos tüdőbeteg volt. Kora ifjúsága óta. És én ezt nem akceptáltam. Így is lehet ölni. Pusztítani. Pusztán szeretetből, amely mögött nem Krisztus áll, csak valami magamutogatási kényszer, beteljesülhetetlennek vélt vágyakozás. Pedig az 1977 október 18-án kelt levelében még ő kért elnézést, hogy mindig késve válaszolt: (...) *Ehhez járultak a velem egy házban lakó (illetve lakott) Kormos István halálával kapcsolatos teendők és a nemzetközi költőtalálkozó tanácskozásain és rendezvényein való részvétel. (...)*

Szégyelltem magam, de a vágyakozás csak nőtt és hatalmassá terebélyesedett bennem, úgy-hogy azonmód postára adtam az *Elégiát*. (Ez a munkám később *Hajnal Anna asztalánál, Szavak és szenvedélyek* című könyvemben jelent meg). A válasz nem késlekedett. Kapcsolatunk oldódni látszott, az addigi kételyek oszlani kezdtek.

Kedves Barátom!

Hajnal Annáról írott emlékezése költői szépségű írás. Nekem jobban tetszik bármelyik eddig olvasott versénél. Valószínűnek tartom, hogy az Új Írás közölni fogja. Ha nem így történne, kérem juttassa vissza hozzám a kéziratot, és megpróbálom a Kortársban elhelyezni, legrosszabb esetben el tudom küldeni a pécsi Jelenkornak, amely fölveszi a

versenyt a fővárosi folyóiratokkal és Budapesten is olvassák. (...) Igaz, hogy ír erről, de nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Anna kivételes ember volt, azoknak a nagyon keveseknek egyike, akik idős korukban is megőrzik gyermeki ártatlanságukat és naivitásukat. Sohasem hallottam, hogy bárkit elítélt vagy megszólt volna. Noha többször, közvetlenül utolsó kórházba menetele előtt is meglátogattam, mégis lelkifurdalást érzek, amiért viszonylag keveset jártam hozzá. Ennek fő oka az volt, hogy szeretetét traktákkal is igyekezett kimutatni, s ilyenkor én, aki mindig kisevő voltam, azonkívül nagyon kell vigyáznom, hogy szívemet fölösleges kilókkal ne terheljem, együttérzésből táplálkozom, mert sajnálom, hogy az, aki költséges „lakomát” készített, kénytelen legyen unalommal napokig ugyanazt enni, s végül a felét kidobni.

De emberek vagyunk. Mindnyájunknak megvannak a magunk gyöngéi.

Kérem, hogy értesítsen majd írásának sorsáról, hogy ha kell, segíteni próbáljak. (...)

Kálnoky László

1977. december 23.

A mű nem kellett sem az Új Írásnak, sem a Jelenkornak, s mindezt elpanaszoltam Neki is. A levél, már nem emlékszem milyen konstellációban, de visszakerült hozzám; katona voltam ekkor, újonc, a Költészet Napján:

Százhalombatta, 1978. április 11.

Kálnoky László művész úrnak

Kedves Mester,

tudom, hogy leveleim - zaklatásaim - immár szemtelenségnek hatnak, de higgye el, nem áll szándékomban önt zavarni.

Elégia című tanulmányomat nem fogadta el a Jelenkor sem, mondván: egy lapnál úgy szerkesztenek, hogy fölkerik a szerzőket a mű megírására, s nem a kész művekből válogatnak. Ez szerintem alkalmiság és nem művészet.

Nem tudom miért nem adnak ki tőlem semmit, ami Hajnal Annával kapcsolatos, mikor tanítványa voltam és vagyok, s úgy érzem nekem több közöm van hozzá, mint a róla íróknak...

Megkérném önt, hogy - ahogy régebben mondta - próbálja elhelyezni a Kortárs-ban, talán ott közlik. Önt rendkívül tisztylem emberi és művészi teljesítménye alapján és ne vegye rossz néven közeledésemet. Szeretném meglátogatni a hónap végén, ha nem zavarom. Amíg meg nem halt, Hajnal Anna volt egyetlen igaz tanárom, aki nemcsak tanár volt, de ember: európai ember.

Elég jól megy az írás, mostanában több időm van „leüledni”. Hírközpontparancsnok-helyettes vagyok, 24 órás szolgálatokat adok 4-5 naponként.

Tovább nem zavarom, kívánok önnek eredményes, jó munkát, és azt a Kossuth-díjat, amelyet én már régen megszavaztam önnek...

üdvözlöm szeretettel

Koppány Zsolt

Még abban az évben megjelent egy versem Hajnal Anna neve alatt, amely mint azt később Major Ottó elmesélte, a hagyatékban találtatott, név nélkül, valamiféle fiatalkori zsenigére gondoltak, bár még annak is elég hamvasnak tűnt. Azért leközlötk, s végül is elnézést kértek. Közltek tőlem verset, mintegy jóvátételként, aztán, rá egy hónapra, ugyanazt a verset még egyszer megjelentették. Tévedésből. Major Ottó épp külföldön tartózkodott. Hogy miért

mesélem el mindezt? Mert ebben is nagy segítségemre volt Kálnoky László. Ő közvetített Holczer Elly (Hajnal Anna húga), az Új Tükör és énköztem. Betegen, fuldokolva. Azután, az ő ajánlatára tegeződni kezdtük.

Kedves Zsolt!

(...) Föltétlenül tehetséget mutatnak a verseid, de nem tükröznek olyan mindenki mástól lényegesen különböző, föltétlenül meggyőző erejű tehetséget, amilyen annak idején a fiatal Tandori Dezső vagy Petri György volt. (...) Te kihívó daccal szembeszállsz a fiatalokkal és azért is formaművész kívánsz lenni. Ez, mint már mondtam, sem nem erény sem nem hiba, de gondoldj arra, hogy József Attila írt ugyan szonett-koszorút is, de nem ez az alkotása tette nevét maradandóvá. Másrészt megmosolyogjuk ma már a húszas évek Kassákjának azt a mondását is, mellyel épp a fiatal József Attilát ítélte el megbotránkozva: „Képzeld, rímel!”

Sapienti sat.

1979. aug. 28.

szeretettel üdvözöllek

Kálnoky László

Egyszer csak betoppantam. Nem volt még telefonjuk, ha jól emlékszem, bár jeleztem érkeztemet, de nem akkor mentem, hanem amikor az eltávozás erre lehetőséget adott. Örmező. Csak azt láttam elképedve, hogy minden utca Menyecske. Nem tudom, hogyan számoznak az ilyen helyeken, miféle logika szerint, de hosszas keresgélés után rábukkantam arra a bizonyos 25-ös számú házra, s izgatottan vettem a lépcsőket hol kettesével, hol hármával. Kálnoky láthatólag nem örült. Felesége és anyósa elköszönt és eltávoztak. Nem tudom miért. Engem nem zavartak. Nyilván ők nem szerettek volna zavarni - minket. Nem tudom azóta sem. Én csak néztem ezt az idős urat, huncutul csillogó tekintetét, ami akkor fényesedett föl igazán, amikor nőkről mesélt, hajdani bálokról, saját két kezéről, ahogy végigsiklottak a darázs-derekek szélein. Hangja el-elhalt, én meg, betartva az elemi udvariassági szabályokat pontosan egy óra elteltével fogtam a kimenősapkám műanyag szemellenzőjét és elbúcsúztam. Nem tartóztatott. Hamarosan levelet adott át, az ügyeletes tisztas.

Kedves Zsolt!

Volt valami, ami miatt a rosszkor időzített látogatás és a túl gyakran érkező kéziratok ellenére ingerült lettem, de ezt akkor még nem írhattam meg. Az úgy csak azóta tisztázódott.

Mikor az „ÉS”-nek át akartam adni verseidet, közölték, hogy azért nem foglalkoznak velük, mert Te egy novellapályázatukra nem saját írásodat, hanem más író elbeszélését küldted be, még a neveket sem változtatva meg. Így, mint mondták, elveszett a bizalom. Kérésemre, hátha mégis összetévesztenek valakivel, utánanézték jobban az ügynek és kiderült, hogy a pályázaton nem Te voltál. De legutóbbi levelem írásakor azt hittem, hogy egy plagizátor verseit ajánlgatom. Ezért elnézésedet kérem. (...) Hidd el, az érvényesülésnek nem az a helyes útja, hogy valaki minden áron személyes kapcsolatba akar kerülni az ismert költőkkel. Mikor tudnának dolgozni ezek, ha minden kapcsolatteremtő óhajnak engednének? (...) De elhárítok minden grafomániást, aki hetenként küldözi kézíratait. Néhány hét alatt senki sem fejlődik ugrásszerűen.

A viszontlátásig üdvözöl

1978. ? ?

Kálnoky László

Kommentáljam? Csak annyit: ez már igazán a giccs határa; de tényleg, egy elárvult gyermek zsigeri mélységből fakadó ragaszkodása és szeretetétshége. Uram bocsá' - katolicizmusa ez az egész történet.

Találkoztunk még párszor. Jókat derültem valahányszor. Mert fergeteges volt a humora. Ez a másokkal, de főleg önmagával irgalmatlanul szigorú ember gyermeki módon *hülyéskedett*. Szóhoz sem tudtam jutni. Az 1980-as Kossuth-díj körüli hercehurcáról mesélt, amely igaz volt vagy sem, mégis elbűvölő, s többet mond el a rendszer üres töprengéseiről, mint egy szigorúan titkos pártdokumentum.

- Hárman voltunk fölterjesztve. Én, Csoóri, Pilinszky. Na, akkor összeültek. Legyen a Kálnoky. Úgyis meghal nemsoká, vigye a díjat. Isten őrizz, kiáltották többen. Nagypolgár. Jó, akkor legyen Csoóri Sándor. Pláne! Lázadó. Pilinszky? Még rosszabb. Katolikus. Klerikális reakció. Mégiscsak Kálnokynak kéne adni! Igen ám, de aláírta a Chartát. Kihúzva. Csoóri - szintén, kihúzva. Maradt Pilinszky. Ő nem írt alá semmit. Na bumm, most az egyszer lenyeljük a békát. Meg aztán Neustadt-díj második helyezettje. Egye fene. - Kálnoky nagyokat kuncogott, miközben mesélt. - Na, most mondd! Pilinszky meghalt, Csoórinak is volt infarktusa, ha jól tudom, én vagyok köztük a legöregebb, de élek!

Élt. Valóban. Túl oxigén-palackokon és túl minden földi hívságon. Sőt! Új bőrbe bújt. *Homálynokys Szaniszló*éba. Nagy sikeres ciklusok. Ereje: mint egy húszévesé.

Az Angelika-sarokasztal vendégeként találkoztunk utoljára.

Szerettem volna meglátogatni, de elhárított. *A gyógyulás hegyén* című verseskötetéből nekem a 348-ik jutott. Shakespeare és Petrarca-szonettek, alig belátható magasságokban. Megírtam neki.

Kedves Zsolt!

Pirulnom kell a meg nem érdemelt dícséretek miatt. Kevés ilyen hívem van, mint Te. De én nyár közepe óta súlyos beteg vagyok, félév alatt kb. 3 verset tudtam írni, még hosszabb levelet sem szabad írnom. Azt hiszem, ez az év lesz földi pályafutásom utolsó esztendeje. (Kiemelés tőlem, K. Zs.)

Szívesen beszélgetnék Veled, bár egy óránál hosszabb ideig még a társalgást sem bírom ki, mindentől halálosan kifáradok. Betegségemtől eltekintve is meg kell várnunk a jobb időjárást. Láttad, milyen kis lyuk-lakásunk van, feleségem is itt lakik, anyósom is késő délutánig itt van, mivel ő jön ide főzni, télidőben nem küldhetem el őket sétálni, amíg én látogatókat fogadok.

Hónapok óta úgyszólván senki se járt itt, mindenkit megkértem, hogy egyelőre ne jöjjön.

Ha megváltoznak a körülmények és egészségem is javul valamit, írni fogok. Kérlek, addig légy türelemmel.

Szeretettel üdvözl

1985. január 31.

Kálnoky László

Nem. Nem írt többé. A körülmények - nem változtak.

Végső szó a halálról

minden halál hősihalál - írta *Rákos Sándor*. Amit tett - hőstett.

Örmezei. De cseppben a tenger. Ezerkilencszáznyolcvanötben halt meg. Klasszikus. Nagy K-val, olyan naggyal, amilyen farkasréti sírján súlyosbodik. Körbeékelve, mozdíthatatlanul.

A LÉLEK VÉSNÖKE

Vészi Endre

Akkoriban az ápolatlan, hosszú haj dívott a peremvárosi csibészek körében és nem a költészet. Így voltam ezzel én is, mígnem a satupadra könyökölve az elandalító petróleumszagban kezembe nem akadt - a szorgalmas, ám nyilván saját zsebére dolgozó terjesztő jóvoltából - pár könyv. Köztük is *A teljesség ígézetében* című verses munka, *Vészi Endre* válogatott költeményei. A hátsó borítón igazi írói arc, ha egyáltalában létezik ilyesmi, de akkor, a hetvenes évek közepén, miután eleven íróat addig nemigen láthattam, ilyennek képzeltem az akkori irodalom reprezentánsát. Az a legenda, hogy *József Attila* óta *Bari Károly* érkezett a legmélyebbről az irodalomba, megállja a helyét, de az én eljövetelem sem volt fáklásmenet. Szakközépiskola, közepes eredményű érettségi, lakatos szakmával megpúpozva, aztán az ország legnagyobb gigantomániásan sötét gyárában (Csepel Művek) három kerek esztendő, a pokol tornácán, cuppogó, zsíros bakancsban, a grafitiszürke bőrön gusztustalanul feketéllő szőrtüszőkkel. Jó gyomrú férfiak, akik - ha egyáltalán megtörtént néhanap -, megölelték esténként nőknek éppen nem nevezhető asszonyaikat, akik a hivatalosak által sugallt emancipáció jegyében „majd én megmutatommal” a leállatiasodás fordított evolúciós útjára léptek.

Ilyen hangulatban. Ilyen körülmények közt, hajsza a lányok után, huszonegy évesen egyszer csak kinyílt a világ, még ha annyira is, hogy be lehetett lépni szórakozóhelyeknek kikiáltott istállóba, ahol, mily nagy dolog, egy idő után már nem pirították ifjújü arcainkat, hogy, na lássuk csak a személyi igazolványokat.

A József Attila lakótelepen történt.

Rendezett, szocialista kivakaródzás, a volt Mária Valériából. Ifjúnunkás utca. Húsos, érzéki lány. Házibuli. Én, aki akkor már arra vetemedtem, hogy sorokat papírra vessek úgy, hogy nem tudtam: rajtam, Vészin, *Illyésen* és még egy-két költőn kívül, akikről - nem az iskolában - hallottam, még sok százan írnak ebben az országban. Fölapoztam hát a telefonkönyvet. Hátha! Hacsak nincs titkosítva. Szóval Vészi Endrét kerestem. Csak jóval később olvastam Nemes Nagy Ágnesnél: „Az első költőt, akivel életünkben először találkozunk, a véletlen adja. A másodikat, a harmadikat, a századikat már választjuk.” Így történt. Vészi volt a *véletlen*. Ha van ilyen egyáltalán. Ha csak nem így volt kitalálva. Mint minden, ami megesik velünk...

- Jó estét kívánok! Vészi Endre író?

- Igen. Tessék.

- Verseket írok és szeretném, ha meg tetszene nézni őket... - köpni, nyelni sem tudtam, irtózatossá zavaromatt leplezvé bambán vigyorogtam újdonsült barátnőmre.

- Szívesen elolvasom, amit írt. Küldje el a címemre. De engedjen meg egy megjegyzést: azért illik bemutatkozni is...

- Hogyne, természetesen... szóval, Koppány Zsolt vagyok. És még egyszer, elnézést. Küldöm a kéziratokat...

Nagyot nyeltem, miután visszahelyeztem a kagylót. Körben a röhögés felerősödött, igitál te marha, a csajodat meg ne hagyd magára, mert lenyúlják...

Még aznap este, vagyis inkább hajnal felé borítékba csúsztattam általam legjobbaknak ítélt verseimet és hozzá levelet írtam, szépet és hosszút, sok-sok elnézést kérve.

A válasz nem késlekedett.

Bpest. 1976. március 26-án

Kedves Koppány Zsolt,

Verseit elolvasva, még nem tudok határozott véleményt kialakítani költői létezéséről. *Vannak tehetségre valló sorai (s ez nem kevés), de ezek még itt-ott közhelyekkel, ún. filozófiai általánosságokkal keverednek. Pld. egy jó sor: Fekete ruhában sötét szél rohan - vagy: Kenyerem a saját testem. (S ez utóbbi versben az a jó, hogy a hasonlat-sorozat - börtön -, következetesen végigviszi.) De az ilyeneket, mint pld.: A lélek rabja vagyok, vagy: Bilincsek rezzennek, tétova csörgések - mint sablonokat, ki kell szűrni. Azt hiszem, ez még nem a közlés, a publikáció, sokkal inkább a készülődés időszaka - a tanulásé kell, hogy legyen. Igen: meg kell tanulni - ahogy helyesen írja -, a szakmát. És ennek legfőbb módja az olvasás. Verset, tanulmányt, költői elemzéseket ajánlok állandó olvasmányul. Egy későbbi időben küldje el ismét a verseit és akkor majd személyesen is beszélgetünk.*

Minden jót kíván, s üdvözl

Vészi Endre

Nagyon meg voltam hatva. Hogy egyáltalán válaszolt. És ekkor döbbsentem rá, hogy semmit sem tudok. Iszonyatosak lehetnek a verseim. De talán mégis megéreztem bennük valamit. Levelét kézzel írta. Ahogy illik.

Találkoztunk. Ünnepi Könyvhét. Csepeli sátrak. A főtér szélén, a kihajló óriási faágak árnyékában. Én vagyok az, mondtam. Melegen üdvözölt.

Olyan volt, mintha könyve hátsó borítójáról lépett volna le, ahogyan visszavonult a bemutatkozásból és elhelyezkedett a napernyő alatt.

Találtam otthon egy mustársárga zakót, hozzá kockás inget és lefotóztam magam önkieldővel, hogy hasonlítsak némileg egy épkezláb íróhoz, ha már tehetségem akkortájt igencsak sekélyesnek bizonyult.

Újabb zsenéket is küldtem, kívárva az időt, iszonyú türelmetlenséggel. Most már biztosan jobb lesz!

Budapest, 1976. dec. 22-én

Kedves Koppány Zsolt,

elnézést kérek a kései válaszáért. Mit is mondjak? Verseiben van érdekesség, de még több bennük az érdekesség-akarása.

Őszintén szólva nem tudom még megmondani, ez esetben a tehetség jelentkezéséről vagy csupán egy közlési vágy kiéléséről van szó. Ne haragudják az őszinte szóért. Dolgozzon, tanuljon, csiszolja ízlését és próbálkozzék szerkesztőségekben.

Karácsonyi s újévi jókívánságait viszonzom

és minden jót kívánok;

Vészi Endre

Verseit mellékelten visszaküldöm

Szép az álmodozás, s a levél ellenére tovább dolgoztam, csiszolni próbáltam ízlésemet, jártam a szerkesztőségeket is, de erről inkább t ne essék szó.

Kapcsolatunk megszakadt, hogy miért, már nem emlékszem pontosan, talán oka lehetett *Kálnoky* figyelmeztetése, hogy ne rohangáljak fűhöz-fához, persze aki élt és mozgott akkoriban, az kénytelen-kelletlen szembesült verseimmel, de hát ezek voltak az én „egyetemi” éveim, ha már a valóságos felsőoktatásból kiszorultam. Ilyen módon aztán elsajátítottam a versírás minden csínját-bínját, igaz, beletellett jó pár év, mire magam is elismertem a valós hibáimat és végül sikerült tiszta szívvel rábólintanom egy-két jól sikerült soromra. Anyám is figyelmeztetett: legfontosabb az *alázat*. Alázat a művel szemben, alázat mások irányában. Nem volt könnyű. A leszerelés előtti súlyos pillanatokban váltottunk levelet.

Kedves Koppány Zsolt,

levelére és újabban küldött verseire csak azt válaszolhatom, hogy Maga már végeredményben elindult ezen a rögzös pályán, versei érdekesek, itt-ott szinte rutinosak, a modernnek elfogadott mai költészet jelrendszerét tekintve. Ez utóbbit némi bíráló hangsúllyal mondom, mert noha a korszerűség híve vagyok testestől-lelekestől, bizonyos aggodalommal látom a halandzsarutin elterjedését fiataljaink egy részénél. A valóságos emberanyagot, a belső megrendülést, az én és az adott világ szintézisének kivetülését hiányolom. Ez bizonyos mértékben a Maga verseire is vonatkozik. Ezzel együtt is, versei tehetséges indulót mutatnak. Több rostáló önismeretre, válogató igényességre biztatom.

Minden jót kívánva üdvözlöm

Vérsi Endre

Bpest, 1979. okt. 3.

1981-ben találkoztunk. Ő épp kifelé tartott, én befelé igyekeztem az Élet és Irodalom szerkesztőségébe. - Jól nézel ki - mosolygott. S így rögtön tegeződésbe csaptunk, mindenfajta külsőség, pertuivás nélkül. Ezt ugyan elfelejtette következő levelében, amelyben esküvői meghívásomra reagált.

Budapest, 1981. augusztus 12-én

Kedves Zsolt,

esküvőre szóló meghívását szeretettel és sok jókívánsággal tetézve köszönöm. Teszem ezt azzal az érzéssel, hogy egy szemlátomást mélyülő-fejlődő költőt köszönhetek új életszakasza kezdetén.

Mindkettőjüknek boldog házasságot kívánok -

Vérsi Endre

Verseskötetem kiadásra készen várt a sorára a *Magvető*-nél. Persze nem történt semmi, nem is reméltem, hogy valaha is meg fog jelenni, de az akkori átfutási időt ki kellett várnom. Vérszit olvastam minden mennyiségben. Valósággal megbabonázott a *Félhomályos zóna*, az író hangjátékainak addigi gyűjteménye. Természetesen azonnal hangjátékírásba kezdtem. Fő ihletőm-mé az ő hangjátékai váltak. Pedig akkorra elolvastam szinte minden jelentős külföldi hangjátékot magyar nyelven, amihez csak hozzá lehetett jutni. Beküldtem újdonsült művem a Rádióknak. *Bárdos Pál* dramaturg visszautasított, már nem emlékszem pontosan az indoklásra, mert telefonon lettem kiokítva. Elküldtem hát a kéziratot Vérszinek.

Bpest. 1981. nov. 10-én

Kedves Zsolt,

hangjátékát érdeklődéssel olvastam, s amit mindenekelőtt a javára kell írni: jó formakészségről, dialógust teremtő képességről győzi meg olvasóját. A riposztok szellemesek, finomak. (...) A visszautasítás indoklását (ha pontosan idézte), teljesen felületesnek tartom. Azt hiszem, érdemes drámai műfajokkal foglalkoznia.

Egyébként is: olykor olvasható verseiből látom, mint költő valóban előbbre lépett. Így tehát valószínű, hogy a különböző műfajokban párhuzamos fejlődésről van szó.

A Rádiónál ajánlom Bárdos Pál dramaturgot, aki okos, jó ítéletű ember. Hivatkozzék rám.

(Valóban. Várom kellett volna, s hivatkoznom Vészire. Szegény, pont az elutasítót javasolta. Többé nem kerestem a Rádiót...)

Örülök, hogy feleségében jó társra talált; az ilyen kapcsolat a kalandos irodalmi pálya nehézségeit is segít átvészelni. Mindebből, amit írtam, az következik, hogy tovább kell dolgoznia, tehetsége erre biztat. Érzésem szerint a legnagyobb akadályon már túljutott, a jelentkezésen. Gondolom - mint magam is, mint emlékezetem szerint a nagyszerű Hajnal Anna is -, már jónéhányan számon tartják.

Kézszerítással üdvözli

Véshi Endre

Végre! Fölhívott lakására. Krisztinaváros. A szomszédságban élt Babits, Kosztolányi, Márai. Alant a Vérmező. Az Attila úton sétáltam le a Mikó utcáig. Jobbra fönt, a valamikor a Vár oldalához tapadt *Logodfalva* helyét már csak az utcanév jelzi. A Tábor utca sarkán a hajdani Kosztolányi-villa hült helye, s az archív filmről ránkmaradt, önfeledten ugrándo-zó Kosztolányi, feleségével és Ádámmal. Csak álltam ott. Nagy-nagy irodalmi temető - gondoltam. És egyetlen őrizője, élő lelkiismerete: Véshi.

Fuldokolva értem az ötödikre. Virág és ital.

A feleségnek kézsók.

Margit asszony tényleg Greta Garbó. Ahogyan az író jellemezte őt. Olyannyira, hogy visszafogottsága is a hatalmas színésznőé. Sosem ült közénk, csak végtelen kecsességgel helyezte le a kisasztalra a tálcát, hátán a két, gőzöl-gő feketével.

Itt aztán tudnék élni - sóhajtottam, de Véshi nem hallotta meg. Hajnal Annáról beszélünk. - Tudod, volt egy írásom, amiben arról volt szó, hogyan és mikor ismerkedtem meg József Attilával. Valaki, a neve nem érdekes, cikkben válaszolt, hogy én akkor és akkor nem lehettem Nála. Nem reagáltam. Megtette ezt helyettem Hajnal Anna. Valami ilyesmit írt: ott ültünk a szobában, mi, fiatal költők, amikor Attila kiment a konyhába. Egy vékony, fekete fiúval beszélgetett. Véshi Endrének hívták.

Szóval még őt is! Egy ilyen nagyságrendű író-t sem ártatlanul megalázni. Akkor én, mit akarok? Az illem szerinti egy óra múltán elbúcsúztam. Akkorra már végleg a tegezésnél maradtunk. És a szeretetnél.

Roszbabul éreztem magam, mint bármikor. Pedig nem is olyan régen írta: (...) *Deprimált-ságát értem, mégse tekintse formalitásnak, ha éppen tehetsége tudatában erősebb tartásra biztatom. És reménykedjünk a verskötet létrejöttében is. (...)*

Elküldtem neki azt a közel ezerkétszáz sort, amit verseskötetembe szándékoztam fölvenni, a kiadóba leadott anyag fénymásolatát. Hamarabb jött a levél, mint gondoltam.

Bpest, 1983. ápr. 14-én

Kedves Zsolt,

elolvastam a kötetbe szánt verseket, s a legjobbakból összeállt bennem egy általam még nem ismert, fájdalmasan eredeti, érdekes költő. Persze hátra van még a válogatás, szerkesztés, tömörítés munkája, hogy könyv legyen belőlük, de a törzse az anyagnak kiadásra érdemes, karakterisztikus; a szó jó értelmében modern. (...)

Hát ezért nem adták ki akkoriban. Mert nem tömörítettem, nem szerkesztettem, úgy Isten igazából, no, meg talán nem is a legjobbakat illesztettem egymás mellé... S miközben ezen morfondíroztam elkészült novelláskönyvem gerince is, egy írást el is küldtem Vészinek, hogy melyiket, arra már nem emlékszem, de szívmengető válaszát idézem.

Bpest, 1984. júl. 30-án

Kedves Zsolt,

köszönöm a küldött írást; én ezt már megjelenésekor olvastam (feleségem is) és fölfigyeltem rá. Érdekesen kezeled benne az időt, az asszociációk jelentkezését, nem szokványos ritmusban váltakozó ritmikáját. És éppen az érzelmeknek és gondolatoknak ez a sajátos aritmiája adja különösségét, modernségét, ha úgy tetszik. Ha ilyen, ehhez hasonló színvonalú írásokra épül a tervezett kötet, az sok jóval bíztat.

Régen nem beszélünk; voltak némi zavarok is, a feleségem, majd én is, hogyan is mondjam, szabadidő programunkat betegeskedéssel is színeztük, node, remélem, mindez már múltóban. (...)

Ezután még párszor meglátogattam, sokat beszélgettünk, Pilinszkyn át a neo-neotomizmusig mindenről. Margit asszony csak nem volt hajlandó mutatkozni. Ilyen csöndes, illedelmesen visszavonuló hölgyet én utoljára Zolnay Vilmos feleségében ismertem meg. Ez az alázat plafonja. Ettől lettek ők is, Zolnayék is - elválaszthatatlanok.

Apát kerestem Vésziben is. Ő maga jegyezte meg, hogy idősebb apámnál három évvel. Nem baj, gondoltam, csak vegye át valaki a stafétabotot. Valamit megérezhettem. Mindeközben beszélgetés-esszébe is kezdtem, lassan könyvvé formálódott, első fejezetét azonnal megküldtem neki.

Bpest, 1985. május 10-én

Kedves Zsolt,

most, hogy elolvastam, az illedelmes szokáson túlmenően, köszönöm, hogy elküldted a Pilinszky emberi s költői személyiségét oly sok felől átvilágító - hogy is nevezzem? - interjú-koszorúdat.

(...) Ezzel a szép és gondos munkáddal hozzájárulsz, hogy egy egyedülálló költő és ember láthatóbbá legyen. S ez irodalomtörténeti feladat is, amit mások helyett most elvégeztél.

Gratulálok, sok jókívánsággal

Véshi Endre

(A kihagyott sok-sok pozitív kicsengésű szót direkte hagytam el, nehogy meggorroljanak rám, akik ab ovo gyűlölnék.)

- Meghalt az apám - mondtam lehajtott fővel, legközelebbi találkozásunkkor. Egyik apám se élt már. Zolnay, Kálnoky, mind-mind halottak. Vészi volt az egyedüli reménység. *Hétköznapi passió* címmel írtam naplószerű novellát apám haláláról, megpróbálva eleget tenni a distancia követelményeinek. Ott, helyben elolvasta. Elemezte, ízekre szedte. Szidott és dicsért. Aztán váratlanul, rátért - vajon mi lehet az oka abszolút sikertelenségemnek? - Jó a modorod, a neved, irodalmi értelemben, remek, jól nézel ki, az írásaidal sincs semmiféle különösebb baj. Egyszerűen nem értem!

Láttam, úgy töpreng, mind az édesapám. Persze ő nem mondta, hogy kisfiam, tanulj ki egy rendes szakmát, mert kenyér nem terem a betűből. Nem mondott semmit. Aggódott. Megszeretett, azt hiszem. Vésnökinas volt. Alaposan kitanulhatta a szakmát, az bizonyos. A lélek vésnöke lett. Pszichoterapeuta volt, fölülemelkedve a hivatásosakon. Gyözködnöm kellett; vegyen részt ebben, az ő szóhasználatával élve „interjú-koszorúban”.

Budapest, 1986. január 26.

Kedves Zsolt,

szükségesnek érzem, hogy az előszóban elmondottak után kicsit részletesebben is szóljak novelládról. Kemény, izgalmas, mondhatnám kegyetlen írás, magaddal és az olvasóval szemben is. De hát a művészetnek része a kegyetlenség, a szinte önmegsemmisítő szembenézés a halállal, s annak groteszk mozzanataival. Bizarr rekviem, mondhatnám alcímként írásodról. Írásod szaggatottsága, zaklatott ritmusa, a naplószerűség, a rapszodikus emlékezés, jól fejezi ki a megrendülést, amelyet ilyen eszközökkel háritasz át az olvasóra is. Csodálkoznék, nem mintha irodalmi állapotainkat akárcsak kielégítőnek is tartanám, hogyha ez az írás nem találna helyet valamelyik lapban, folyóiratban.

Ami az interjút illeti, jó lenne valamiféle elgondolásodat ismerni, mert az ilyesminek csak akkor van értelme, ha valami eredeti érdekességű gondolat kapcsol össze, vagy éppen választ el bennünket.

Sok jókívánsággal üdvözöl

Vészi Endre

Aztán kórházba került. Haller utcai kardiológia. Apámat itt érte exitus. Pizsamában, vékony alak. Elém jött. Narancsot vittem neki. Szótlatlanul ültünk, látta rajtam a szomorúságot, de megnyugtató, hogy jobban van. Az éjjeliszekrény fiókjából előhúzott egy papírlapot. Kézíratos vers.

- Csak vázlat - mondta. Mohón faltam a sorokat. Valamiféle búcsút éreztem belőle, de nem voltam bizonyos benne. Ebből a versből lett később *Az ittmaradó város*, posztumusz kötetének címadó költeménye.

A beszélgetésszé kérdéseit megküldtem neki, föl is készült, szememre vetette, hogy a kérdések túl általánosak, illetve elvontak, de azonnal vissza is vonta, mondván, így a válaszolót is arra készíti, hogy elvontabb legyen, mint valaha. Az utolsó kérdést már ő maga írta meg, izgatott volt, mind a vad, kinek föllelik a nyomát és elindul ellene a hajsza. Sem a folyóirat - sem a könyvbéli megjelenést már nem érthette meg. Műtőasztalon halt meg. A gyomrában egy ér... Hetvenegy éves volt. Leveleit őrzöm, mint „hulló tárgyakat a föld”.

Ezerkilencszáznyolcvanhét óta csak Halottak Napján vagyok vendége a Farkasréti temető egyik dombján. Mécesláng mellett beszélgetünk. Az árvaságról.

A HATVANÖTÖDIK HATTYÚ

Nemes Nagy Ágnes

Már sötétedett, amikor kimerészkedtem. Az egyetlen telefon bágyadtan lógott zsinórján, de működött. Zseblámpafénynél szaladt végig mutatóujjam az N betűkön. Királyhágó utca. Ez az! Sután szorítottam a kagylót fülemhez, miközben a Szép Versekben évente visszatérő, különös szépségű *nő* arcát láttam magam előtt; most hetvenhatot írunk, ő huszonkettes, az azt mondja, hogy - szóval ötvennégy éves, bánom is én, lovak és angyalok, angyal ő is, tehát nem küldhet el melegebb éghajlatokra, ismervén az angyali lét természetrajzát, főképp, ha valaki Isten első számú angyala. Kissé rekedtes hang, de simogató, innen meg, a torokban aritmiásan csapkodó szív kényszerítette dadogás.

- Kezicsókolom...

- Nemes Nagy Ágnes, tessék.

- Szóval, nem tetszik ismerni engem, Koppány Zsolt vagyok, verseket írok és szeretném ha...

- Küldje el a címemre, aztán hívjon egy hét múlva. - Mosolygott. Pedig nem láthattam az arcát, mégis, biztos voltam benne.

Szonettekét küldtem. Legalábbis azt hittem azok. Olyan tetszetős név. Olyan *nett*. Pedig, azt se tudtam, eszik-e vagy isszák.

Újabb telefon, percre pontban, egy hét múlva. - Jöjjön föl hozzám. - Azt hittem, nem jól hallom. Nő, ötvennégy évesen. Én meg? Huszonegy. Surmó. Ha van az intelligenciaszintnek mérhető alsó határa, akkor én voltam az etalon. Sebaj. Testi és szellemi gerontofília? A testi természetes ebben a korban, a velemkorú lányok inkább varangyosbékát csókoltak volna királyfivá. A szellemi; nos, ilyen nagyságrendű költőt találni huszonéves hancúrlányok között, mintha gyémánt után kutattam volna a csepeli gyárat hatalmas abroncsként szorító erődítmény-magasságú betonkerítésének gazzal benőtt tövében.

Előkerült az érettségi öltöny, anyám jelezte, a Királyhágó utca úri környék, Nemes Nagy úrinő, úgyhogy viselkedjem úriemberhez méltón. Nyakkendő is kötöttem, meg a további intelmek, egy vagy három szál virág és kézcsók, az a minimum.

Nyáreleje volt, június első napja. Az Alkotás utcától gyalogosan kaptattam föl a Böszörményi útig. Úr próbáltam lenni. Természetesen mozogni. Mint kolléga, aki fölugrik a másikhöz. Filmekben láttam addig ilyeneket. Mi lesz, ha megtetszem neki? Mert nekem biztosan tetszeni fog!

- Kerüljön beljebb - invitált és mosolygott. - Már lefőztem a kávé, hány cukorral issza? - Olyan természetes volt, mintha együtt nőttünk volna föl. - Hoztam virágot - nyújtottam felé, de kézcsókra nem került sor.

A képek alapján nem ilyennek képzeltem. Azokon szigorúbb volt a tekintete. De később megtudtam, valóban az. Szigorú. A Baár-Madasban nevelkedett, tanította őt Áprily. Neki mutatta meg az első verseit.

A kockacukrok, volt vagy négy a csészealjon, mind belemerültek a forró, fekete lébe. Akkor ittam feketét életemben először. Gondoltam, legalább édes legyen...

A költő valami kerevetfélére ült, lábát maga alá húzta, én meg egy stílszéken kucorogtam, egyenes háttal, kimért mozdulatokkal, hogy természetesnek látszódjam. Ő elővette kézirataimat és belelapozott a papírok sűrűjébe. Belebambultam a sok látnivalóba. A falon ovális kép; sublót, dísz tárgyak össze-visszasága. A másik szobából csak annyit lehetett kivenni, hogy polcok merednek rengeteg könyvtől roskadozva.

- Látja, itt kell élnem, egy budai bérházban.

- És ez nem jó? - kérdeztem naívvul.

- Á, meg lehet örülni a zajtól, minden csupa kosz. Kertbe vágyom leginkább. A természetbe. Na, de nézzük a Maga verseit. Szonettek. Tudja egyáltalán, mi az a szonett?

- Hát az...

- Halvány fogalma sincs róla. Először is, azt ajánlom: szerezze meg *Hegedűs Géza A költői mesterség* című könyvét és tanulja meg átólzetig. És gyakoroljon. Írjon le például egy fát. Vagy akármit, ami az eszébe jut. Most pedig, itt van papír, toll. Írjon ide hatodfeles jambusokat. Ilyet például: „Kellesz te még víjjogni mint a vércse”.

Bár eszembe jutott volna a Kosztolányi vers folytatása! De csak ültem, babráltam a tollal, bele-beleittam a közben jéggé fagyott kávéba, de csak nem jöttek a sorok. Nem is jöhettek. Abban maradtunk, hogy fél év múltán ismét egyeztetünk telefonon és újra fölkereshetem őt.

Nagyon le voltam sújtva. Pedig Vészi Endre figyelmeztetett. Ezek még nem versek. Na, majd én megmutatom. Persze, a könyv, kaphatatlan volt. Hajnal Anna nyomta később a kezembe a saját példányát, amelyet még neki és *Keszinek* dedikált a szerző, de ha egyszer meg kell tanulni azt, amit meg lehet tanulni, ezen ne múljkék.

Rengeteg szonettet írtam. Petrarca-félét. Persze se fülük, se farkuk nem volt, de szabályosak voltak, annyi szent. Egy jambus el nem hibbant. Tél lett közben, hetvenhat tele, a szél úgy pirosította az ember fülét, mintha miniumba mártották volna.

A meleg szobában lassan engedtem föl, mint a mélyhűtőből kivett mirelit. Kávé, most már csak három cukorral, ízlett is, azóta sem tudtam leszokni róla. Amit észrevettem: a költő állandóan cigarettázott. Közben hatalmas hajkoronámat dicsérte, drótkemény jellegét, én meg magabiztosan dőltem hátra a nyikorgó széken.

- Na látja. Nem is olyan ördögös ez a versírás. Most már csak az a baj, hogy ez volt a megtanulható. De ettől még nem lett költő. Lehet, hogy sose lesz az.

- Mi más lehetnék? - fortyantam föl.

- Például prózaíró lesz, akkor sem fog összedőlni a világ. Semmit sem lehet előre tudni. Itt van például *Orbán Ottó*. Teljesen el volt keseredve. Reménytelennek tartott mindent. És látja, milyen nagyszerű költő és kiváló műfordító! - Bólintottam. Jó, jó, de mikor leszek én Orbán Ottó? Ő biztos akkor kesergett, amikor már birtokában volt mindennek, ami elsajátítható és költő volt - kétségtelenül. Hol vagyok még ettől? Várni? Az egyenlő a halállal. Pedig, ha akkor tudtam volna, hogy még mennyit kell várni. És azóta is...

Nemes Nagy Ágnes tanár volt. Ha ezt nem is tudom róla, akkor is: minden mozdulata, pillantása, kemény mosolya, a tanítvány felé tett minden gesztusa ezt bizonyította. Mert azért mégiscsak talált egy-két „kifordult” jambust, éktelen rossz rímet, vagy ha jó is volt a rím, hát elcsépelt. - Tudja, a Nyugatosok lelőtték előlünk a szinte valamennyi épkezláb magyar rímet. Úgyhogy vigyázni kell. Mert visszacseng Tóth Árpád, Kosztolányi, Babits. És modernebb, ha

jobban tetszik, mai sorokat kérek. Ez például jó: „keramit / szódás izzadt muraközt.” Ilyeneket.

Nem baj. Örültem, hogy itt ülhetek, nézhetem őt, megbabonázva, szinte magamba szíva minden mondatát. Váratlanul megkérdezte: - Maga szerint kik a legjobb költők ma Magyarországon?

Kétségeestem. Hogyan hagyjam ki őt? Ha meg felsorolom a többi közt, talán illetlenség. Olyan, mint amikor az embernek kiadják a ki tudja hányadik kötetét, ahol felsoroltatik eddigi műveinek lajstroma, és a szerző utoljára odabiggyeszi legújabb könyvének címét és hogy mit is tartalmaz.

- Szerintem, a Nyugat harmadik nemzedékének jó pár tagja. Kálnoky, Vészi, Hajnal Anna, Rónay, Weöres, Vas István.

- Tudja milyen Vas?

- Jó költő.

- Az kevés. Olyan kemény, mint a vas.

Ehhez nem szóltam semmit, de mint gyakorlott lakatos, arra gondoltam, hogy a vas képlékeny, azért edzik acéllá. De, gondoltam magamban, nem kérem számon pont Nemes Nagy Ágnestől a vas-szén ötvözetek állapotábrájának idevonatkozó görbéit. A hasonlata így is magáért beszélt. Aztán folytattam: - És ott az Újhold. Rákos Sándor, Rába, Végh György, de a legnagyobb mind közt: Pilinszky János. - Ágnes bólintott, s nagyot szívott cigarettájából. Nem sértődött meg, hogy nem említettem a felsoroltak közt. Inkább arról beszélt, hogy a jó vers attól jó, *ahogyan* meg van írva. - Tíz deka disznósajtról is lehet kitűnő verset írni!

A fiatalabbak is sorra kerültek. Itt Gergely Ágnes jelöltem meg. Aztán a pályája elején álló Szentmihályi Szabó Pétert. Nevét ismerte, verseit azonban nem. Lelkére kötöttem, hogy olvassa el az *Ének a civilizált emberről* című első Szentmihályi kötetet.

Támaszkodjatok bátran a levegőre - súgta valami megfejthetetlen hang a Pilinszky-sort, amikor leértem a villamosmegállóba. Nem is tehettem mást. Nem bírtam mozdulással. A párás villamosmelegben eszembe jutott a tíz deka disznósajt. Csak jóval később, *Illyés Gyula Naplójegyzetek 1983. I. 2.* című írásában olvastam: „Az írásművészetben - az írástudásban - a szépírók örök vallomása szerint nem a leírandó tárgy, hanem a leírás mikéntje tekintendő értéknek. A waterlooi csatáról két hadijelentés maradt ránk. Az angol vezérkaré és Stendhalé.” Igen ám, de a tárgy, jelen esetben ez a hatalmas csata, azért mégiscsak nagyobb esemény, mint tíz deka disznósajt. Inkább olvasom az angol vezérkar jelentését, mint egy nagyon jól megírt költeményt tíz deka disznósajtról. Ebben maradtam. Magam leszek a tárgy, csak a legmagasabb fokon kell körbejárni önmagamat.

Többször nem voltam nála. Telefonon érintkeztünk olykor, amikor is novellisztikámmal ostromoltam. De ez már a nyolcvanas évek közepén történt. Nem tudtam magam megszerettetni vele. Miért? Talán, mert tanár volt. A tanárnak mindenki fontos tanítványai közül és nem emel ki egyet a sok közül. Meg, talán „leérettségiztem” nála. Jó, közepes eredménnyel. Mehettek Isten hírvél. De szerelmes voltam. Most már egyértelműen a szellemébe. Verseit lassan bevontam egy általam kreált új Evangéliumba. Ahol már szép számmal szerepeltek költők és festők, szobrászok, írók és zeneszerzők. Balettművészek és koreográfusok. Legjobb műveikkel.

Megindul az Újhold! Suttogták innen-onnan, na, mondtam magamban, ott a helyem, de aztán lefűjták az egészet, ha már egyszer betiltottuk, miért élesztenénk újra? Így gondolkodhattak az

akkori elvtársak, aztán mégis megszületett valami, egy évkönyv, amely az Újhold nevet viselte, és az 1986-os ünnepi Könyvhét egyik szenzációja lett. Akkor, ott találkoztunk utoljára, személyesen. Beírt a könyvbe ő is, Lengyel Balázs és Lakatos István is. Aztán beültek a Zserbóba.

Fölbuzdulván az évkönyv láttán, elküldtem Pilinszkyról szóló beszélgetésszémet, amely közben megjelent az *Életünk* című folyóiratban. Nem láttam ennél fontosabbat, ez aztán igazán újholdas írás. Már elhúzták a delet, amikor telefonáltam. Nagyon mérges volt. Hogy én milyen jogon zavarom. Azt hiszem én voltam nagyobb zavarban. Aludt még. De azért mondott egy-két dolgot, nem is nagyon értettem: - Az ember, tudja, nem arra kíváncsi, hogy Pilinszky szereti a borsófőzeléket, vagy sem, hanem a mélyebb összefüggésekre.

Ebben maradtunk. Annak idején őt is szerettem volna belevonni ebbe a beszélgetés-sorozatba. Nem vállalta. Most meg ez a borsófőzelék.

Úgy látszik mindnyájan meghülyültünk: a szerkesztőség és a válaszolók, Kocsis Zoltán, Töröcsik Mari, Maár Gyula, Major Ottó és Belohorszky Pali.

Ez az írás nem fért be az Újhold-évkönyvek egyikébe se. Levelet írtam. Ő sohasem válaszolt, ezt meg is mondta előre. Megírtam, ha valaki Újholdas a fiatalok közül, az én vagyok. Mindezt bőségesen kifejtettem. Újabb telefon. - Beszéljen Kukorelly Endrével, ő foglalkozik a fiatalokkal.

Hát nem!

Csak a Nyugat-lánccal, ezzel a ragyogó evolutív folyamattal vagyok-voltam hajlandó tárgyalni. Ha nem kellek, hát nem kellek. Talán szebb így. Így szeretni. Hogy minket nem igazán...

Ezerkilencszázkilencvenegyben temettük. Semmi céco, a Köztársasági Elnök is visszafogottan beszélt. A Baár-Madas kórusa énekelt. Aztán egy tévéműsor, ahol az üres lakás, amely a parkettától a plafonig föl volt újítva - megdermesztett. Az összes képzelőerőmet összeszedve sem tudtam megidézni az akkori önmagamot és Ágnes, ahogy a sarokban diskuráltunk. Vele halt a Királyhágó utca is. Föllapoztam régi tanulmánykötetét. „Koppány Zsoltnak a 64 mellé még néhány hattyút ajánlok, barátsággal, 1976. június 1-jén. Nemes Nagy Ágnes.” A hatvanötödik hattyút is leltárba vették, mint azt, amelyiket Bruges-ben látott az egyik folyócskán himbálódzni sárga csőrén lila pecséttel: „B. 64.” Mert ő a hatvanötödik hattyú. Valahol a Farkasrét és az ég legteteje között. Hattyú volt. Szép, hideg madár. Ő, aki maga volt a *műve*, nem melegített föl. De úgy világított, mint a sarkcsillag, *Jovánovics György* készítette sír-emlékét. Immár legenda: a szobrász kézírásos verset kért, rá is talált a *Szobrokra*. A lap másik felén egy új vers, annyiban új, hogy sem Lengyel Balázs, de talán maga Ágnes sem tudott a létezéséről. *Szobrok II.* címet kapta. Ha csak ezt, a megtalált verset írta volna, akkor is százados jelentőségű. Mondják rá, a legnagyobb nőköltő. Van ilyen egyáltalán? Költő. Nemtelen. Amilyen az a bizonyos, mennyországi hattyú. A hatvanötödik.

TALPALATNYI PARKETT

Vas István

Valami olyasmit írtam Neki, hogy reszketve állok a küszöbén, mint hajdanán ő, amikor Kosztolányihoz először betoppant. Minden erőmet összeszedtem, hogy szép levelet írjak, remegve az esetleges visszautasítástól, de az iránta érzett tisztelet érzékeltetésére. Esetlen, suta verseket is küldtem, talán még én is csupa nagy betűvel kezdtem minden sort, ahogyan ő, egyedülállóan, az újabb magyar irodalomban. Postafordultával jött a levél, melyet kézzel írt, jobbra, lefelé dőlő sorokban.

Szentendre, 76. június 7.

Kedves Uram,

köszönöm érdekes, színes levelét meg a belém vetett bizalmát -, amelynek azonban nem egészen tudok megfelelni, mert elküldött verseiből nem alakult ki bennem határozott kép. Annyi bizonyos, hogy érdekesek, eredetiek, de nem tudom, ez az eredetiségük egyáltalában osztható-e. A kérdést bonyolítja, hogy merész gondolat- és képzettársításai nem valamilyen öntudatlan, szürrealista fantáziára vallanak, hanem határozottan személyes és értelmi találékonyságot igényelnek.

Mindezt egyszerűbben úgy is mondhatnám, hogy határozottan tehetséges, de nem bizonyos, hogy ez a tehetség éppen költőinek mondható.

Talán ha egy év múlva elküldi újabb verseit biztosabban tudnék mondani.

Addig is minden jókívánsággal üdvözlö:

Vas István

Ui: A verseket csatoltan visszaküldöm.

Az egy esztendő „természetesen” nem bírtam kivárni, sokféle hatás ért már akkorra, úgyhogy vettem a bátorságot, végigkínálódva a nyarat és a koraősz, annyi verset olvasva, hogy az már-már világcsúcsot döntögetett és elküldtem újabb, általam versnek nevezett irományaimat. Vas újra válaszolt, ugyanúgy villámgyorsan, pedig mindenféle kifogásokat kereshetett volna, hogy éppen alkotófolyamatban van vagy mit tudom én, amit ilyenkor szoktak mondani. De nem. Ő azonnal reagált valahányszor, s hömpölygő, dőlő soraival fölkeresett a peremvárosi gyárszálon lapuló megrogyant öreg házban.

Bp. 76. október 19.

Kedves Barátom,

új versei (melyeket csatolva visszaküldök) ezúttal is érdekesek, szellemesek, tehetségesek.

De még mindig túlteng bennük a mesterkéeltség, különcködés, fölösleges szenzációvadászat.

Azt javaslom, várja ki türelmesen, amíg költői természete magától kiforr.

Jókívánságokkal üdvözlö

Vas István

Ezen intelmeket igyekeztem továbbadni nemrégén egy főiskolai költőcsapatnak, hogy várjanak, mert a költői természet, kialakul. Ezt persze nem úgy kell érteni, hogy akkor mégse

születik az ember a művészetre; de ahogyan az alacsony, satnya gyermeket sem lehet közép-kori kínzóeszközökkel nyújtani, hogy szép szál ember váljék belőle, ugyanúgy nem lehet idő előtt érett költővé-íróvá válni. Csak hát... nincs türelmetlenebb az ifjú tehetségnél, szeretné viszontlátni önmagát a tükörben, a tükör pedig a publikáció, majd a reakciók, az úgynevezett kritikák vagy a „küldjön újakat és majd meglátjuk” elhárító gesztusok. Mondták: a dilettáns ilyen levakarhatatlan, hiába mondják neki, hogy amit tesz abszolút fölösleges. Ilyenkor Szentmihályi Szabó Péter egyik hozzám intézett levélsora dereng az emlékezetben: „valamiféle etikai-esztétikai jóistennek kéne lennem ahhoz, hogy mások munkáit maradéktalanul meg tudjam ítélni.” No, van-e ilyen Isten közöttünk? Van. Maga az Isten. A többiek? Lehet véleményük. Ítéletük azonban - soha. Nem is áll jól. Ne ítélj, hogy ne ítéltes.

Az új évben megküldtem neki az Egyetemi Lapokban leköszölt két versemet. Az akkori lapot *Kulin Ferenc* szerkesztette, s bizony nem derült föl az arca, amikor kiderült, hogy nem vagyok bölcsészhallgató, csak itt, a volt Centrál Kávéház (akkor az ELTE-klubja) szomszédságában mérem a pertlit a papoknál, az Ecclesiában. Nem is jelentem meg többször e jeles lapban.

Bp. 77. január 12.

Kedves Barátom,

kórházban voltam, tegnap értem haza és találtam itt kedves és öröndetes levelét.

Nagyon örülök ennek az első két, nyomtatásban látható versének és annak is, hogy a rangidős Szentmihályi Szabó bocsátotta útra őket, méghozzá okosan, pontosan, szellemesen.

További sikereket és minden egyéb jót kívánva az új évre

szívélyes üdvözléssel

Vas István

„Szonettkoszorút” is írtam akkortájt, amire így reagált: (...) *én az ön helyében ezt a verset nem küldenem sehová - kezdetnek talán inkább egy szonettet iparkodnék tető alá hozni. (...)*

Egyetlen ideges szó, szóösszetétel, hogy na most már aztán elég, küldje írásait a jó fenébe - el nem hangzott. Sem leveleiben, sem személyes beszélgetéseink során. Katolikus vonások voltak ezek, a szó *egyetemes* értelmében. Sértődni se láttam. Hallomásból sem ismerek olyat, hogy valakit leteremtett volna. Akkor sem, amikor a tragikus sorsú esszéista amúgy humorosnak szánva megjegyezte neki: Radnóti - nagy sors, kis tehetség. Vas csak dűnnyögött valamit, hogy azért nem teljesen úgy van a dolog, de hát mit is ellenkezett volna, egy ilyen badarság hallatán! Akkor sem jött zavarba, amikor *Gráci* (Galsai Pongrác) vallatta őt a New York Kávéház különtermében számos közönség előtt, hogy mondd csak Pistám, miért lettél te katolikus? Vas csak ennyit mondott: - Életbe léptek a zsidótörvények, én Kassák nevelt lányának, *Etinek* udvaroltam, Kassákné meg azt mondta: nézze Pista, se nekünk, se magának nem jó, hogy neve előtt ott van, hogy *izr.* Hát ennyi. Átkeresztelkedtem. - A teremben derűtség, csak néhányan - remélem - érezték meg, hogy az akkori döntés háttere valóban ez lehetett, de Saulusból Paulus lett attól a pillanattól, mindhaláláig.

Tudtam, milyen nagy barátságban van Hajnal Annával. Anna verset is ajánlott neki és elmesélte nekem, milyen nagyra tartja. Anna néni hetvenedik születésnapját köszöntöttük a Kossuth-klubban, amikor is az est végén elmaradhatatlan, széles kalapjában, pipázva a nagy tömegben mellém sodródott Vas István. Huncutul nevetett, megveregette a vállamat és csak ennyit mondott: - Mire hetvenéves lesz, Magának is tartanak egy ilyen szép estet! - Huszonkettő voltam, s arra gondoltam, a holnapot nem érem meg, nemhogy még közel ötven

esztendő. Miért mondta? Talán meg akart menteni a későbbi szenvedésektől, hogy ha lehet hagyjam abba, amíg nem késő, netán csak akkor írjak, ha annyira szükségem van rá, mint a kenyérre, levegőre, vízre.

Szántó Piroska - akinek egyik festményét Hajnal Anna kisházában láttam - vette föl a telefont. Igen, olvasták. Mármost a H.A.-ról írt visszaemlékezésemet. Úgy érezték, mintha Anna ott ülne közöttük. - Jaj, ha minden fiatal ilyen lenne, mint Maga! Aki így tiszteli az öregeket...

Igen-igen szerettem volna, ha dedikálja könyveit. Majdnem egy tucatot. Ha találkoztunk, persze, nem volt nálam egyetlen könyve sem. Lakására ő sohasem hívott, Szentendrén meg nem nagyon mertem zaklatni, bár egyszer..., de ez később történt. Lamentálásomat huszárvágással oldotta meg.

Bp. 83. november 30.

Kedves Barátom!

Köszönöm igazán jóleső levelét. Persze, hogy szívesen dedikálom a köteteimet. Legegy-szerűbb volna úgy intézni, hogy valamelyik szerdán vagy pénteken behozza őket az Európa Könyvkiadóba, V., Kossuth Lajos tér 13-15. V. em. (lift van, díjmentes), 1-től 2-ig, ott megmondják, hol talál. De biztonság kedvéért előbb, 11 h. körül hívjon föl otthon (151-856), nehogy aznap véletlenül ne menjek be. Addig is elküldöm egy kedves könyvemmet (bár én csak közreműködtem benne).

Örülök, hogy a lakáskérdésük jóra fordult. Kedves feleségének kézcsókomat küldöm a könnyért, amit egy öreg költő verse csalt a szemébe - meg a foglalkozásáért is, Magának sok szép verset kíván és szívből üdvözlí

Vas István

A kötet, amelyet nagy örömmel forgattam, József Attila „Költőnk és kora” című összeállítás volt.

Etit, Nagy Etelkát pillanatra sem tudta feledni. Ezért gratulált feleségem foglalkozásáért. Mert balettművész. 1984-ben egy kis estét koreografált az akkori Bartók Gyermekszínházban (Vas István ifjúságának idején ez volt a híres Parisien Grill), ahová meghívtuk őt is, Szántó Piroskát is, no, meg Vésziéket. Mindenki el volt ragadtatva. Azt hiszem, belül, talán Vas István volt a legjobban megrendülve. Feleségemben Etit láthatta viszont, ahogy ott lebegett a színpadon, a C-moll zongoraverseny rachmaninovi légörvényein.

Őt is be akartam vonni beszélgetésszé-sorozatomba, kérdéseimet elküldtem, de csak nem jött a válasz. Megvolt az oka.

Bp. 86. november 15.

Kedves Zsolt!

Szégyen, de nem találom, sehogy sem találom a kérdéseidet. De ne bánd, mert úgysem tudnék felelni rájuk. Egyre nehezebb az élet is, az írás is, egyre nehezebben tudok el-bánni mindazzal, ami szorít, már pedig szorít az egész élet -, ha patetikusabb volnék, azt mondanám, a halál. De nem mondom, hanem igyekszem valahogy lélegzeni a szorítás-ban. (...)

Bántam is én a kérdéseket! Tudtam, nagyon szeret élni. Minden szorítás ellenére. Csak fölkerestem Szentendrén! 1986-ban. Késő nyár volt már, sötétedett, mire odaértünk. A kertben hosszú asztal körül *Lator László*, *Várady Szabolcs*, Piroska és Vas István, s még páran, akiket nem ismertem.

Az akkori zavaromat ma is érzem. Feleségem lefotózott engem és Pista bácsit, én meg dedikáltattam vele a *Fra Angelico* díszítette *A názáreti Jézus története* című könyvét. - Hogy is hívják a kedves feleségedet? - kérdezte közel húzva magához. - Arankának - súgtam vissza. Aztán gyorsan búcsút vettünk. Otthon, kinyitva a könyvet, lám, Angéla lett belőle. - Hát szebb név, mint az Aranka! - derült föl feleségem.

Egyik legutolsó interjújában arra a kérdésre, hogy mit szeretne még megkapni az élettől, valahogy így válaszolt: - Jó halált. Mit is várhatna az ember ebben a korban?

Nyolcvanegy éves volt, amikor megtámadta egy alapjában véve ártalmatlan kór. Herpes zoster. Övsömör, amely „szerencsés” esetben kívül, a bőrön jelenik meg, az idegdúcok mentén. Ha a szemén ütközik ki, megvakulhat az ember. A „jó” halált nem kapta meg a sorstól. Két hónap szenvedés. Először azt hitték, a foga fáj. Nem, a herpes zoster befelé tört, a nyelőcsővön át a gyomorba.

Ezerkilencszázkilencvenegy decemberében temették, a római katolikus szertartás „dogmái” szerint. Nemrég közreadott levelében így írt Nemes Nagy Ágneshez és Lengyel Balázshoz: „és hiába, nem tudok más dogmákat elfogadni, csak a katolikus egyházéit, azokat sem minden fejcsóválás nélkül.” Azt mondta egyszer, neki nem talpalatnyi föld kell, hanem talpalatnyi parkett. Az utóbbi ott kopott, recsegett talpa alatt sok-sok évtizeden át. A föld, immár fölötté súlyosodik. A hatalmas obeliszk mintegy kijelöli a legújabbkori magyar irodalom bermuda-háromszögének egyik csúcsát. Nagy László, Nemes Nagy Ágnes és Vas István között feszül e földdarab. De vigyázat! Ha rálép, elnyeli a *gyanútlan idegent*.

1992-94.

MINIESSZÉK

LENNI VAGY NEM LENNI

Mit nem adna a magamfajta, ha láthatta volna annak a vízvezeték-szerelőnek az arcát, aki a Kossuth-díjas, Kiváló Művészt, minden idők legnagyobb magyar balett-táncosát mustrálgatta, hogy vajon mit akarhat, netán gúnyt űz belőle; de nem, a római arcél picikét rándult, s csak annyit mondott, ide nekem a tábori csősatut, a menetvágót és bele fog tanulni. Pilinszky említette valahol, hogy aki tehetséges egyvalamiben az mindenben az. Miért volt-e mozdulat? Mert ez a gigászi ember röstellt malmozni. Tétlenül ülni a félhomályban feledve múltat és jövőt, gyermekei arcába belenézni, hogy „ez van, majd csak leszen valahogy”. Jó szerelő lett. Olyan szinten kezdett a hímzésbe is meg a varrásba, mint a régi tűforgatók. A hivatalosak még csak a fejüket sem csóválták, talán még az is lehet: nem gondoltak semmire. Igen. Ők, a hivatalosak. A meghívottak.

A kiválasztott tovább lépdelt meredektől terhes útján. Nem lehetett meghajlítani. Csak törni. Mások vagy önmaga által. Mesélik, kibírhatatlan volt. Mint *József Attila*, *Ady*, *Latinovits* és még sokan (és bizony nagyon kevesen) azok közül, akik kinőtték önmagukat és arra készülődtek, hogy belenőnek a kozmoszba. Pedig nem volt ő különb, csak *Kosztolányival*: különböző.

Mint a legelhivatottabb interpretátorok, semmi mást nem tett, csak szolgált. Az alkotót. A koreográfiát. Ahogy belépett az Operaház színpadára, mintha vezényszóra - gombóc szorongatott ezernyi torkot. *A nép ámul a tanításán, mert úgy tanított, mint akinek hatalom van a kezében, s nem úgy, mint az írástudók*, akik tudnak valamit, valami megtanulhatót, de a hatalom, az Isten személyes jelenléte összedugásra készítette az írástudók megannyi fejét. Mint Spartacus függött a kereszten, eksztatikus fájdalom az emberi kízzattatású arcon. De mi lesz, ha legördül a függöny? Szemük előtt zajlott le a mindennapos föltámadás. Tenni kellett valamit, mert minden darab *csak* órála szólt. Girej kán volt vagy Mandarin, Herceg a *Diótörőben*, vagy Baltaváry a *Bihari nótájában*, Albert a *Gisellében*, vagy Simone a *rosszul őrzött lányban*, vulkántűz perzselte meg a színpadot, a társak meg, a meghívottak sohasem lettek választottak, tehát vesszen ez a megszállott! Sok lúd disznót győzött, de buta állatok lévén nem tudhatták, hogy korpává váltak, s a csillogó *igazgyöngy* időben kigurultatott az ólból. Nem adta egykönnyen magát. Dehát ki hallott vagy fog hallani még olyat, hogy széles e hazában gyöngy maradhat a GYÖNGY?

Markó Iván hívta meg végül, Szamurájnak. Győr jobban izzott, mint valaha. Aztán itt is vége lett. Mert a választott keskeny kapu ajtófélfái kis híján összenőttek.

Lenni vagy nem lenni, számára már nem kérdés. Pedig tűrte balsorsa minden nyűgét, s nyilait. Kiszállt tengernyi fájdalma ellen nem is egyszer.

Tekintete ma is nyílt, de melegebb, mint valaha. Karcsú és erős, mintha épp színpadra lépne. A készenlét mélységei. Ha egyáltalán van mélység, ahová még nem merült alá.

Az isteni hatalom nem vész el az évek során, csak átalakul, Tarisznyája tömve, járhatná a világot, mint *Makarova*, *Alicia Markova*, *Danilova*, *Barisnyikov* vagy *Margot Fonteyn*. Idehaza pedig, nos, miért ő lenne az a bizonyos próféta? Mert még fölmutat valamit! Talán magát az oltáriszentséget. Meg aztán nemrég még azon morfondírozott, vajon meg tudja-e venni lakását kegyes államától...

És aggódik, mert fölbukkantak új kiválasztottak, viszont a meghívottak ott tolongnak még az asztal körül. Távoztak közben és jöttek, a módszer azonban, a titokzatos, megmaradt. Nemes hagyományá érett, s növekszik tovább, mint a kiszabadult, ellenőrizetlen onkogének.

Ő pedig? Néha fölneéz a felhők közé, hogy miért mindez? De rábízta magát az égiekre. Tudja, úgyis az van és lesz, amit leírtak, valamikor az idők előtt. Most elég neki - amiért Istenen keresztül, csak szerettei köszöntik őt. Arca árkaiban szétfut a derű. *Fülöp Viktor* hatvanöt éves.

1994.

WEÖRES SÁNDOR HETVEN ÉVES

Weöres Sándorral először gyerekként ismerkedik meg az ember. Akkor még nem figyeli meg, hogy tulajdonképpen egy köztünk élő valóságos költő áll a kedves mondókák mögött. Inkább a csupa-zene versek ejtik ámulatba, varázsolják el a legkisebbeket.

Varázsló, mondtam az imént. *Federico Fellinire* mondják a filmes szakemberek, hogy *varázsló*. Nem filmrendező, mert abból sok van. Nos, azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk: *Weöres Sándor a költészet varázslója*. Fellini méretű művész.

Költészetével igazán a saját költői eszmélésem során ismerkedtem meg. Ez kb. a hetvenes évek közepére tehető vissza. Az első könyv, amit az Ő neve fémjelzett, a 111 vers volt. Ma is féltve őrzöm. A találkozás ereje ma sem lankadt. *Pilinszky* azt mondta, akkor beszélget igazán *Tolsztojjal*, ha elolvassa az *Ivan Iljics halála*-t, s nem akkor, ha esetleg pár évtizeddel előbb születik, s az íróval személyesen találkozhatott volna. Valahogy így találkoztam én igazán a költővel. Ez a bizonyos könyv elemi erővel hatott. Ha jól emlékszem, a könyv Weöres hatvanadik születésnapjára készült. Azóta eltelt egy évtized. S ha ilyen szinten egyáltalán lehet fejlődésről beszélni, akkor elmondhatjuk: ez a tíz év még jelentősebb, még egyetemesebb költészettel örvendeztetett meg bennünket, csöppet sem halhatatlan olvasókat.

Nemrég, egy televíziós műsorban fájdalmasan jegyezte meg a költő, hogy két író társa -, akikkel együtt ült a kertben, s akikkel együtt emlékezett az írói indulásra - Takáts Gyula és Tatay Sándor az ún. későbbben érő típusok voltak, s most, idős korukban alkotnak igazán bölcsen és erejük legteljében, míg Ő, 16-17 éves korában már érett költő volt, s most egyre gyötrelmesebb az írás, s az íráson belül a megújulás. Nos, azt hiszem, ezt nyugodtan meg lehet cáfolni, hiszen Weöres Sándor versei most is és mindenkor az egyetemes magyar költészet csúcspontjai.

Visszakanyarodva a 111 vers c. kötethez, az abban található balladák ejtettek legelőször bővületbe. Arany János-i mélységben és komorságban szólaltak meg a papíron a versek. Az *Alt Wien ábránd* kis „főhercege”, a „jó királyné”, ahogy „tapsikolt”, a *Zimzizim* „bojtos homlokú oroszlán”-ja mind-mind egy csöppnyi középkor összetéveszthetetlenül XX. századi hangon megírva.

Újra Pilinszky Jánosra, a magyar katolikus költészet Babits melletti legnagyobb költőjére hivatkozom: „...ha egyszer minden művészet valóban vallásos gyökerű, vallásos művészet igazában nem is létezik...” Így igaz. Természetesen a Weöres Sándor oeuvre is bizonyítani látszik ezt a megfogalmazást. Verseiből a legmélyebb katolikus *alázat* árad felénk, s ugyanilyen erővel jelenik meg a *szépség*. „Minden szép, ami érdek nélkül tetszik.” Ehhez hozzá lehetne tenni: ami szép, az igaz is. Az igazság pedig a legkülönösebb ember alkotta fogalmak egyike. Weöres Sándor költészete maga a SZÉPSÉG. De ha ezek a versek nem is lennének szépek, a megjelenítés és érzékeltetés manipulációmentessége is nagy művészetet sugallna. Meg is fordíthatjuk a kérdést: ez a költészet azért szép, mert igaz? Bizonyára...

„És néha, hogyha agg kezük / játszik egy szőke gyerekfejen / tán fáj, ha érzik, / hogy e két kézre, / dolgos kezekre, / áldó kezekre / senkinek sincsen szüksége többé.” Ilyen súlyú sorok olvashatók az *Öregek* c. versében. Itt tehát újabb katolikus fogalomra lelünk, a *szeretetre*. Milyen egyszerűnek látszó fogalom! S hányan tudják közülünk, mi is a szeretet egyáltalán!? Hányan hordozzák lelkükben Istennek e nehéz, de ugyanakkor gyönyörű ajándékát? Gondolom, csak a kiválasztottak. S hogy Weöres mennyire kiválasztott, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a szeretet és az alázat kegyelemteljes összeolvadása az *Osvát* c. versben: „Már

meghalt. Sose láttam. / Telefonon beszéltem vele. / A hangját majd akkor temetik, / amikor engem.” Így csak *Jézus Krisztus* szeret bennünket, külön-külön. Ő, aki tudta, az egyes ember képtelen megváltani önmagát, tehát neki kell eljönnie a földre, hogy megváltsa az emberiséget. Ilyen értelemben bátran kijelenthetjük: Weöres Sándor is megváltó. Verseivel Igét hirdet, versei inkarnálódnak az időben, miközben finom és elegáns mozdulattal leemeli vállunkról a ráncszabott gerendát.

„Miért nem tudunk már örülni, / ha étel és bor oly remek? / Miért vagyunk mi, mind, a földön / olyan örök idegenek?” teszi föl a kérdést, a megválaszolhatatlant a költő *Hazatérés* c. versében, amelyet mikor olvasunk, úgy érezzük, mintha Chopin sétálgatna egy Krakkó-i utcán és egyik poszthumusz keringőjét dúdolgatná, s közben neki-nekidőlne az öreg házfalaknak. Mikor a szülők iránti mélységes aggodalmat és részvétet olvassuk ebben a műben, bizony „...burkot von a könny a pupillán”.

Édesanyja emlékének írta a *Hetedik szimfóniát*, amelyben olvasáskor *Mária mennybemenetele* megelevenedik, s mint *Tiziano* képén a *Szent Szület* az *Atya* kitárulkozó karjai várják a felhők mögött.

Weöres a három költőtől azt kérte, hogy a „...homokban lábnyomuk lehetnék.”, én ugyanezt kérem tőle. A legnagyobb szeretettel köszöntöm öt hetvenedik születésnapján! És ne feledje kedves Weöres Sándor, a varázslat még nem ért véget, s nem is szabad, hogy véget érjen. Azt idézi Ő egy helyen *Avilai Szent Teréztől*: „Azt hiszem, hogy Isten legparányibb teremtményében, ha csak egy kis hangya is: sokkal több rejlik, mint amennyit a bölcsek tudnak róla.” Ámulunk Weöres tanításán, mert úgy tanít, mint akinek hatalom van a kezében, s nem úgy, ahogy az „írástudók.”

1983.

ANGYALSZÁRNYAK ÉJJELI RÖPTE

Pinczési Judit föltámadására

Betonút. Ritkán fölbukkanó, szinte néma autók, mérhetetlen lassúsággal. Házrengeteg. Laposak és hivalkodók, földkalyibák és márványos paloták. És virágok mindenfelé. Nagy, kövér, mégis édeskés könnycseppben ülök. Tört idomok, kopott padok a szürkületben. Köröskörül mindenki fekszik. Valaki mégis áll. Kőből, mozdulatlanul. A talapzaton fölírat: „Sohasem porladok el / versek oltárába szöktem.” Itt, a főút mentén. Miféle város ez? Vakít a csönd. Nyughatatlan piros bogarak rohangálnak. Kövek és kövek. Mindenütt, még a levegőben is, Isten azonosíthatatlan ujjnyoma. Nagyváros. Nekropolisz. Szemben, kissé átlósan Pilinszky lakik, házába szélről megcsavart bronzkereszt fürödik. Fölötte, a lágyan emelkedő dombhajlatban Kálnoky, Szobotka. Velük szemben, lejjebb, Gáll István. Fáznak? Melegük van? Fölnéznek a hirtelen előbújó, szemérmesen hunyorgó csillagokra? Vagy tükör az égbolt, s a föl-föllobbanó gyertyák a csillagok? Ki tudja? Ki mer hanyatt feküdni ebben a határtalan nyugalomban? Ki mer saját csontarcába nézni?

Judit! *Láng volt az élet?* Az életed? Láng vagy csak egy gyufaszál sercenése? Ugye mindegy. Aggyelőt nyomó, tehetségdaganattal. Hát persze, hogy nincsen porladás! Talán a föltámadás se kétes.

Tíz esztendeje őrzi e sírt *Uriel*, a kék arkangyal, ahogy a *József Attila* versben: „Kéken alvad. Sír az apró / gyenge gyepp és lekonyul. / Lágyan ülnek ki a boldog / halmokon a hullafoltok. / Alkonyul.” De Uriel letörli e sírról a foltokat, s végigsimítja Pinczési Judit verseit. Mert ő immár a versek. A senkivel sem összehasonlítható, torzójában is teljes Pinczési-költemények. Keseregünk? Írt volna még? Többet? Jobbat? Szébbeket? Csupa kérdőjel, amelyekre nem lehet és nem szabad választ keresni. Kocsis Zoltán mondta: „éppen úgy nem bántódom azon, hogy meghalt Pilinszky, mint azon sem, hogy meghalt Beethoven.” Beethoven *Örömdávájá*, Pilinszky *Apokrifá* vált, Pinczési Judit pedig feledhetetlen verssorok fekete hattyú tollaiból bontott angyalszárnyakat.

Versai belopakodtak a bőrünk alá és meghúzódtak a pórusokban. Mint a vírusok, megbújnak a gerinc mentén, s amikor belelapozunk valamelyik Pinczési-kötetbe, kitörnek és abba bele-remegünk.

Egyszer azt írtam, *Hajnal Anna* az atomkor Asszisi Szent Ference. Többen fölhorkantak. Nőt férfi szenthez hasonlítok? Igen. Mert nem hihetem, hogy Szent Ferenc férfi volt. Inkább szent. Vajon van nemük az angyaloknak? Hajnal Anna nő volt vagy költő? Azt hiszem, angyal volt. Ott énekelt a Karban. Pinczési Judit kihez hasonlatos? Leginkább önmagához. De azon túl, azt vélem fölfedezni a sorok mögöttesében, hogy Pilinszky egyik keze ő. Az a kéz-e, amelyik épp elolt egy körömig szívott cigarettacsikket vagy amelyik megkeveri a kávékat vagy elmélázva kering a levegőben, majd megáll egy ponton és kimerevedik, s fölmutat, merre is a grádics, hol rejtezik az üdvösség. Akármelyik is ez a Kéz, ott matat a sorok sűrűjében, ahogy József Attiláéban Kosztolányi, Pilinszkyében József Attila, ebben a művész evolúcióban, DNS-láncfűzében.

„Gyújtózsínór vállfokig. / Csontszál. Gyertyát álmodik. / Ablakon felizzó csontbrokát. / A vakond díszíti csarnokát.” - írja a *Foltokban*.

Minden versében halál-foltok. Olyan ember sorai, aki ugyan nem tudja, de sejti, valahol a zsigerek mélyén, molekulák belsejében, hogy az élet, az élete olyan rövid lesz, mint egy

lepkée. Mert itt a halál nem dísz, nem esztétikai színezék, nem kamasz-halál-várás, hanem földes, penész szagú, koporsós, igazán sejtelmes halál. S íme az *Aki megért* fájdalmasan ringató dala: „én nem kívánok verseimért / fénykoronát, / álmod várok, felhabzót, mi / messze-bocsájt. / Mert álom e röptelenség / szív-kanossza / messzi út e szögteli út - / köd a hossza. / Ködben varjuk kérdőjele - / meddig telelsz / karácsonyfák kérdik tőlem: / mit érdemelsz. / Sapkacsörgőt és borotvát / szépet, fehérít / úgyis eljön síromhoz is / aki megért.”

Hát ezért ülök itt, Judit. S nem bírom mozdulással. Bénul a táj, sötétedik, a maradék fények is kihunynak.

TALÁN

„Fiatalon fogsz meghalni!” - mondta egy cigányasszony
a debreceni állomáson mellém kerülve,
és tenyeremen futtatta
vallató szemét.
Tenyerem vonalai
le- és felszaladtak,
zihálva,
harcképtelenül.
Talán azért mondta, hogy én is meneküljek.
Talán a rémület kárpadjára szánt.
Talán csak azt akarta,
hogy az értesülés birtokában
csináljak azt, amit akarok.

Hol ez a cigányasszony, Judit!? Álljon elő! Mert tudnom kell, mert tudnunk kell, hogy mit tegyünk. Szívünk szerint.

Te már tudod. Mi csak sejtjük.

Most álmodj tovább. Amit akartál, megcsináltad. Angyalszárnyak éjjeli röpte csapkodja a sötét csöndet vigasztalanul.

1992.

MÉGIS, KINEK A HALOTTJA?

Gérecz Attila, ötvenhat mártír költője

Válhat-e Gérecz Attila szótári szavunkká? Mint az, hogy Bartók, szék vagy asztal? Mert ha Bartók jut eszünkbe, nem gondolunk egy közértre, ha az a szó, hogy asztal, nem vetül elénk egy kárpitozott szék képe. Nem így vagyunk 1956-tal is? Mert ott még nem tiszták és tisztáztak a viszonylatok, mint teszem azt, a Nagy Francia Forradalom esetében, de még annyira sem, mint 1917. szovjet forradalma.

Mikor számíthat Gérecz Attila közismertségre? Számíthat-e egyáltalán, s akarja-e szelleme, szellemisége ezt a kétes kiváltságot? Lehet-e ennyi művel beilleszkedni a magyar irodalom történetébe? Befejezett ez az életmű? Lehet egy életmű befejezett?

Ezekre a kérdésekre igyekszünk megválaszolni.

Kell-e ezekre a kérdésekre megválaszolni?

Nem. De kikerülhetetlen a szembenézés, mert egy kiválasztottról szólunk, akit nyilván maga alá fog gyűrni a hivatalos és kérlelhetetlen filológia és kritika. Lehet az is, hogy bizony mindenféle mellékkörülmény nélkül kellene vizsgálnunk legnagyobbjaink életművét? Mi lett volna, ha Gérecz Attila nem hal meg a harcokban, ha nem kap halálos golyót, ha itt élne köztünk csendes nyugdíjasként? Érdekelne valakit is életműve? Persze, nem érdemes a szavakkal játszózni, mert akkor nyilván nem *azzal* a Gérecz Attilával állnánk szemközt, aki erős és üde fiatal volt, lángoló lelkű forradalmár, s rendkívüli tehetség. S ez a lényeg. A többi talán szóra sem érdemes. A többibe sok minden belemagyarázható. A „mi lett volna ha...” kérdését az ő esetében föl sem vethetjük, hiszen nem úgy ment el, mint Novalis vagy Petőfi, Hölderlin vagy József Attila, Mozart vagy Schubert. Ők ugyanis *befejezték*. Ha nem tudnánk, hány évesen távoztak el, azt hihetnénk, hogy lehettek volna akár nyolcvan esztendősek is. Gérecznél más a helyzet. A „teli poggyász” nála kétszeresen is igaz. Joga lett volna a túléléshez, mint civil és nagyszerű emberhez, mint művészhez: a leginkább. Micsoda versek születtek volna akkor! Ez sem biztos, persze. Meg az sem, hogy ha az égő szálfá hirtelen kialszik, nem szebb látvány-e, mint hamuvá roskadása?

A géreczi életmű töredékes.

De micsoda torzók születtek az emberiség történetében!

Az övé is ilyen, kivételes torzó. Nem börtönélet-kesergő versek ezek! Nem is a kedvesre-vágyás szentimentális nyöszörgése! Úgy érett, hogy közben kamasz. Úgy kamasz, amilyen a dosztojevszkiji. Gyermeki, de nem naív. Neki huszonhét évet *kellett* élnie. Hogy miféle kódok szerint? Azt döntse el ki-ki maga.

Ha valami évtizedekre kiesik a köztudatból, az már olyan sérüléseket szenved, hogy sohasem zökken vissza, veszít erejéből, aktualitásából, érvényességéből. Így van ez az ország 56-tal is. Pedig ez a forradalom ugyanolyan *érvényes mű*, mint a Gérecz Attilaé. Ez a forradalom is fiatalon pusztult el, ahogyan a költő. Töredékes volt? Azt hiszem, igen. Visszatekintve, jól volt-van ez így? Azt hiszem, igen.

Asztalunkon piroslik-szürkéllik a könyv. Gérecz Attila könyve. Ady és József Attila unokája ő. És mégsem tapintható egyetlen mester keze nyoma sem. József Attilánál ráérzünk Kosztolányi vezérlő csillagára, gondoljunk csak a nagy rapszodiákra, Gérecznél nincs ilyen hatás.

Még Pilinszkynél is beszüremlik a nagy előd, József Attila metafizikus meghosszabbodása; Gérecz úgy ír, mintha nem volnának költői gyökerei. Pedig bizonyára voltak. Mint mindenkinek. A legnagyobbaknak is. De ismétlem - tapinthatatlanok.

Olyan ez a költészet, hogy már az elején fölsejlik a végzet. Mint Csajkovszkij Romeó és Júliája. Pár bevezető taktus után érezzük: még a síron innen vagyunk, de fölcsap a gödör hűvös penészsza. Radnótinál ez talán nem volt érzékelhető. Gérecznél tapintható. „Szeress! A sors ölelve ízes. / Simítsd el arcodról a gondot, / s engedd aranylón hátrahullni / - verőfény -, ha hajad lebontod!” Vagy a másik, két évvel halála előtt íródott vers: „Gyűlölni csak az tud, / aki már szenvedett, / de gyűlölni sem tud, / aki csak szenvedett.” Hát nem gyönyörű? Georgione Viharja tornyosul itt a fejünk fölé, egy mindent megélt, de mégis fiatalember mennyországba induló lépdelése. Ahogyan Krisztus föllépdelt. Ahogyan az alvó tanítványokat figyelve *már tudta!* Hát ilyen művészet a Géreczé. A *túl jón, rosszon* megtisztulása. A bárány göndör fehérsége. Akár szent is lehetne. Alakja úgy idéződik nekem, mint Pilinszky versében „A bárány az, ki nem fél közülünk, / egyedül ő, a bárány, kit megöltek. / Végigkocog az üvegtengeren / és trónra száll. És megnyitja a könyvet.”

Nyissuk ki mi is, egyre többen, egyre mohóbban.

1992

VÉGSŐ MENEDÉK

*Zolnay Vilmosról,
„A gyermekkor édessége” című posztumusz regénye ürügyén*

Kocsis Zoltán mondta Pilinszkyről: „Ha elolvasok tőle valamit, vagy azonnal értem vagy soha nem fogom megérteni... Csak ha valami véletlen folytán rájövök, hogy ez a vers vagy próza, vagy akármi, *rólam* szól.” Gálffi László színművész nemrég adott nyilatkozatot egyik folyóiratunknak, hogy újra olvasván a *Tonio Kröger*t, rájött: róla szól. Hogy Tonio ő maga, vagy Hang Hansen? Miután az ember, pláne a művész nem fehér és fekete, az a gyanúm: mindkettő, valamiféle egyéni recept szerint összegyúrva.

A Zolnay-regény főhőse kétségtelenül az ifjabb Tassy Hugó, aki első pillanatban és tipikusan, félreérthetetlenül, s persze menthetetlenül Hans Hansen. Szőke fiú, de túl a külsőségeken, megközelíthetetlen, makacs hős. Még Attila - aki nem más, mint az író -, sem tudja megszerezni barátságát, mert Tassy olyan fiú, akinek édesapja a példaképe, s ugyan hogyan is hasonlítható bárki ehhez a talpig hős férfihoz az egész internátusban? Mindkét karját letépte a bombatalálat, mikor sorhajókapitányként küzdött az első háborúban; így, karok nélkül, egyenruhájában is megvesztegethetetlen, vidia-kemény férfi, tiszteletet parancsol. A kis Tassy tisztaban van ezzel, a testvérek, s maga az atya sem tudják visszazökkenteni abba az internátusi állapotba, hogy az egyedül tisztelnivaló nem más, mint az Isten. És mindenekfölött Cyprián atya, az internátus hajlíthatatlan, önmagához sem kíméletes vezetője a köteles példakép. Hát tesz is minderre ifj. Tassy Hugó, mígnem besétál egy olyan csapdába, amelyből minden valamirevaló kis- és nagyvad kényelmesen kimászna, mert ez a csapda nem tépi le bokából a lábat, nem dob hálót a tehetetlenül vergődő áldozatra, ez a csapda egy puszta, ám telecsinált alsónadrág. Ez a tiszta jellemű, hanseni szépségű, de Tonio Kröger tudású-mélyült-ségű kisfiú szakadékba zuhan, ahonnan nincs visszaút. Elhallgatja a *tényt* társai és Cyprián atya előtt, aki alig várja, hogy lesújthasson madárcsontú áldozatára, ellenkezve minden újszövetségi paranccsal, krisztustalanul, a megbocsátást hírből sem ismerve, halálba sodorva a gyermeket, a végtisztesség legcsekélyebb gesztusa nélkül.

És mégis édes a gyermekkor?

Hát persze. Utólag még a legnagyobb gazemberség is kaphat valami ólomszürke, ám mégis lélekderűs fényt. Így van ez ebben a megindítóan szép, egyedülállóan keserű regényben is. Ebben a könyvben, amely közel tizenöt esztendőn át pihent a kiadók fiókjában, mert senki ítéssz nem volt Ifj. Tassy Hugó! Mert nem éltek át hasonló szituációt. Mert nem mutogattak rájuk ujjal, nem alázták meg őket, hisz az ujjal mutogatok táborában sunyítottak. Márpedig a megértéshez és a befogadáshoz olyan titkos affinitás szükséges, mint *Mansfieldé*, vagy a *Brontë*-nővéreké volt. Vagy éppen *Thomas Manné*. És akkor lehet bírálni. Lektorként. De sohasem bíraskodni. Ítélni elevenek és holtak fölött. Mert az csakis Isten dolga. Hát ezért a roppant késedelem.

Az a bizonyos csapda az Istenhegyi úton, az internátusi porosz mintájú nevelés mementójaként állítódott. Vagyis, aki nem bírja, hulljon ki az elején, mert abból sohasem lesz igazi férfi, hű hazafi. S mindez papok által deklarálva. Ijesztő. Egy igazi szent is ott fénylik a műben, Gebhardt testvér alakjában, akit azonban gyorsan el is távolítanak, mert az egyetemes jó csak megzavarná az ördögi nevelést, a számonkérés fasisztoid módszereit.

A kis Tassyra rájön a hasmenés. Hisz gyermek még. Kirohan a vécére, de már késő. Lemosakszik, s a telerondított alsónadrágot a vécékagylóba hajítja, s mikor végez a tisztálkodással, ösztönszerűen meghúzza a láncot. A nadrágocska zubogva tűnik el a mélyben. Szélében a belevarrott azonosító számmal, amely a későbbiekben leleplezi a kisfiút. Ennyi a történet. Mert eldugul a föcsatorna, s az alsónadrág előkerül, rajta az árulkodó számmal. Egyedül a csatornatisztító munkás nem érti, mire ez a fölthajtás, hiszen a hatalmas, szétterpeszkedő gyökerek állják útját a szennyvíznek, nem pedig ez az öklömnnyivé gubancolódott gyerekalsó. De nincs megállás. Cyprián atya gumivégű botjával végigbökdösi a kiásott árok szélén föl-sorakoztatott valamennyi diákot, hogy „A tiéd? A tiéd?” Hogy miről is van szó, azt persze senki nem tudta. Az atya akkorra már tisztában van azzal, hogy a gatyá ifjabb Tassy Hugó tartozéka, aki nem mert megszólalni, illetve nem tartja oly fontosnak, pláne, ha már ki is derült, hogy nem alsójától van a dugulás, hallgat tehát, összeszorított szájjal, de még mindig Hans Hansen mások szemében is, még mindig erős és még ő a példakép, a soha el nem érhető bátorság és szépség. Leegyszerűsítve: a végén minden kiderül, Tassy gúny tárgya lesz, maga az író sem hajlandó vele szóba állni, várja, Tassy kérlelje őt; ez persze nem kegyetlenség, hanem gyermeki büszkeség. De amaz csak az apját várja, neki szeretne meggyónni, esdekelni, hogy hazudott, hogy bűne irtóztató, s nem méltó egy Tassyhoz; álmodozni kezd, talán az apja is hasonlóképpen járt, mikor mindkét karját letépte az akna, katonadolog ez, ne is törődjön vele. De a vége, a kékeslila fej az áll alatt megcsomózott hurokkal és a csüngő, merev test a vécében, a kis Tassy halála. Akik észreveszik, villámgyorsan átkerülnek egy másik internátusba, ahol a maguk alá vizelők közt kapnak helyet és lassan alóluk is kirohad a szalma, ők, a vagabundok is ágybavizelőkké lesznek, s mindez úgy pereg le a szemünk előtt, mint egy KGB-elmegyógyintézetben, ahol valami különös erők az igazakat hazugokká, a merészeket szűkítő kutyaikká, az embereket állatokká változtatják. Fasizmus és kommunizmus csúcs-találkozója ez a démoni végkifejlet, ez a mérhetetlen örvénylésű haláltánc, amelynek annyi köze van az ember legnemesebb eszményéhez, mint Cyprián atyának az Anyaszentegyház ősi szentségéhez.

Jellemző az író érzékenysége, hogy a műben Attila fölkészül a halálra is. Hátha az ő alsója tömítette el az eltömríthetetlen csatornát. „...az ijedtség markába szorítja szívemet.” - Sikolt az invokáció és megindul az írói képzelet megállíthatatlan hömpölygése. „Már láttam magam elterülve, betört koponyával, felismerhetetlenné zúzódva a keramitkockákon, vájataiban kis patakokban csurgott a vérem. Így hagynak, amíg értesítik mamit, s ő be nem szalad hozzám, hazától, a Rudolf tértől gyalog, kalap és kabát nélkül, lobogó hajjal és lobogó ruhában, talpig feketében. Ráborul véres tetememre, magához ölel és felszakad belőle a sírás. A szeme fénye, az egyetlene voltam. Imádott. Nem, nem, nem, amit most érez, abban már szemernyi színlelés sincs. A karjaiba ölel és térdeltében fölszege a fejét, föl az égre, s így marad. Ezt láttam. Ez a látomás adott volna erőt az erkélyajtó kilincsenek lenyomásához, s ahhoz, hogy fölhúzódkodjam a korláton és átbukva rajta elengedjem?”

Ma már nem tudni mi adott erőt a jó pár évtizeddel későbbi cselekedethez. Talán a regény végén megfogalmazott fölismerés: „Mikor a kékeslilára duzzadt arcú Tassyt megláttam az összecsomózott cipőfűzőjén függni, iszonyú volt és - bár tudtam, hogy mi tárul elém -, egy pillanatra megállt tőle a szívverésem. De nem féltem. Sőt, a látvány bátorságot adott, megmutatta, hogy van végső menedék.” Igen. Zolnay Vilmos ennek tudatában és fényében, hetvenévesen lépdelt a kis Tassy után a *túloldalra* 1983. tavaszán, karján feleségével, aki zokszó nélkül követte őt. Hogy visszatérnek-e még? Nem tudom, nem merem tudni. Minden-képp találkozunk.

1993.

A CSÖND SŰRŰSÉGE

Rákos Sándor: Két vers között

Költő prózáján átdereng a líra. *Rákos Sándor Két vers között* című prózagyűjteményéből - árad. A nagy *Nyugat*-nemzedékek kontinuitásaként lép a színre az *Újhold*. Rákos e nemzedék talán legtalányosabb alakja. Rejtőzködő költő - írják, mondják, suttojják róla. A nagy magányos. Jó lenne, ha ma már az lenne a furcsa, arról lehetne értekezni vagy éppen elhallgatni, aki a napi gondokba, politikai viharokba fordítja vitorláját. Mert a természetes - Rákos Sándor magánya. Egyszerisége. Elkülönülése. De mért magányos az, akivel együtt él a világ-mindenség, akinek fái *Cranach* fái, akinek szobájába az *Agyagtáblák üzenete* beszüremlik?

Kellő distancia - emelkednek a szerkesztői, lektori ujjak. Mit mond a kötet *Barlangmélyi tömbök: ősök képmásai* című írásában? „A költő persze amúgy is szüntelenül önéletrajzán dolgozik, a közhit szerint. Vigyázzunk, mert igaza van a közhitnek: a költő - sőt a novellista és a regényíró is - valóban és szünet nélkül önéletrajzán dolgozik, önmagát közli, hol nyíltan, hol burkoltan.” Önéletrajzi mélységeket kapunk ettől a könyvtől, a költő kronológiai -, de sose hétköznapi -, ugyanakkor zsigeri és tudatalatti önéletrajzát.

A csönd - a kiáltásnyi -, tovább csöndül e könyvben, parabolákká, aforizmákká sűrűsödik. Talán ez a legintimebb szféra, itt szólnak meg az intuíciók, a folyülemlett tapasztalatok, az új ösztönrendszer. Olyan ember írja ezeket a sorokat, aki *Szent Ágoston* és *Pascal* rokona. Nem filozofál, csak gondolkodik. Kimond és kezdjen vele mindenki azt, amit akar. Semmit sem szeretne bizonyítani. Nincs szüksége rá. Persze *adását* csak azok veszik tisztán és torzításmentesen, akik sajátos antennákkal vannak felszerelve. Akik a már említett *Nyugat*-nemzedékek európaiságán, de továbbmegyek: egyetemességén növekedtek nagylátószögűekké.

Nietzsche rímpárja - „A keskeny lélek undorít /, jó nincs benne s rossz is alig” - jut eszembe, amikor ezeket a sorokat olvasom: „Kilengés nélküli emberek: mindig közepes magasan vagy közepes alacsonyan haladnak”. *Pascal* elmélete szerint butaság egyről mindent tudni, persze nem is lehet, inkább sok mindenről tudjunk kevesebbet. Rákos Sándor parabolája nem a pascali gondolatot igazolja, hanem új távlatot nyit a maga lírai, esendő szarkazmusával: „Intelligencia-fokmérő: beszélni tudni *mindenkinek* a nyelvén, észjárása szerint.”

Választ ad arra a kérdésre is, amelyet sokszor fölteszünk magunknak: vajon miért nem felelünk igennel vagy nemmel? Miért a sok *hát, tulajdonképpen, talán, esetleg, igen, de..., nem, de...* És még sorolhatnám. Mert a kérdezőben rögtön fölmerül: ki akar bújni a tiszta, fekete-fehér válaszadásból. Pedig erről van szó: „*Fekete-fehér, igen-nem* (kiemelés tőlem. K. Zs.) - ez így csak társasjátékban létezik. Az életben szinte csak közbülső helyzetek vannak. Ritka kivételnek számítanak a többé-kevésbé tiszta képletek.”

Nekiindul *Kálvin* jegének, fölkapaszkodni az oxigénhiányos zihálóra, megérkezni az eleve elrendeléshez és roppant paradoxonához, a szabadakarathoz. „Legistenibb az emberben: a választások lehetősége. Az, hogy mindenféle determináltságok ellenére is van egy pillanat, amikor *szabadon* választhat. Valószínűleg a választások intenzitásától függ az egyes ember értéke - választások előtt pozitív és negatív síkon két ember életét éli; ez ad az egyéniségének mélységet és határfalakat ledöntő kiterjedést.” Vajon szabadon választunk? Nem Isten a legistenibb, akinek hatalom van a kezében? Amely hatalom a determinációhoz hűen az idézett

aforizma axiómáit láthatóvá teszi? Szóval a kötetnek ez a vonulata számos fejtörést, továbbgondolást, átélést, magasrendű szellemi kalandot ígér.

Csigavonalban haladván a könyvben, bekukkanthatunk a műfordító világába, agyagtáblák közé, „Titokzatosnak, érthetetlenül idegennek éreztem a földbe temetett évezredek üzenetét” - írja a *Gilgames világában*. De nemcsak az akkád-sumér irodalom fordítója szólal meg itt, hanem az óceániai népköltészeté is, amelynek gyűjteménye *Táncol a hullámsapkás tenger* címmel jelent meg. A költő fölteszi magának a kérdést, annyi baja-munkája közepette miért vállalkozik arra a gigászi feladatra, mint az óceániai népek költészetének bemutatása magyar nyelven? Ő maga is megválaszol erre, már amennyire meg lehet válaszolni arra, ami megválaszolhatatlan. Szüksége van a magyar olvasónak e távoli világ költészetének a megismerésére? Természetesen. Grádics az egyetemesség felé. Az eleve elrendelésben erre a föladata Rákos Sándor lett kiszemelve. Az *akarat* ellenére, vagy éppen egybevágólag azzal. A szándék és a megvalósulás egybeesik és azt érezzük: szabadakarat! Pedig csak azt tesszük, amit odafönt lejegyeztek...

Arcok - (Elődök). Emlékek fájdalomgóca. Élnek itt a halottak. Ahogyan minden nagy emlékezőben. Amolyan prousti idő-nyomkeresés. Zrínyi és Csokonai, Madách és Vajda. Elődök, akikkel sohasem találkozhatott, de akikkel többe társlaloghatott, mint sok derék rokonnal. E ciklusban mélylégzés fűjtat, alkonyi és hajnali fények villódnak, aztán „Ránk sötétül. A táj érvényét veszti. A vers velem marad.” De mindenekelőtt *Füst Milánról* ír olyan szenvedéllyel és mégis pengeéles látással, ahogyan csak a Mesteréről ír az ember. Csodálja, de nem isteníti. Nagyra tartja, de indokol. És deklarál is: „életem egyik rövid szakaszában -, ha nem is (a) tanítványa - tanításai tanúja voltam, s így személyes tapasztalatból mondhatom: élőszava - a maga nemében - fölért írott szavaival. Ha *csak* (kiemelés tőlem K. Zs.) tanítómesternek születik, s élőszóval tanít, akkor is halhatatlan.”

„Imádom a hiteles, láttató útleírást.” - nyilatkozta *Bart Istvánnak* az egyik interjúban, (a másik kettőt *Mezei András* és *Erki Edit* készítette a költővel) s hogy nem csak olvasni szereti az ilyen jellegű írásokat, hanem ő maga is megalkot egy különös eszközökkel ábrázolt komplex világot a kötet *Elforgó ég* című blokkjában. *A lehetetlen megkísértése, avagy egy mondat arról, mi volt még?* robogó bekezdéseiben úgy beszél Párizsról, mint Truffaut snittjei. Csak-hogy „Aki természetben él, annak számára a természet nem szenzáció.” Rákos Sándor kívülről jött, nyírségi születésű magyar férfiként, abba a különös „természetbe”, amelyet Párizsban ismer a világ.

Lágyabb vonalakkal rajzolja meg választott, második otthonát, Zebegényt. A táj örökre fogva tartja, *Szőnyi arccá* színeződik, aztán elkomorul a kép: „Hamvait a hegyoldalban megbúvó kis temető időtlen csöndjére bízták. (Vajon ezt a szertartást - megtört testének útját föl a meredeken, hegyháti végső nyugvóhelyéig - jósolta meg *Zebegényi temetés* című híres képén?)” Bizonyára. A művész, akár a legegyszerűbb parasztember, megérzi, fülöncsípi a közelgő végnyirkos üzenetét; társlalog vele, műbe foglalja a látomást. Mintha minden halálközeli nagy mű egyfajta jóslat volna - gondoljunk Radnótira...

Megejtő emlékezőket is olvashatunk a nagymamáról, az édesapáról, „ősök képmásairól”. Ezek az emlékezők szinte genetikai érzékelések, nyomon követhetjük, mi az, ami a költő egyéniségét, tehetségét előmozdította, vagy éppen visszavethette. „Nagyapámat, mikor néhány év múlva meghalt, éjjel csempészték ki szobájából, lámpásfényben rakták kocsi, s vitték el valahová.” A *Két vers között* írásai - mint megannyi koporsó -, hunyorgó fények kíséretében rögzülnek az olvasó tudatában. Nem gyász ez, inkább *részvét*. Minden iránt, ami él és ami, illetve, aki halott. Még a kötet záródarabjai, a két expresszív erejű hangjáték is csupa-csupa részvét. *Simone Weil* mondta, hogy a hazát csak részvéttel szabad szeretni. De talán nem csak

és kizárólag a hazát. Ez a szeretet legfőbb törvénye. Több ez mint humánum, irgalmas szamaritánusság: „hátracsuklik fejünk úgy tekintünk / a tejüvegfalú üres égre / fölfeszített két karunkat tárjuk / céltalanul örök ölelésre / megtörtcsontú lábunk / kintól földbe gyökerezik.” Ezek a Rodin-szoborsorok kiáltásnyi csöndből világítják be a csupasz teret. Igen, a szeretet itt kezdi elhagyni szűkös udvarát. Fölülemelkedik és visszanéz ránk. Két vers között - sűrűsödik a csönd.

1991.

KÖLTŐ, FEKETE DOBOZBAN

Szikra János: Hajlíthatatlanul

A Nap keményen pulzál a szemközti sárga falon -, de jó lenne oda egy homorú tükör, hogy némi fény belekapaszkodjon függönyöm fáradó fodraiba. Akkor talán jobban látnám itt a sötét sarokban a két karcsú könyvet, Szikra János versesköteteit. De jó így, fény nélkül, borongó homályban, mert ilyenek a versek is, anti-evangéliumok, anti-örömhírek. És eszembe villan a több mint egy évtizeddel ezelőtti paksi kép, ahogy ülünk bakaruhában, nagy-nagy tervekkel fejünkben, hogy át- és meg lehetne nevelni ezt a bagázst, hogy én oktatnám a földrajzot és a biológiát, János pedig az irodalmat és az összes szépművészetet. Persze, ebből semmi sem valósult, valósulhatott meg, mert akkor még (?) kommunizmus volt, pláne a Magyar Néphadseregben, így hát megmutattuk egymásnak a verseinket, s közben kólát szürcsöltünk, s azt hittük, lesz még belőlünk valaki vagy valami, s akkor íme a két Szikra-könyv, de milyen áron, kedves János, hány és hány álmatlan, izzadós, forgolódós éjszaka árán, hányszor a „meghívott Halál” jeges közelségében fogyó reménységben! Pedig Szikra már *akkor* költő volt. Hányszor belenyúlt verseimbe, akár egy manilai csodadoktor, na nem művért és csirkehúst produkálva orvosi végtermékeként, hanem valós daganatokat, oda nem illő szövegeteket, burjánzásokat. Meg is gyógyította valamennyi versemet. S volt benne egyfajta szarkazmus, amely már súrolta a cinizmus határát, de ha komolyra fordult a szó, ha a halál nyirkos árnyéka mászott mögénk a falra, lírai lett és megértő, szelíd, akár egy gyóntatópap. Ezt érezzük a *Fekete doboz* és a *Hajlíthatatlanul* című könyvei olvasásakor is. De ebben az esetben nem elég az olvasás. Többről, másról van itt szó. Újra kell élni, meg- és átélni ezeket a verseket - a költővel.

Mi jut még eszembe?

Az, hogy Szikra János *igazi* költő.

Miért, talán van olyan költő, aki nem igazi? Bizony. Sokan. Ők alkotják a többséget. És mégis, ennek az igazi költőnek, ennek a valódi művésznek ugyanannyit kellett várakozni, hogy végre kötethez jusson, mint bármelyikünknek. Mint bármelyik dilettánsnak. Álljunk csak meg egy pillanatra. A dilettáns szót említettem. Mit is ír erről *József Attila* az egyik levelében? „A művészetek egyre jobban fölszabadítják az új asszociációs lehetőségek érzékelhetőségét, s ezért van az, hogy ma már az irodalom tele van dilettánsokkal, kontárokkal. Dilettáns tulajdonképpen az, aki kapiskál valamit, de nincs elég intelligenciája annak belátására, hogy amit ő kapiskál, azt már kortársaival egyetemben mind tudniok kéne következetesen végigvinni gondolkodásuk területén, nehogy az újonnan felismert dolgokat kikopott közhelyekkel párosítsuk, ami által, de nemcsak ezáltal a stílustalanság áll elő az annyira óhajtott műalkotás helyett.” A kontárok ellen harcol Szikra is, akiket szakmabélieknek nevez, akik ugyan *bírnák* a szakmát, csakhogy a szakma és a művészet olyannyira távol áll egymástól, mint Makó és Jeruzsálem. A Stádium 1989. májusi számában *Vázlat a dilettantizmusról* címmel miniesszét írt Szikra János. Idézzünk most ebből: „Dilettáns vagyok... Vállalom, mert egyre bizonyosabb vagyok abban, hogy csak a dilettáns antennája alkalmas kozmikus törvények üzenetvétele.” Valóban. A dilettáns szenvedélyes, öntörvényű, buzgó. Gyermekien együgyű. De ugyanakkor gyermekien tiszta is. Olyan naív, hogy világlátásába nem tud belezavarni semmi sem. Homo ludens. Szikra dilettánsa más természetű, mint József Attiláé. De ne lovagoljunk a szavak jelentésén. József Attilánál erősebb kontúrt kap a *kontár*. Kontárkodni az éles eszű szakmabéli, szent tehén is tud. Sőt. Azt tudja igazán.

Szikra János meghívott vagy kiválasztott?

Inkább az utóbbi. Csakhogy mire? A sikerre? Az egyenes útra? Nem. Semmiképp. Kiválasztott - a szenvedésre. A mások helyetti örökös meghurcoltatásra. Pedig nem rosszabb ám a fölkenetknél. De az sem mindegy, hogy ki keni föl az embert. Isten vagy a szakmabéliek?

Mindezen kérdésekre próbál megválaszolni „hajlíthatatlanul” ez a második könyv. Amely az első kötetből kimaradt verseket tartalmazza, s gondolom, új költeményeket is. Első köteteink nem időben jelentek meg, hanem évtizednyi várakozás-várakoztatás után. Így aztán szelektáltunk és szelektáltattak velünk, sok vers kihullott a rostán, s a nagy kinnal létrejött első kötet már a tizededik volt, vagyis „válogatott” verseinket tettük le az irodalom asztalára, abban az életkorban, amikor már jobb költők régesrég meghaltak vagy jobb (?) esetben megőrültek már. Amolyan lombikbébi-születés a mai első könyv. Van, akinél az utolsó. És nem hördül föl senki. Lényeg a kísérlet: hátha belerokkan a kis dilettáns! A *Kigyótojtás* kísérletező náciája föl-szentelés előtt álló kispap ezen módszerekhez képest. Még jó hogy élünk! Jó?

Szikra János arcképére pillantva Babits jut eszembe.

A *Balázsolás* Babitsa. És ugyanakkor Szent Balázs is. Aki okos felnőtt. Akinek fogjuk a kezét. Aki ismeri a vér ízét...

Szikra János igazi költő, mert ami a szívéen, az a tollán. Bizonyára nem érti ő sem - ahogyan én sem -, azokat a nyilatkozatokat, hogy egyes írók és költők szenvedtek az öncenzúrától. Vagyis attól, hogy le sem írtak diszkriminált mondatokat, mert azokat az elvetemült cenzorok úgyis kihúzták volna. Hogyan végezhet valaki saját magán cenzúrát? És kik tették ezt? Cítáljuk ide ismét a Vázlat a dilettantizmusról című Szikra-írást: „Ne fogadjon be egyetlen szakma sem, ha a befogadáshoz a gondolkodás zablája kell és a szájbefogás - a szakma hierarchikus rendben legelésző szent tehenei előtti hódolat”.

Szikra János szív-költő tehát, de zsigereiben is az, hiszen nem szakmabéli, hanem „...az álmában is ébrenléti önmagával azonos...”

Hajlíthatatlanul című verseskönyvében indulatait sohasem zabolázza. Néha pörölyként sújt, máskor „mikor a bárány elkiáltja magát”. Néha Ady-vátesz, olykor Pilinszky-csupaszság. „Verssel körülírt botocsám / Ural-kodó KámaVolgám / dákszlovákba rontott ágam / zsidótótkun cigányságom / tatársvábba ojtott vérem / én rühellett nemzetségem / tűzből kipattanó karó / te magányos lágerlakó / nemzetközi dögcédula- / menetjegyek kalauza / táltosok beszélő botja / háromfelé hasadt orca / honfoglaló hadam doni / fordulása *heil* és *coki* / HITTEM ÉN IS: A KÖZÉP EZ / EPICENTRUMA A LÉTNEK - / én eleven holtélőcském / SzabadkámAradomLöcsém / misztikus Máriarózsám / ne hozz mentő mentséget rám / mert csavarlak feketébe / átok fölnégyelte égbe - - / ének, te segíts meg!” És íme a szelíd ragyogás: „Nézel, / nézlek. / Hajtsd le gyönyörű / kézfejedet.”

Hajlíthatatlan ő önmagával szemben is, szelíd gúnnyal helyezi el saját esendőségét: „partizán / egy utcaközi csúzharcban / donkihóték fegyverhordozója / néma rikkancs / örök senki / versek csupa kisbetűvel / jegyzett felszeg nemecekje / egy elképzelt grund közepén - / eszmék özvegy közlegénye / én.”

Szikra János költészete két véglet között mozog. Ő maga talán valahol középen. Középen, de centiméterekkel mindig a föld fölött. Onnan néz szét, s ítél elevenek és holtak fölött. Ítél és mégsem ítéltetik. Kimond, de nem bizonyít. Nem is dolga. Majd okos filozofok úgyis betuszkolják valamilyen stílus-ketrecbe. Hogy ő márpedig ilyen és ilyen. Pedig ő az, ami. Versei magyarázzák. Mint minden igazi költőt.

Hogyan tovább?

Lapozzuk föl előző könyvét, a *Fekete dobozt*.

Elioti hamvazószerdás, mégis magyar, malomkerék-súlyú Koszorúja átgördül a mellünkön lenyomva minden rekeszizmot „majd mindennek böjtje jön / mert mindennek böjtje jön / esküinkre árulás / csókra fogcsikorgatás / készül már a koszorú / iker-halál fonatú / s megbotlasz a küszöbön / mert a sírás napja jön /” Bizony, Szikra János, eljő a sírásnak napja is, a nyögéseké, mikor „A hozzám hasonlók törnek, / mint a vas”, de én mégsem féltem őt, még akkor se, ha „Igen talmi kis kor ez. / Meghalni sem érdemes”, mert „...hajlítatlan is - kemény / szívekben gyémánt remény”. Aki nem hiszi, járjon utána.

1992.

CHOPINT HALLGATVA

Chopin zongoradarabjait hallva eltörpül fölöttünk-köröttünk a kozmosz, idegen bolygók lakói is fölülnek ágyaikban, cipőt húznak és idekukucskálnak a Földre, s kutatni kezdik a zongora e *verlainei* költőjének sírját. Térdelve csoszogni kezdenek az elhullajtott morzsákért, amelyeket keringőknek, polonézeknek, etüdőknek ismer a zeneirodalom.

A *szépség* totálisan támadja hallószervünket és valamennyi zsigerünket; hegyi patak ez a zene, telve emóciókkal és ugyanakkor féktelen boldogsággal is, a lengyel hazafiság és *Párizs* megfejthetetlen varázsa keveredik briliánsan, mégis *Varsót* látjuk magunk előtt és *Krakkót*, apácák sétálnak előttünk a *Szentatya* áldását hordozva lelkükben.

A művek, melyek oly kedvesek nekem, az op. post. C-dúr nocturne, az E-moll preludes, no meg az ifjúkori nagy örvénylés, a G-moll ballada, a romantika legmagasabb csúcsai közé emelkedik az időben.

Ha *Bach* a *Mount Everest*, *Mozart* pedig a *Godwin Austen*, akkor valahol a kettő között rajzolódik az égre ködös és megmászhatatlan, ugyanakkor gyermekien bájos, de a halálhívó remete bölcsességével fölszentelt Chopin szárazjég-süvegű orma.

1982.

BABITS ANTIKVITÁSA

Ha Babits verseit kezébe veszi az olvasó, úgy érzi, mintha egy antik szobrocskát forgatna, nézne meg minden oldalról. Plasztikus és súlyos, veretes versek ezek.

Novelláival, elbeszéléseivel és regényeivel ugyanígy járunk. Mitológiai istenek árnai ülnek körül minket, olvasókat, egy félig lerombolt, időette, korinthusi oszlopsorral kettévágott horizontú hegytetőn.

Ugyanakkor a modernség csalhatatlan jelei mutatkoznak a metafizikai irodalom egyik csúcsműalkotásában, a *Gólyakalifában*. Pszichoanalitika és metafizika, transzcendentális térben lebeg ebben a dosztojevszkiji regényben. De visszakanyarodva a versekhez, a Halál automobilon - érkezik, a huszadik század elvárásainak megfelelően, jellegzetesen a Nyugat stílusában, de görögösen, plasztikusan, ahogy azt Babbitstól megszokhattuk. Valamiféle neoklasszicizmus ez, amelynek szele immár megérintett bennünket, mai alkotókat is.

Szentmihályi Szabó Péter szavait kölcsönvéve: „Nem tudok másban hinni, mint hogy saját korom, minden rémség ellenére az antikvitás, a reneszánsz és a felvilágosodás után az emberi értelem negyedik, döntő nagy korszaka.”

Nos, ha korunk valóban az antikvitás kora, esetleg új-reneszánsz, akkor ennek a folyamatnak legjobb és legmegfoghatóbb példája éppen Babits, akinek százéves születésnapját ünnepli az egész ország. Mert *él*. Reméljük.

1983.

BOLDOGTALANOK?

A Boldogtalanok-at 1914-ben írta Füst Milán, 26 éves volt akkor. Ez a dráma realista, néhol naturalisztikus, a valóság durvább vásznaira kerülnek itt az ecsetvonások.

Minden sora, gesztusa rólunk szól. Modernebbek lettünk, de nem változtunk, mint emberek. Tulajdonságaink, bűneink azóta állandóak, amióta az emberi gondolkodás megszületett. Tehát az a valami, amely elválaszt-megkülönböztet bennünket a természet valamennyi élőlényétől.

Önmagunkat látjuk a színpadon. Minden szó, minden mozdulat, eufórikus nevetés, sírás, örvénylés maga az élet. Hétköznapijaink vetítődnek ki, hogy *kívülről* szemlélhessük tetteinket. Ami a művet a megszokott ábrázolásmódok fölé emelik, az az európaisága. Tovább megyek: az egyetemessége. A morál és az erkölcs éppúgy az első számú kérdés Reykjavíkban, mint Aucklandben.

Nem tandráma, de tanít.

Olyan dolgokra világít rá, ami nap mint nap megessék velünk, de tudomást ezekről nem vettünk vagy nem voltunk hajlandók venni. Fölteszem hát a kérdést: boldogtalan Huber? A nővére? Az anya? Miért lennének boldogtalanok? Hiszen ők csinálták így...!?

Ők voltak azok, akik nem hagyták ott egymást, ők választották az öngyilkosságot, pedig lehetnek volna másfajta is. Eleve elrendelés tehát? Vagy genetikai determináció? Ez is, az is. Talán. De ha nem visszük metafizikai síkra a dolgot, igazi tanulságot találunk. A darab szereplői elteltek ezzel az élettel, meg voltak elégedve önmagukkal.

Tudjuk mi, hány és hány anya életét „mérgezzük”, hány és hány ember kezébe nyomjuk a revolvert vagy a választott bármelyik közvetett és közvetlen halálnemet, hány és hány nőt csalunk meg, legtöbbször nem is a feleségünket, hanem a teljesen abszurdnak tűnő módon a szeretőnket! Pedig Jézus a megcsalásnak már a gondolatát is bünteti...

A néző hátán futkos a hideg. Katarzist érez. Mint a nagy műveknél általában. És éppen föl akarjuk tenni a kérdést Hubernek: miért bánik így az anyjával? És miért ilyen az *anya*? Kérdésünkre válaszol az író; Huber Vilmos éppen anyját szidja, Dr. Beck pedig megpróbál egy barát odaadásával a lelkére hatni:

DR. BECK (halkan): És te nem is jól bánsz vele, Vilmos... Az emberekkel emberségesebben kell...

HUBER (rekedten): Nem tudok!

DR. BECK: Miért ne tudnál?...

HUBER (halkan, rekedten): Mert hozzá hasonlítok!

1983.

DIVAT, AKTUALIZMUS?

Pilinszky írja Szög és olaj c. kötetében Toldalagi Pál költészetéről; „Modern líra Toldalagié? Meggyőződésem, hogy az. Csupán nem ‚aktualista’ költészet. Mert a modern mindig is az idő teljes drámájának megélését jelentette, szemben az ‚aktualista’ művészet pillanatnyi sikerével és kiszolgáltatottságával.”

A magyar költészet, mondjuk, szemben a franciákéval kezdetlegesnek mondható, ha csak azt vesszük, hogy kb. egy korban a XIX. szd. közepén élt a mi Petőfi Sándorunk, s a francia Rimbaud. Petőfi költészetét forradalmi lángok fűtik, izzítják, s ahogy ezt Belohorszky Pál szellemesen megjegyezte, Petőfi a *népi ikonfestő*. Persze nem degradálásként mondom ezt, sőt, fölemelő a „kamasz-költő” egyszerűsége, népiessége, amely ettől lesz súlyos, megrendítő.

Rimbaud költészete vitathatatlanul modern. Klasszikus értelemben az. Még ma is törik a fejüket egyes irodalomtörténészek, hogy megfejtsék ennek a költészetnek a titkait, a varázslatosságát, a „kölyök Shakespeare” minden báját.

Petrarca szonettformája először Kazinczynál lelhető föl, később Adynál is megtalálható, de tiszta, klasszikus formájában csak a Nyugat nagy költőinél találhatjuk meg. Kosztolányinál, Babitsnál, Tóth Árpádnál és Juhász Gyulánál... stb...

A mai magyar költészet kezdi újraélni az avantgarde reneszánszát, sajnos egyre inkább a formai játékokra és a meghökkentő tipográfiai megoldásokra törekedvén. Pedig él még a Nyugat úgynevezett harmadik nemzedékének jónéhány jeles képviselője, hogy csak néhányukat említsük: Kálnoky László, Vas István, Weöres Sándor -, akik igazán modern költők.

Vagy van-e modernebb költő, mint az „Újholdas” Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes? Nem is beszélek már a „fiatalabbakról” Nagy Lászlóról és Juhász Ferencről.

Ha már nem tekinthető hagyománynak a Nyugat költészete, akkor legalább a nagy múltú lap harmadik nemzedéke lehetne a példakép. Az igazi hagyomány. A modernség maga.

Hová vezet az az út, amelyet mai legifjabb költőink próbálnak bejárni? Amely már Kassákkal véget ért? Amely a hön áhított *modern költészet* helyett csupán formai játékokat produkál? Hová vezet a szakralitást teljesen nélkülöző művészet? Milyen művészet az? Főleg, ha elhisszük Pilinszky megállapítását (s miért ne hinnénk) miszerint „számomra a művészet alapvetően vallásos eredetű, (...) vallásos művészet igazában nem is létezik, s legfőképpen vallásos irodalom nem, a szent szövegek közelségében”.

Divat és aktualizmus. Egyébe olvadnak az időben. Már talán holnap sem emlékszünk reá.

1984.

A MŰVÉSZET KÖZNAPIASÍTÁSA

A Magyar Televízióban Domján Editre emlékeztek nemrég, a műsor egy régebbi adás ismétlése volt. Mensáros László is emlékezett a felejthetetlen művésznőre. Nos, a metafizikainak vélt fogalomkör nem halt ki. A Madách Színház kitűnő művésze kijelentette: Bajor Gizi ujjáról sem esett volna le az aranygyűrű, ha a konyhát föl kellett volna mosnia. Mégse tette meg. Mert aznap talán Stuart Mária volt. Vagy *egyéb* királynő. Domján Edit is így vallott: királynőnek születtem. (Hozzá kell tennem, hogy ebben nincsen semmi meglepő, semmi beképzeltség.) Mensáros továbbá azt is elmondta, hogy amikor a „Három nővér”-t kivezette a függöny elé, érezte, hogy mosogatónő-kezeket fogott. Ilyen kézzel (- szerintem - s nem utolsósorban, amíg az ember eljut egy ilyen kézhez senki sem lehet királynő, de egyik nővér sem a három közül.) Ez persze nemcsak magyar betegség”. Viszont kitéphetetlenül fölütötte a fejét nálunk a háziasszonykodás, a főzés kultusza, a kertészkedési láz, ami a gyári gyötrelmes munka után föltétlenül kikapcsolódást jelent -, persze ismerek olyan munkásokat is, akik *olvasnak* szabadidejükben, s nemcsak krimet vagy háborús könyveket (szintén divatos manapság ilyeneket olvasni), hanem Dosztojevszkijt, Kafkát, Joyce-t; de nem kellene, hogy kizárólag *ez* jelentsen kikapcsolódást egy aktív művésznek legyen az kreatív vagy bármely előadóművészetben élő-haló-föltámadó ember. S hogy mennyire nem a kikapcsolódás utáni vágy vezeti, vonzza a lábas, a kapa, a mosófazék mellé értelmiségünk legjavát, legreprezentánsabb rétegét, azt nap mint nap tapasztalhatjuk a következő módon: minden drágul, tehát a kiskerti vetemény összehasonlíthatatlanul olcsóbb, mint a piacon beszerzett áru, pláne az étteremben elfogyasztott ebéd vagy vacsora. Megjegyzendő, hogy főtt vacsora nélkül el sem képzelhető az élet manapság, pedig az orvosok sokszor a lelkünkre kötötték, hogy lefekvés előtt nem egészséges a gyomrunkat megterhelni.

Az ismert és közkedvelt művészházaszár pár büszkén nyilatkozta, hogy baromfiakat tartanak kertes házukban, mert biz’ vidéki gyerekek voltak, s nem szégyen az, ha valaki megfogja a munka végét, nem beszélve arról, hogy mindennap friss tojás és hús kerül az asztalukra. Valószínűleg a hölgy végzi ki a gyanútlan háziállatokat, ami egy művésztől (homo aesteticus, homo morális, homo ludens stb...) nem nevezhető humánus cselekedetnek. Hiszen erre a műveletre vannak speciálisan kiképzett „szakemberek”, miért nem bízva rájuk ezt a munkát? Ja, persze, tudatlan vagyok, hisz összehasonlíthatatlanul jobb ízű a házilag, kukoricán nevelt, majd elvágott nyakú baromfi, mint amelyik éppen a hentesnél kapható; esetleg élve a piacon, halottfehér bőrrel, mert az tápos ugye, a sárga pedig, köztudott, tuti, hogy kukoricán nevelt. Mert ezt egy mai nőnek tudnia kell, ám legyen bár művész az illető. Mit művész!? Az is épp olyan ember mint a többi, *csak ez a szakmája*. Mármint, hogy művész..., mert ugye lehetett volna esztergályos vagy akár mosónő, vagy hétvégi sikálást és vikszelést vállaló. De a sors úgy hozta, hogy művész lett. Nem determinált sors, persze. Na, nem. Hogy a genetika bebizonyította a valamire való születést? Hogy Schopenhauer is megemlíti a *Perergában*? Na és? A környezet hatása? Az semmi? Az is valami, természetesen. De, hogy művésszé formáljon valakit a környezete...? Gondoljunk csak bele, hogy legnagyobbjaink nem lettek volna művészek, ha más körülmények közt nevelkednek-tanulnak-alkotnak? Jó, jó. Tudom. A minőség lett volna más. Ha Radnóti is megszökik akkor..., ha Bartók nem gyűjt eredeti népdalokat..., ha Pilinszky betelepszik egy sokszobás sashegyi villába, akkor... igen. Ez azt hiszem döntetlen. Vagy talán így is egy nulla a determináció javára? Az eleve elrendelésére?

Azt persze mindenki elfelejti, hogy a művész számára a saját munkája éppoly *szükségszerű* mint a táplálkozás, az alvás vagy más életben maradási funkció. Nos, mi lenne, ha ezeket a napi dolgainkat elhagynánk? Meghalnánk akkor Valószínűleg. Az igazi művész e „táplálko-

zás” elejtésével eldobja életét is. Nem biológiai értelemben. Cogito ergo sum. Persze bölcs nihilisták azt mondhatnák minderre, úgyis meghalunk, tegyük bármit és bárhogyan.

A kis elkalandozás után térjünk vissza tárgyunkhoz: azt hiszem, nincs az országnak olyan zuga, ahol foglalkozásra, nemre és korra való tekintet nélkül ne a főzés, a veteményezés, a gyermeknevelés (de legalább gyermeknevelés volna) lenne a főtéma, ill. az egyetlen beszélgetési, sőt metakommunikációs lehetőség. Azt sokszor hallani: képzeld, kibújt az első saját ültetésű hagyma! De azt még nem hallottam: fölfogtam Pilinszkyt! Értem az Újszövetséget! Tudom mi az alázat...!

Akkor hát mitől *különböző* a művész másoktól? Csak abban, hogy *mást* csinál a kegyelem pillanatában, a reá kiszabott időben? Hát többé nem csodabogár? És miben különbözik a szabadideje másokétól? Nem a szeretet gyakorlása? Nem a fölkészülés, a nappal-is álmodás? A mit főzők-mosok-vetek ideológiája hová vezet? Mert, hogy királynők és fejedelmek így nem születhetnek többé, az bizonyos.

De jó proletárok sem, mert az erkölcs immár nem földi tulajdonság, az égben pedig, nos, az égben úgy tűnik: kipányválták a csöndet.

1982.

KONVEJER

Az angol műszaki szó szállítószalagot jelent. Az állatföldolgozó iparban a szárnyasok és a nyulak konvejeren jutnak el a konyhakész csomagolásig.

Sok-sok újságcikk foglalkozott már a baromfifeldolgozók működésével. *Déry Tibor Napok hordaléka* c. könyvében is ezt olvashatjuk, összevetette ezt a „termelési módot” a fasizmus vérengzéseivel, voltak, akik az állatölésnek ezt a módját túl embertelennek tartották, szemben az otthoni „hagyományos” kivégzési módszerekkel...

Nos, Isten az állatokat az ember szolgálatába állította, nem bűn tehát tömeges irtásuk. Élni kell. A lakosság növekedése, udvarok nélküli emeletes házakba zsúfolása nagyüzemi termelést tett szükségessé. Persze ez ellen is tiltakozom kézzel-lábbal, legszívesebben vegetáriánus lennék, ha születésem óta erre szoktatnak-nevelnek, de sajnos nem így történt. Kertés házban nőttem föl, ahol vasárnaponként és ünnepnapokon rántott csirke került az asztalra, előtte pedig rendszeresen aranyárga zsírkarikáktól terhes, soktojásos hajszálmétélttel dúsított húsleves gőzölgött az alkalomnak megfelelő tányérokban. Jó, legyen. Rendben van így. Nem lehet mindenki túlzottan érzékeny. Túlzottan humanista. Sem vegetáriánus. De nemrég a televízióban egy közel hozott képen a konvejeren a szabadság megtestesítői lógtak fejjel lefelé, csíptetőbe bújtatott lábakkal. Fürjek. Eleinte kétségbeesetten csapkodtak, fölfelé tornázták magukat, aztán „segítő” kezek (női) nyugalmi helyzetbe kényszerítették őket, az ég madarait (természetesen nemcsak fürjeket), azokat a madarakat, akiket eddig csak ketrecbe zárt az ember, most még el is fogyasztja őket jó étvágygal. Valóban: így egyszerűbb. Tenyésztani a vadmadarakat.

Nem kell többé pazarolni a sörétet, s az egyéb lőszereket. A vadászat, nos, marad továbbra is úri passzió. Komfort és kényelem ez a javából. Ezentúl csak akasztani kell az előre összekötözött lábú madarakat: a teherautó rácsain át utoljára még megnézhetik az azúrkék eget, ahol őseik vidáman, *szabadon* röptültek, s a távoli mezők halvány csíkját is kibogozhatják, ahol a hosszú utak során megpihentek.

Végül is mit akar az ember? Tenyésztani a természetet? Önmaga alá rendelni a fölötté állót? Azt hiszem Schopenhauer megadja a választ: „...arisztokrata a természet, arisztokratább mint bárminő hűbéri vagy kaszti rend. (...) és ha az emberiség, amely semmit maga fölött túrni nem akar, sikerülne is minden más arisztokráciákat föltaszítani: ezt mégis meg kellene hagynia -, (...) mert ez az arisztokrácia amúgy igazában *Isten kegyelméből való*”.

A művészembernek fáj a pusztulás, tehát a pusztítás is. Igaz, hogy így önmagát pusztíthatja el. „Mivel csak ők, az erős gyilkosok / ismerik a füvek, fák, madarak, / a nők és a csecsemők nyelvét /” - írja Pilinszky a *Gyónás* utánban. Mindezekre a művészember képtelen. Ezért magányos. A kutyák sem szeretik. Ő szereti a kutyákat. A madarakat. A nőket és gyermekeiket.

„Örökkön kicsik a dolgok” - hagyta ránc József Attila gyönyörű töredékében. Kicsi dolgokról írtam. De vajon a nagy dolgok mikből állnak össze? A fehérjék a sejtek építőkövei. Mi lenne nélkülük? Apró, vita tárgyát nem képezhető dolgok: az élet építőkövei.

1985.

MIKOR LESZ KLASSZIKUS?

Volt egyszer egy nagy magyar költő. Pontosan akkor született és halt meg, amikor iker-testvére, *Dosztojevszkij*. Csak száz esztendő különbséggel.

Dühös vagyok. Mert mit tehet egy újságcikk? Éppen *nem* olvassák, vagy ha valaki, illetékes belekukkant, azt sem igen érdekli. Majd más illetékesek megoldják. Csak, ugye, nekem ne kelljen foglalkoznom vele. *Bogyay Katalin* róla szóló emlékkönyvében a legendáról kérdez. Pedig a nagy magyar költő nem legenda, illetve *nem csak* legenda. Ugyanolyan költő, mint *József Attila* vagy *Ady*. Semmivel sem kisebb. Sőt. Ha a mérce az egyetemesség, márpedig minden valamire való művész mércéje ez, akkor ő, maga az univerzum. Őt ugyanúgy megértik Fokföldön, mint Angliában. Ahogyan ő írta: „Menthetetlenül egyek vagyunk.” Idehaza mégis úgy van ez, hogy még mindig nincs a helyén. Nem helyre kellene tenni, hanem a helyére. Amely neki, a predestináció folytán kijutott. Arra a bizonyos dobogóra. A fokot meg sem említem, de ha azt a bizonyos bűvös '45 utáni „Új irodalmat” említjük, hát bizony mondom néktek, föllépdélhet akár a legmagasabb fokra. Le is ülhet. Akár a babérjaira, mert széles e hazában nincs, aki veszélyeztethetné aranyérmét. Kortársai közt sem volt hasonló. Még csak nem is a *Neustadt-díj* második helye jelzi százados tehetségét. A kései *Kossuth-díj* végképp nem. Talán a halhatatlansága. Versei örökké ható esszenciája. Puritánsága. Csűrös-csavarás mentessége. Szükszavúsága. Lefordíthatósága, épp az említett okok miatt. Persze, nem úgy volt katolikus, ahogy az elő van írva. Magyar se úgy volt, ahogyan akkor és most is elvárhatnók. Mert gyanús az egyetemes magyar. Gyanús a *nem* népitáncos. A *nem* urbánus. A mindenk fölött álló. Aki nem cirkalmaz. Aki irgalmaz. Akinek mindkét veséje verésmentes. Aki soha, egyetlen percet nem raboskodott a népért. Aki nem tett semmi látványosat, de tette a legmagasabb fokon: a dolgát. Mindez, nálunk, édeskevény. Mégis, a legenda élteti. Nem a klasszikussága. Ma sem úgy veszik le a polcra valamelyik könyvét, hogy na, most beleolvasunk egy klasszikus költő műveibe. Mit is mondott *Törőcsik Mari Szavak és szenvedélyek* című könyvem egyik beszélgetésszéjében arra a kérdésre, hogy klasszikus-e ez a költő, hiszen most már van rálátásunk, nem muszáj megvárni azt a hosszú időt, amíg az a bizonyos írói „szentté avatási per” le nem zárul? „...Abban én biztos vagyok, olyan maradandó az ő költészete, hogy amíg világ a világ, addig ő költő marad, s hogyha velem nagyon okos emberek leülnének, s azt kérnék tőlem, indokoljam meg, nem indokolnék, azt mondanám: az. Ha valaki így sem hagyna békén, s erőltetné a dolgot, nem tennék semmi mást, csak elolvasnék tőle három sort.” *Kocsis Zoltán*, a költő legbensőbb barátja így nyilatkozott: „...az *Apokrif* is elég lett volna, hogy klasszikusnak tartsuk már, de szerencsére több is volt...” Ők, furcsa módon fölsímték kivételes tehetségét, mások, a hivatalosak még nem. Miért kell vele is ugyanúgy járnunk, mint az általa legnagyobbnak tartott József Attilával? Akiről agyontanult és fényesen intelligens „barátai” nem tudták, hogy a század talán legnagyobb magyar költője? Hogyan nem lehetett ezt észrevenni?

Nyolcadik esztendeje immár, hogy erről a költőről utcát szeretnék elneveztetni. Nem sikerült. Hiába a glosszák garmadája. Minden utca védetté vált abban a pillanatban, ahogy az ő neve fölvetődött. A Városvédő Egyesület kezdeményezésére létrejött egy törvény, miszerint személyről utcát csak halála után huszonöt évvel lehet elnevezni. Tette ezt az egyesület azért is, hogy az akkori pártállami vezetőkől ne lehessen többé utcanév. Költőm és a pártállam! Mint Makó és Jeruzsálem.

Jó lenne - ahogy *Mozart* esetében megemlítette -, ha neve szótári szavunkká válna. Mint az, hogy asztal. Esetleg, Sztálin. Ugye, ez utóbbi név ismerősebben cseng, mint ezé a magyar költőé. Mikor jut végre eszébe iskolának, könyvesboltnak, Uram bocsá' színháznak, hogy önmagát róla nevezze el?

Vékony alakja épp mozdul a *Centrál* törzsasztalánál, kilép az akkor még gyér forgalmú Ferencziek terére és elindul sok-sok kitérővel, hogy végleg hazaérjen, oda, a Dreschler-palota oldalához, a Hajós utca 1-be, s meglátja az emléktáblát, melyen bevésve hirdeti a név: *Pilinszky János*.

Ha eddig mást nem is, alapítványt fémjelez neve. Én mégis, végigballagnék a *Pilinszky utcán*, fülelve a kövek suttogását, hogy „Egy bizonyos: későre jár.”

1993.

EGY PILINSZKY-LEVÉL

Az egyik esszé-beszélgetésemben - „Egy szenvedély margójára”, *Életünk*, 1985/2 - a következő kérdést tettem föl *Kocsis Zoltánnak Pilinszky Jánossal* kapcsolatban:

„- Lehetett előtte sírni?

Kocsis Zoltán: - Persze! Hogyne! Világos! Bizonyos értelemben lehetett is a *lelki szemétládája* mindenkinek, mint ahogy volt is. És azt hiszem, szeretett is lenni. Ő volt a legjobb pszichiáter - a hivatásos pszichiáterek fölé emelkedve -, akit életemben ismertem.”

Nos, ennek ékes bizonyítéka lehet az a levél, amit először közlök. Eredetije pedagógusnő rokonom birtokában van, amelyet válaszul kapott Pilinszky Jánostól -, aki akkor az *Új Ember* című katolikus hetilap munkatársa volt -, súlyos lelki problémáira tanácsot, segítséget, vigasztalást kérő levelére.

E válaszlevél fekete tintával íródott. Töltő- vagy golyóstoll, nehéz eldöntennem. Két lapból áll, négy oldal teleírva. Méretei: 14,2 x 22 centiméter.

Igen tisztelt Asszonyom!

Levelére csak saját tapasztalatom alapján válaszolhatok, s bármennyire szeretnék segíteni önön, nem tehetek többet, mint hogy fölvetek néhány igazságot, gondolatot, amikbe válságaim során magam is kapaszkodom. Az egyik, hogy a kétségbeesés nem jelent egyértelműen rosszat. A beteg, de még élő szervezet jele. A bűn tulajdonképpen a fájdalom elleni méreg, s a valódi bűnösnek mindig is sikerül „éztelenítenie” magát. A kétségbeesés beteg¹ állapot ugyan, de élő és eleven tiltakozás is.

A fontos, hogy a fordulatot még a tökéletes közöny, beleszokás előtt megtegyük. Fájdalmunk ezzel nem szűnik meg, de igazzá válik, s megszűnik lidérces nyomása. E fordulat legfőbb föltétele² a tökéletes lemondás. Az, hogy a jót egyedül Istenben keressük, s ennek tudatában a világot, mint szükségszerű földadatot vállaljuk. Különb, ha a világban keressük a legfőbb jót, épp feladatainkat hanyagoljuk el. Amíg a világban keressük a legfőbb jót, Istent csak földadatnak érezzük. Holott: Isten a legfőbb jó, s a világ a földadatunk. Ennek a valódi rendnek a megtalálása végtelenül egyszerű és³ végtelenül nehéz. Észrevétlen s mégis tökéletes fordulatot jelent és kíván. Minden nap meg kell legalább kísérelnünk, fáradhatatlan bizalommal. Akkor egy napon biztosan megtörténik. Szenvadásunk nem szűnik meg ettől, de igaz lesz, s az lesz örömünk is.

Második levelére érdemben később válaszolunk.

Tisztelettel:

Pilinszky János

Az a bizonyos második levélre érkező válasz vagy eltűnt a postán vagy meg sem íródott. Senki sem tud róla. Rokonom sem, aki ezt a levelet 1968. VII. 20-án kapta kézhez. Több, mint húsz esztendeje.

---

¹ áthúzott szó, olvashatatlan. Ennek helyére került a beteg szó.

² következménye, áthúzott szó, ennek helyére került a föltétele

³ az és kötőszó s betűje lemaradt a kéziratban.

Jaj, ha volna ma is ilyen levelezőnk! Ha a mai ember is ilyen választ kaphatna gyötrelmeire!
Ezt *is* meg kellene próbálni az író társadalomnak. Akkor talán csakugyan szükség lenne ránk.

1990.

ÁRNYÉKBAN A MEGVÁLTÓ

Fehér lesz vagy fekete. Az itt a kérdés. Katalin kopog, locsog. Telefonon gratulálok, Isten éltesse még sokáig. Hal legyen vagy pulyka. Bejgli mindenképpen. Mákos, diós, sok-sok mazsolával. Öldöklő küzdelem. Karácsonyfa-háború. Hogy'a métere? Hullik vagy nem hullik? Ez is egy kérdés. A díszek. A csúcs. Jézusom, eltörött. Még a tavaly. Szaloncukor. Zseléből fél kiló? Nem. Nagyon drága. Tömve mégis, az üzletek. Emberár vágódik bódésorok közé. A nagy árvíz fölött csillagszórók szikráznak az éjszakában. Adventi koszorúkat sodor az ár.

Takarítani is kellene. Illendően fogadni a fogadhatatlant. Fölfogni végre a fölfogadatlant. Várni. Miféle ünnep készülődik?

Megyünk a temetőbe. Fölfelé és *lefele* csontig harapó hideg. Minek jöttünk? Hisz' voltunk itt Halottak Napján. Meg aztán *nekik* úgyis mindegy. Ahelyett, hogy összeírtuk volna az ajándékokat. Unokahúgok, pár rokon. Csökkenő kiadások, évről évre. Viszont az infláció! Ne is mondd! Főzni és megint csak főzni. Három álló napon keresztül. Csak azt feledném. Az ünnepet. Csomagolj. Ne gyúrd a szélét! Szalag göndörítés, apró, üdvözlő kártyák. Kihajthatós lapok, kétszázötvenért, a szájjal festők műveinek reprodukciói. Borítékot is küldtek hozzá!

Meleg leves és takaró. Fekete körmök között szorong az alumínium kanál. Megtört kenyér morzsái a viaszkos vásznú asztalon. Szürcsölés. Riadt tekintetek. Fogatlan mosolygás. Mindenki karácsonyfája. Szeressük egymást gyerekek. Hiszen azt tesszük. Folyamatosan és rendületlenül. Most valami különösről prédikálnak. Örömhír vagy micsoda. Ott egye meg a rosseb. Drágul a villany, drága uram! A konvektor meg, nézze, egyesén pislákol. Nekem talán elég a tizenöt Celsius?

Voltak rosszabb idők is, mit tudják maguk, fiatalok. Nem akarnak dolgozni, az Istenért se. Az nem igaz, hogy nincs munka. Mer' van. Ja, hogy nem fűlik hozzá a foguk! Menjenek havat lapátolni!

Fekete lesz vagy fehér?

Mert, hogy hólapátoláshoz hó is szükségeltetik. Hétszáz forint egyetlen éjszakára. Nem sok, de nem is kevés.

Sorszámok. Tömeg. Csukják már be az ajtót, mert lefagy a vesém. Az esztendő utolsó bejelentkezése a Munkaügyi Központban. Valami áfa kiegészítést rebesgettek. Megszavazták! Széttárt karok. Mi semmit sem tudunk erről. Kérdezzék meg! Szóljanak már *oda*! Hátha... Visszamenőleg. Mondjuk úgy augusztusig. Remény. Szebb jövő. Karácsony. Ázott cipőkön, bakancsokon fehér sóvirágok. A tejüveg-homályban langymeleg. A fagyott, piszkos havon billegő anyókák. Sötétség terpeszkedik, mint valami óriás polip, csápjai közt fuldoklik a *betlehemi csillag*.

Fehér lesz vagy fekete?

Esetleg színes? Szalmasárga? Gyertyaillatú? Baromszagú? Csillagfényű? Az arcok, örömhírtől pirosodnak? Olajban, zsírban a halszeletek. A koleszterin nem tréfádolog. Főképp a rossz fajtája. Az *eldéel*. Mert az lerakódik. Mint a gyűlölet. Szeressük egymást gyerekek.

Már a buszok se járnak. Valami készülődik. Még jó, hogy tegnap mindent becsomagoltunk. Apus, díszítsd föl a fát és csilingelj. A gyerek? Még ma kiolvassa. Arra mérget vehetsz. Egy frászt! A számítógépen játszik. Meg fog vakulni!

Leugrunk éjféli misére? Irtóztató a hideg. Meg aztán a tévé is közvetíti. Celebrálnak vagy mi a fene. Bonts föl egy narancsot. A héját dobd a kályhára. Micsoda illat!

Már csak az a kérdés: fekete lesz vagy fehér? Lesz ami lesz, mi, azt tanultuk, szeressük egymást gyerekek. Pistikém, köpd ki a szálkát, mert a végén az ügyeleten kötünk ki.

Szép Ernő, tudod, aki csak *volt*, valami pisszenésnyi csöndet írt „Mákos kalácsot majszol / A legkódusabb pára / A csillagok lejönnek / Karácsony éjszakára / Arany jóság hull nesztelen / Csak oda nem esik fény / Az ócska keresztfára / Csak Jézus nem kap semmit / Csak Jézus mindig árva / Csak Jézus mindig meztelen” És mi? Mi nem vagyunk árvák? Mi nem vagyunk meztelenek? Mi, mindannyian?

Pár esztendő, s kétezer éve, hogy elmúlt az árvaságunk. A meztelenségünk. Mert velünk van az ünnepelt, az idők végezetéig. Ünnepelünk.

Az asztal alatt fehérülő halcsonthalmaz: a Szentéjszaka maradványai.

1993.